

ISSN 1694-853X

А. Мырсабеков атындагы
**ОШ МАМЛЕКЕТТИК
ПЕДАГОГИКАЛЫК
УНИВЕРСИТЕТИНИН
ЖАРЧЫСЫ**

**ВЕСТНИК
ОШСКОГО
ГОСУДАРСТВЕННОГО
ПЕДАГОГИЧЕСКОГО
УНИВЕРСИТЕТА**
имени А. Мырсабекова

№1

21

ISSN 1694-853X

9 771694 853005

2023-ЖЫЛ

А. МЫРСАБЕКОВ АТЫНДАГЫ ОШ МАМЛЕКЕТТИК ПЕДАГОГИКАЛЫК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ

**ФИЗИКАЛЫК МАТЕМАТИКАЛЫК ИЛИМДЕР
СОЦИАЛДЫК-ЭКОНОМИКАЛЫК ИЛИМДЕР
ТАБИГЫЙ ИЛИМДЕР
ФИЛОЛОГИЯЛЫК ИЛИМДЕР
ПЕДАГОГИКАЛЫК ИЛИМДЕР**

№1(21) 2023-ж.

ЖУРНАЛДЫН РЕДАКЦИЯЛЫК КЕҢЕШИ

Зулуев Б.Б. - башкы редактор, Ош мамлекеттик педагогикалык университетинин ректору, педагогика илимдеринин доктору (педагогика);

Абсатаров Р.Р. – башкы редактордун орун басары, биология илимдеринин кандидаты, доцент, ОшМПУ (экология);

Койлубаева Э.Ы. - жооптуу катчы, “ОшМПУ жарчысы” илимий усулдук журналынын редактору;
Редакциялык кеңештин мүчөлөрү

Физикалык-математикалык илимдер

Таиров М.М. – Физика-математикалык илимдеринин доктору, профессор, ОшМПУ (физика)

Мадраимов С.М. – педагогика илимдеринин кандидаты, профессор, ОшМПУ (жогорку жана колдонмо математика)

Абдывасиева З. - педагогика илимдеринин кандидаты, доцент, ОшМПУ (математика)

Арынбаев Э.К. - педагогика илимдеринин кандидаты, доцент, ОшМПУ (информатика)

Педагогикалык илимдер

Алимбеков А.А. – педагогика илимдеринин доктору, профессор, “Манас” КТУ (педагогика)

Миңбаева К.Б. – педагогика илимдеринин кандидаты, доцент, ОшМПУ (педагогика)

Даминова И. - педагогика илимдеринин кандидаты, доцент, ОшМПУ (педагогика)

Мондошов Ш.Н. - педагогика илимдеринин кандидаты, доцент, ОшМПУ (педагогика)

Тарых жана философия илимдери

Нурумбетов Б.А. – тарых илимдеринин доктору, профессор, ОшМПУ (тарых)

Осмонов С.Ж. - тарых илимдеринин кандидаты, доцент, ОшМПУ (тарых)

Сагынбай кызы Н.- тарых илимдеринин кандидаты, доцент, ОшМПУ (тарых)

Шарипова Р.З.- философия илимдеринин кандидаты, доцент, ОшМПУ (философия)

Биологиялык жана химиялык илимдер

Самиева Ж.Т. – Биология илимдеринин доктору, КӨУ (биология)

Раимбеков К.Т. - биология илимдеринин кандидаты, профессор, ОшМПУ (биотехнология)

Омуралиева Г.К. - биология илимдеринин кандидаты, профессор, ОшМПУ (биология)

Бабекоев А. У. – химия илимдеринин кандидаты, профессор, ОшМПУ (химия)

Географиялык илимдер

Топчубаев А.Б. – География илимдеринин доктору, профессор, ОшМПУ (география, геоэкология)

Низамиев А.Г. - география илимдеринин доктору, профессор, ОшМУ (география)

Куйчиев А. – техника илимдеринин кандидаты, доцент, ОшГПУ (география)

Филологиялык илимдер

Атакулова М.А. – Филология илимдеринин доктору, профессор, ОшТУ (Орус тили жана адабияты)

Джумаева Ж.Т. – филология илимдеринин кандидаты, доцент, ОшМПУ (кыргыз тили жана адабияты)

Шамурзаев А.Ж. - филология илимдеринин кандидаты, доцент, ОшМПУ (англис тили)

Экономикалык илимдер

Субанов Т.Т. – экономика илимдеринин кандидаты, доцент, ОшМПУ (экономика)

Абылов Р.А. - экономика илимдеринин кандидаты, доцент, ОшМПУ (экономика)

Социологиялык илимдер

Маткаримов Н.Т. –социология илимдеринин кандидаты, доцент, ОшМПУ (социологиялык илимдер)

Уюштуруучу:

А. Мырсабеков атындагы Ош мамлекеттик педагогикалык университети

Журнал Кыргыз Республикасынын

Юстиция министрлиги тарабынан

каттоодон өткөн

Каттоо №1527 15.05.2009-ж.

Кайра каттоодон 01.10.2021-ж. өткөн

Редакциянын дареги:

714018, Кыргызстан, Ош ш. Исанова көчөсү 73

Тел.: (+996-3222) 4-35-67; 4-35-71

Факс: (+996-3222) 4-35-67

E-mail: vestnik-ogpu@mail.ru

Web/сайт: <http://ilim.oshmpu.kg>

Мазмуну

ФИЗИКАЛЫК МАТЕМАТИКАЛЫК ИЛИМДЕР

1. **АЛИБЕКОВА Г.У.** Сабактардын эффективдүүлүгүн жогорулатууда жогорку окуу жайларда Plikers QR-код платформасы колдонуу 5
2. **ДОСБАЕВА Г.Э.** Орто мектептерде информатика предметин окутууда маалыматтык - коммуникациялык технологиялардын ролу 13
3. **АРЫНБАЕВ Э.К., ДОСБАЕВА Г.Э.** Инновациялык технологияларды колдонуу менен аралыктан билим берүүдө орто мектептерде информатиканы окутуунун актуалдуу көйгөйлөрү 17
4. **КАЛЫКОВА П.М.** Студенттердин билимин текшерүүдө маалыматтык технологияны колдонуу 20
5. **МАЛАБЕКОВ М., БИЛАЛ КЫЗЫ Д.** Геометриянын жалпылоочу сабактарында “үч бурчтуктун сонун сызыктары” темасына карата түйүндүү маселелерди чыгаруу 24
6. **ЖОЛБОЛДУЕВА С. С.** Важность икт-компетентности в современных школах 30
7. **ЖОЛБОЛДУЕВА С. С.** Понятие икт-грамотности в современном мире и его теоретический анализ 34
8. **АРЫНБАЕВ Э.К.** Информатика мугалимдеринин ийкемдүүлүк компетенттүүлүгү 38

СОЦИАЛДЫК-ЭКОНОМИКАЛЫК ИЛИМДЕР

9. **КУЙЧИЕВ А.С., АБДЫЛДАЕВА М.** Ош областынын аймагында ички туризмдин өнүгүү багыттары 42

ТАБИГЫЙ ИЛИМДЕР

10. **МУРЗАКУЛОВ С. С., АБСАТАРОВ Р. Р., МАМАСАДЫК УУЛУ АРСТАН** Кыргыз-ата улуттук жаратылыш паркынын аймагындагы арча токойлордун айрым зыянкечтери боюнча маалымат 46
11. **АБСАТАРОВ Р. Р., ИГАМБЕРДИЕВ Т.А., МУРЗАКУЛОВ С. С.** Ош шаарынын шартында Крым кызыл карагайынын интродукциясын баалоо 50

ФИЛОЛОГИЯЛЫК ИЛИМДЕР

12. **ОМОРОВА Т. М., МУТАЛИПОВА Т.** Чыйырды эненин баласын төрөгөнгө чейинки мезгилиндеги урунтуу учурлары 55
13. **ОМОРОВА Т. М., МУТАЛИПОВА Т.** Манас эпосундагы Каныкейдин баштапкы образы 59
14. **АБДУВАЛИЕВ И., НУРИЕВА Б.** Кыргыз тилине европа тилдеринен келип кирген сөздөрдүн тутуму 64
15. **НУРИЕВА Б.** Кыргыз тилине европа тилдеринен кабыл алынган сөздөрдүн айрым тематикалык топтору 68
16. **КУБАТБЕК КЫЗЫ Э.** Адабий окуу сабагында жомокторду окутуунун ыкмалары 73
17. **КУБАТБЕК КЫЗЫ Э.** Адабий окуу сабагында жомокторду окутуунун ыкмасы 77

ПЕДАГОГИКАЛЫК ИЛИМДЕР

18. **АМЕРДИНОВА М. М., АКМАТОВА Г. Э.** Школьная форма - объективный инструмент эстетического воспитания 83
19. **АМЕРДИНОВА М.М., АКМАТОВА Г. Э.** Ааламдашуу шартында жаш муундардын эстетикалык баалуулуктарынын калыптанышы 88
20. **КАКИЕВА Г. А.** Кенже мектеп окуучуларына математикалык билим берүүдө ата-энелердин орду 91
21. **САРИЕВА М. А.** Спорт жараянында инсанды руханий адеп-ахлакка тарбиялоо 95

УДК 378.147.

<https://doi.org/10.56122/.v1i1.60>

САБАКТАРДЫН ЭФФЕКТИВДҮҮЛҮГҮН ЖОГОРУЛАТУУДА ЖОГОРКУ ОКУУ ЖАЙЛАРДА Plickers QR-КОД ПЛАТФОРМАСЫ КОЛДОНУУ

Алибекова Гүлбарчын Узакбаевна – ОшМПУ, окутуучу,
Gul_17.01@mail.ru

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ QR-КОДОВОЙ ПЛАТФОРМЫ Plickers В ВУЗАХ ДЛЯ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ УРОКОВ

Алибекова Гулбарчын Узакбаевна - преподаватель
ОшГПУ, Gul_17.01@mail.ru

USE OF THE Plickers QR-CODE PLATFORM IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS TO INCREASE THE EFFECTIVENESS OF LESSONS

Alibekova Gulbarchyn Uzakbaevna - teacher
of OshSPU, Gul_17.01@mail.ru

Аннотация.

Бул макалада окуучуларды заманбап технологиялар менен иштөөгө үйрөтүү жана аларга бул жаңы платформаларды калыптандыруу маселелери каралат. Plickers бул интерактивдүү усулга негизделген каражат, ал окуучулардын сабакка катышуусуна көмөктөшөт. Ал интерактивдүү викториналарды же сурамжылоолорду өткөрүү үчүн физикалык карталарды жана мобилдик тиркемени колдонууну айкалыштырат. Plickers платформасын колдонуу ар кандай маалыматтык булактарга жетүүнү камсыз кылуу менен билим берүүнүн мазмунун байытууга өбөлгө түзөт. Мында Plickers платформасын колдонуу аркылуу окуучуларга белгилүү бир өлчөмдөгү билимди жеткирүү гана эмес, алардын таанып-билүүсүн, өз алдынча ой жүгүртүүсүн, умтулуусун өнүктүрүү жана алар алган билимдерин практикада колдонуусуна жетишүү, заманбап жетишкендиктер менен тааныштыруу болуп саналат. Макалада Plickers платформасынын функционалдык мүмкүнчүлүктөрү, артыкчылыктары жана аны табигый илимдерге колдонуусу каралат.

Ачкыч сөздөр: Окуучулар, Plickers платформасы, активдештирүү, интерактивдүү, мультимедиялык, инновациялык, визуалдаштыруу.

Аннотация.

В данной статье рассматриваются вопросы обучения студентов работе с современными технологиями и формирования их на этих новых платформах. Plickers — это интерактивный инструмент, который способствует вовлечению и участию студентов. Он сочетает в себе использование физических карт и мобильного приложения для проведения интерактивных викторин или опросов. Использование платформы Plickers способствует обогащению образовательного контента за счет предоставления доступа к различным источникам информации. В данном случае использование платформы Plickers заключается не только в донесении определенного объема знаний до учащихся, но и в развитии их знаний, самостоятельного мышления, устремлений, использовании полученных знаний на практике, приобщении их к современным достижениям.

В статье описываются функциональные возможности платформы Plickers, ее преимущества и возможные применения в естественных науках.

Ключевые слова: Обучающиеся, платформа Plickers, активация, интерактив, мультимедиа, инновации, визуализация.

Annotation.

This article examines the issues of teaching students to work with modern technologies and shaping them into these new platforms. Plickers is an interactive tool that promotes student engagement and participation. It combines the use of physical cards and a mobile app to conduct interactive quizzes or surveys. The use of the Plickers platform contributes to the enrichment of educational content by providing access to various information sources. In this case, using the Plickers platform is not only to deliver a certain amount of knowledge to students, but also to develop their knowledge, independent thinking, aspirations, and to use the knowledge they have acquired in practice, to introduce them to modern achievements.

Key words: Learners, Plickers platform, activation, interactive, multimedia, innovation, visualization.

Азыркы күндө билим берүүнүн максаттары жана милдеттеринен улам жыл өткөн сайын өзгөрүп жаткандыгы баарыбызга маалым. Бүгүн окутуу процессин интерактивдүү платформаларды колдонуусуз окутууну элестетүү мүмкүн эмес. Ошол себептен бул макала өз алдынча жаңы платформаларды пайдаланып билим алууга жөндөмдүү, компетенттүү окуучуларды тарбиялоо үчүн шарттарды түзүүгө арналат.

Сабактарды уюштуруу үчүн платформаларды түрү өтө эле көп, тандоого мүмкүнчүлүк кеңири. Информациялык-коммуникациялык технологиялар аймагында компетенттүү мугалим платформалардын жардамында материалдарды түшүндүрүп, окуучулардын суроолоруна жооп берип, кадимки офлайн сабактагы аракеттерди ишке ашыра алат.

Маалыматтык коомдо фундаменталдуу ачылыштардын жана жаңы технологиялардын тынымсыз өнүгүүсү, ойлоонун жаңыча стилин калыптандыруунун зарылдыгын жаратты.

Предметтер аралык байланышты ишке ашыруу жана окуучулардын кругозорун кеңейтүү максатында төмөнкүдөй эффективдүү платформаларды колдонууга болот. Мугалимдердин текшерүүсүн азайтуу жана окуучулардын материалды өздөштүрүү, сапатын жогорулатуу үчүн учурда бир топ онлайн платформалар колдонулат. Ошол платформалардын бири Plickers болуп саналат.

Окуучуларды окуу процессине жигердүү тартуучу, алардын катышуусуна, кызматташуусуна жана критикалык ой жүгүртүүсүнө түрткү берүү жана окутуунун эффективдүүлүгүн жогорулатуу үчүн Plickers платформасын колдонууга болот. Бул платформа окуучулар билимди жана түшүнүктү түзүүгө активдүү катышкан студентке багытталган мамилеге өбөлгө түзөт.

Бул программа окуучулардын катышуусун жана жетишкендиктерин жогорулатуу үчүн ар кандай сабактарга жана класстын деңгээлине ылайыкташтырышат.

Plickers кантип иштейт:

Plickers ар бир окуучу үчүн уникалдуу кагаз карталарын колдонот. Бул карталарда QR коду бар, алардын ар бир тарабында ар кандай жооп варианты бар (А, В, С же D). Студенттер өздөрүнүн тандаган жообу менен карталарын өйдө каратып турушат.

Мобилдик колдонмо: Мугалим классты сканерлөө жана студенттердин жоопторун тартуу үчүн смартфон жана Android үчүн жеткиликтүү Plickers мобилдик тиркемесин колдонот. Колдонмо

карталардагы QR коддорун сканерлөө жана реалдуу убакытта маалыматтарды чогултуу үчүн түзмөктүн камерасын колдонот.

Суроолор жана сурамжылоолор: Мугалим бир нече варианттуу суроолорду же сурамжылоону проектордо же доскада көрсөтөт. Окуучулар варианттарды талдап, картанын тиешелүү тарабын көтөрүү менен жоопту тандашат.

Карталарды сканерлөө: Мугалим мобилдик тиркемесин колдонуп сканерлейт, ал эми колдонмо сокуучулардын карталарындагы QR коддордон маалыматтарды чогултат. Түзмөктү өйдө кармап, окуучулар кармап турган карталарды тартып, сканерлейбиз. Колдонмо карталарды таап, жоопторду жазат. Ал ошол замат класстын жоопторунун визуалдык жыйынтыгын берет, аны бардык окуучулар көрүшү үчүн экранда көрсөтүүгө болот.

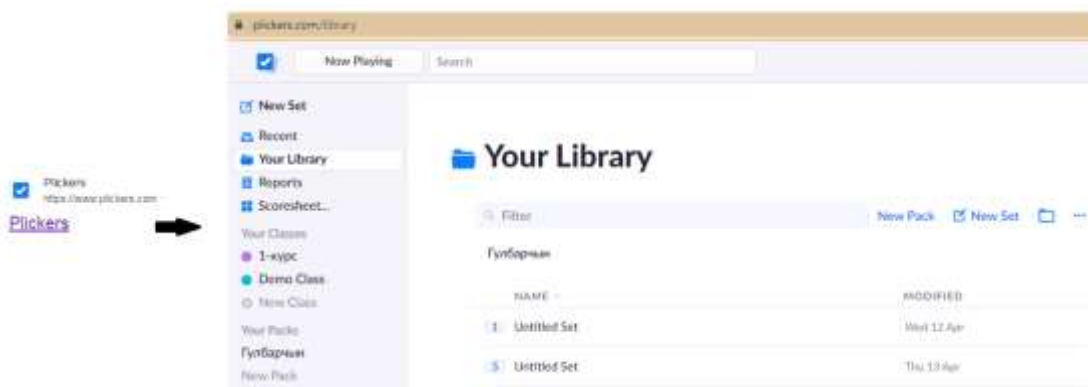
Натыйжаларды көрүү жана пикир билдирүү: Карталар сканерленгенден кийин, Plickers колдонмосу окуучулардын жоопторун бөлүштүрүүнү көрсөтүү менен реалдуу убакыт режиминде натыйжаларды көрсөтөт. Маалыматтарды талдап, класска дароо пикир билдире алабыз, ар кандай туура эмес түшүнүктөрдү чечип же туура жоопту талкуулай алабыз.

Талкуу жана кайтарым байланыш: Мугалим жыйынтыктардын негизинде талкууну баштап, туура эмес түшүнүктөрдү чечип, окуучуларга дароо жооп кайтара алат. Чогултулган маалыматтар окуучулардын түшүнүгүн баалоо, карап чыгуу үчүн багыттарды аныктоо жана андан аркы инструкцияга багыттоо үчүн колдонулушу мүмкүн.

Plickers интерактивдүү жана оюнга окшош тажрыйбаны сунуштайт, ошол эле учурда мугалимдерге окуучулардын окуусу боюнча баалуу түшүнүктөрдү берет. Бул активдүү катышууга үндөйт, формативдүү баалоого мүмкүндүк берет жана класста талкууларды өркүндөтөт. Plickers ар кандай предметтерде жана класстын деңгээлинде активдүүлүктү жайылтуу жана окуучулардын реалдуу убакыт режиминде түшүнүгүн баалоо үчүн колдонулушу мүмкүн.

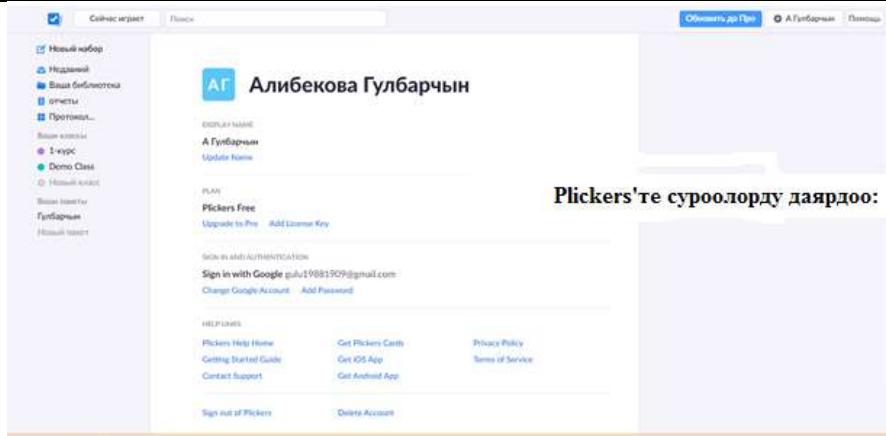
Plickers колдонуу үчүн, төмөнкү кадамдар аткарылат:

Plickers веб-сайтына (www.plickers.com) киребиз жана аккаунт түзөбүз. Акысыз катталып, негизги функцияларга кире алабыз.

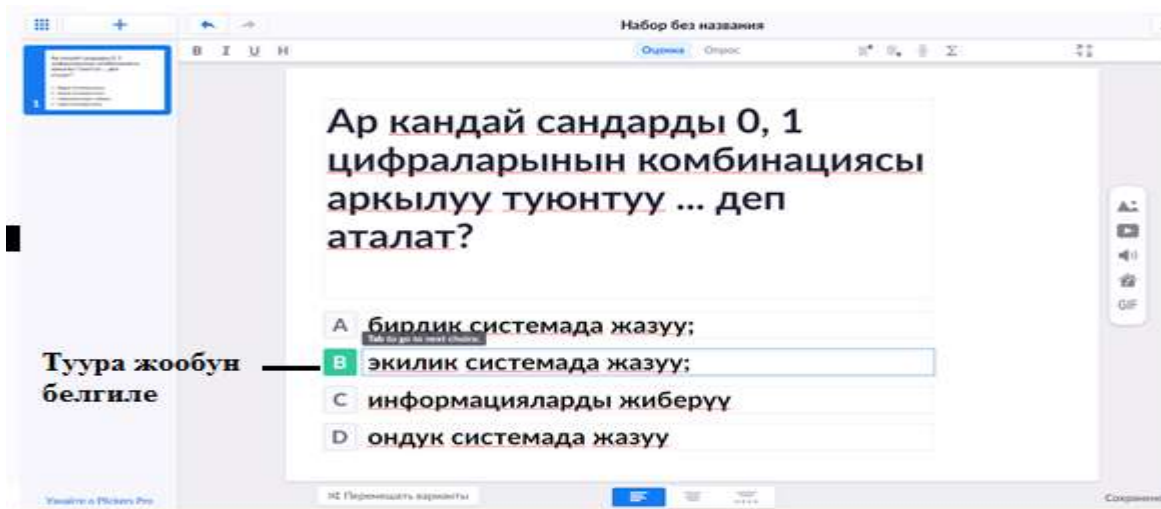
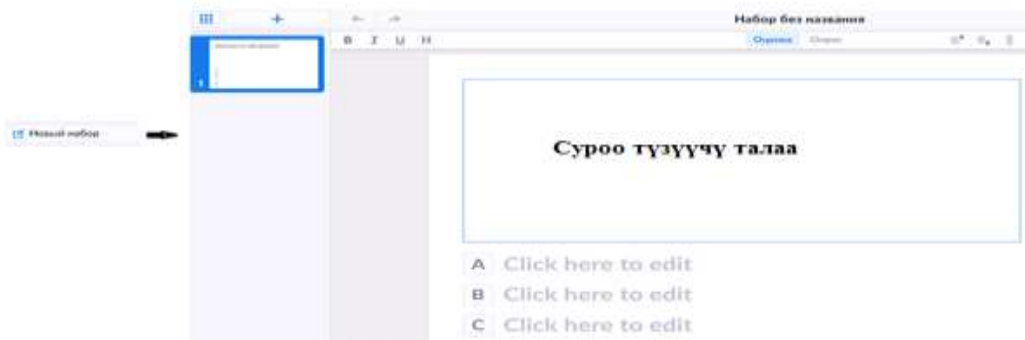

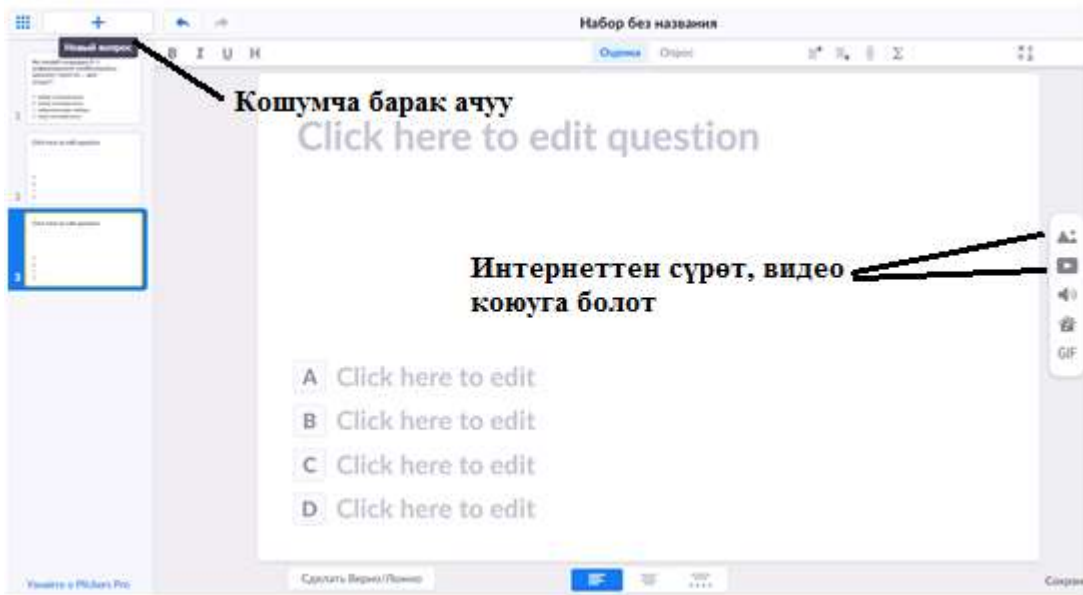
Класстарды жана суроолорду түзүү жолу: Каттоо болгондон кийин, класстарды түзүлөт же мүмкүн болсо, аларды окууну башкаруу тутумунан импорттоого болот. Класс учурунда окуучуларга бергиң келген бир нече варианттуу суроолорду даяроого болот.

Суроолорду түзүү үчүн 1-кадам:

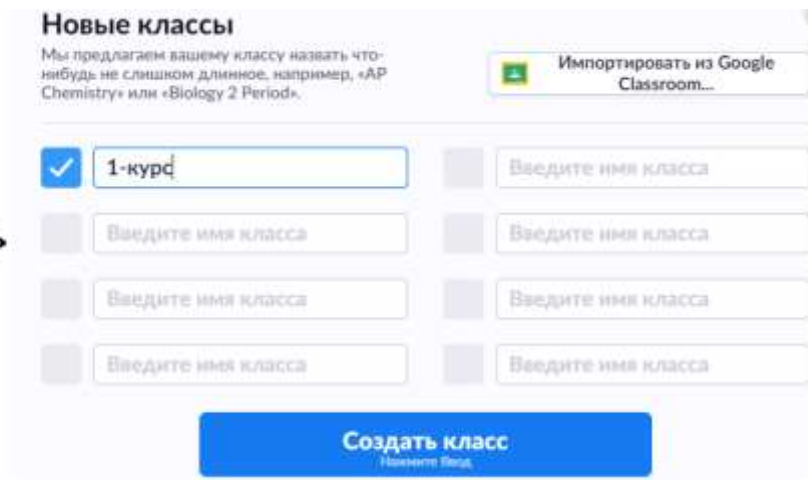

Plickers'te суроолорду даярдоо: Plickers каттоо эсебинде жаңы суроо түзүү же учурдагыны тандайбыз. Суроону жана бир нече вариантты кошуу. Ар бир вариантка тамга (A, B, C, D) дайындалат.

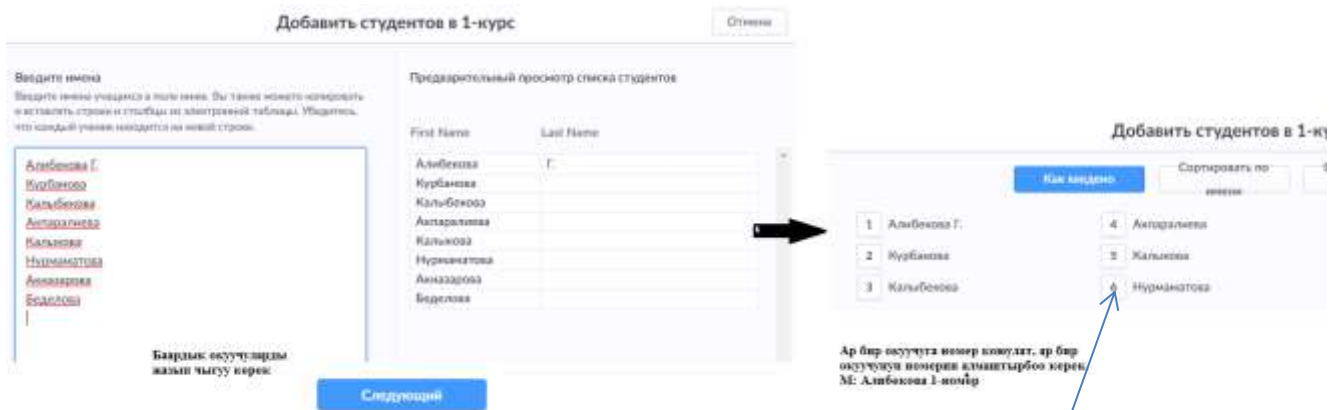

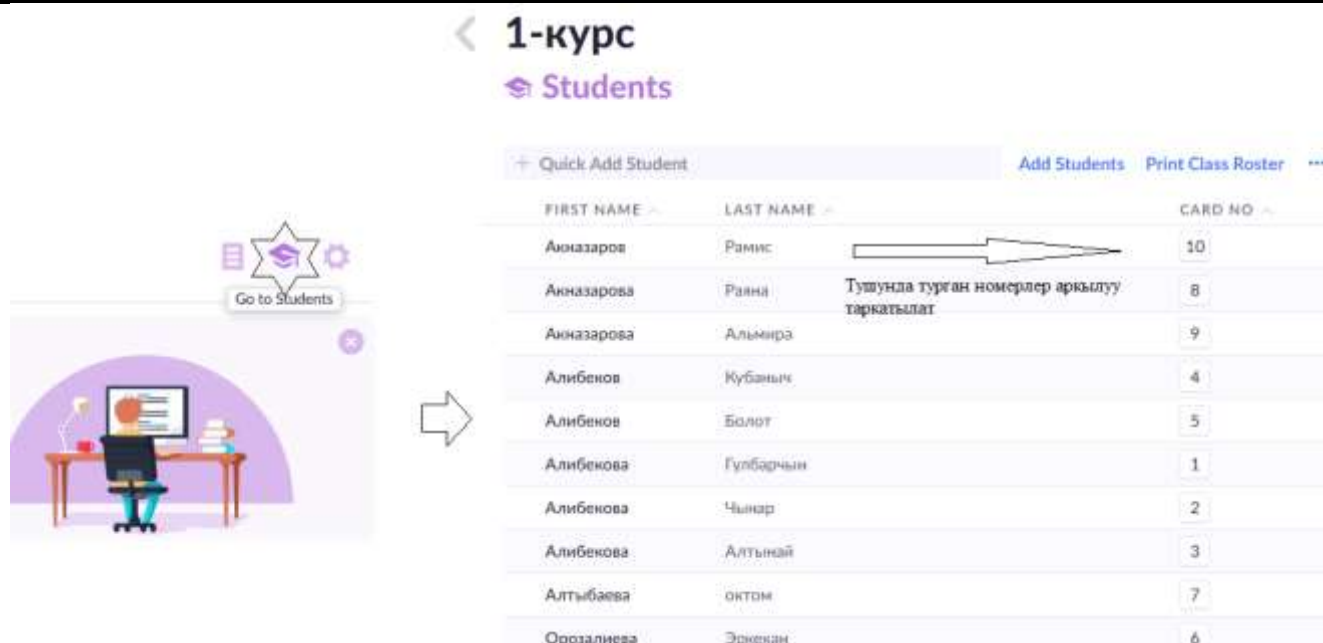
Следующий

- 1-курс
- Demo Class
- Информатика
- Новый класс

Фамилиялардын алдында номерлери болот. Ошол номерлер боюнча окуучуларга алмаштырбай таркатуу керек

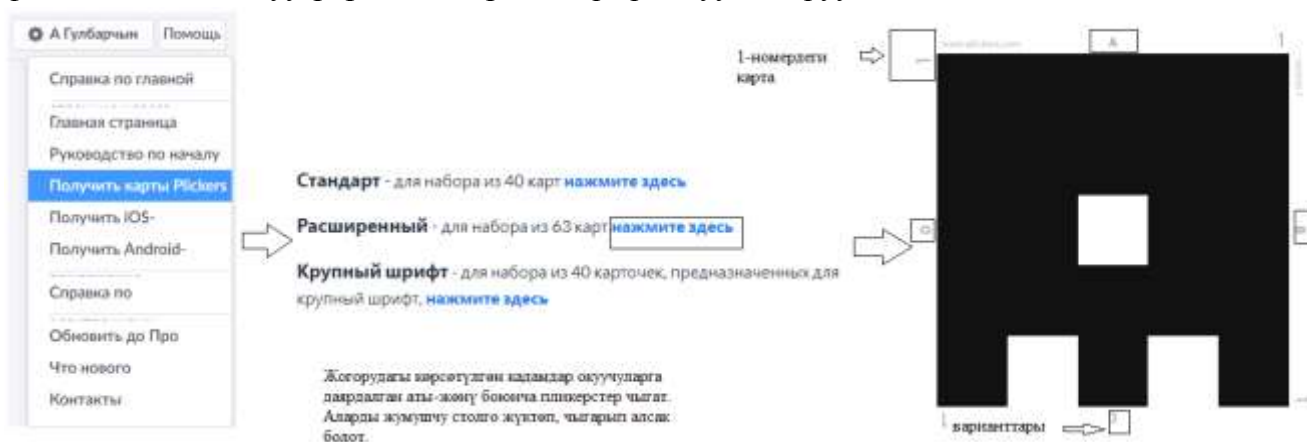

The screenshot shows a web interface for a 1st course ('1-курс') with a 'Students' section. On the left, there is a 'Go to Students' button with a star icon. Below it is an illustration of a person at a desk. On the right, there is a table of students with columns for 'FIRST NAME', 'LAST NAME', and 'CARD NO'. A red arrow points from the 'Go to Students' button to the table. A red box highlights the student 'Акназарова Раяна' with card number 8. A red arrow points from this student to a note: 'Тузунда турган номерлер аркылуу таркатылат'.

FIRST NAME	LAST NAME	CARD NO
Акназаров	Рамис	10
Акназарова	Раяна	8
Акназарова	Альмира	9
Алибеков	Кубаныч	4
Алибеков	Болот	5
Алибекова	Гулбарчын	1
Алибекова	Чынар	2
Алибекова	Алтынай	3
Алтыбаева	октом	7
Орозалиева	Эркеман	6

Мисалы: Акназарова Раяна 8-номерде көрсөтүлгөн. Чыгарылган пликерстин картасындагы 8-номерди да Акназарова Раянага берүү керек.

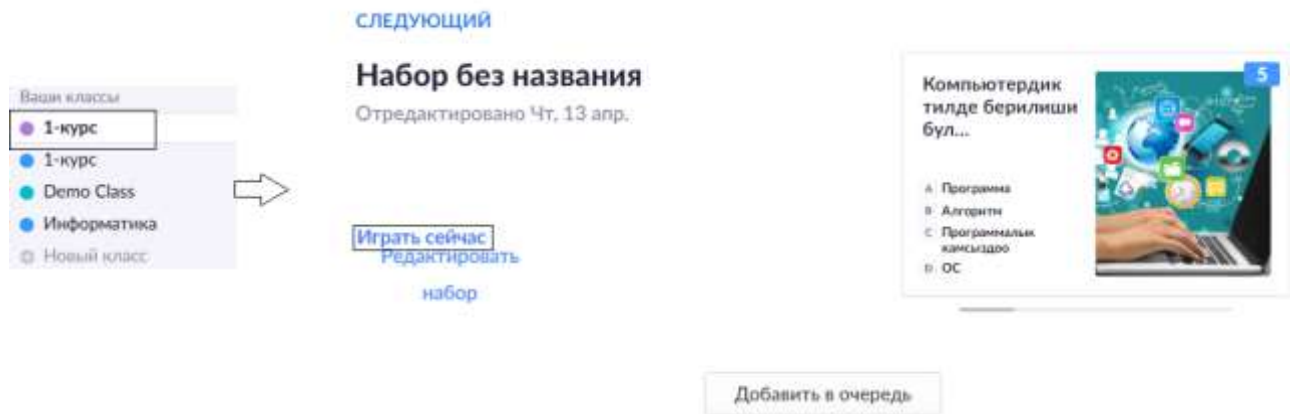
Plickers карталарын басып чыгаруу: Plickers ар бир окуучу үчүн уникалдуу коддору бар атайын карталарды колдонот. Бул карточкалар басылып окуучуларга таратылат. Сиз аларды түздөн-түз Plickers веб-сайтынан басып чыгара алабыз же Plickers тарабынан берилген PDF файлын колдоно алуу үчүн төмөнкү жолдор аркылуу чыгарууга болот.

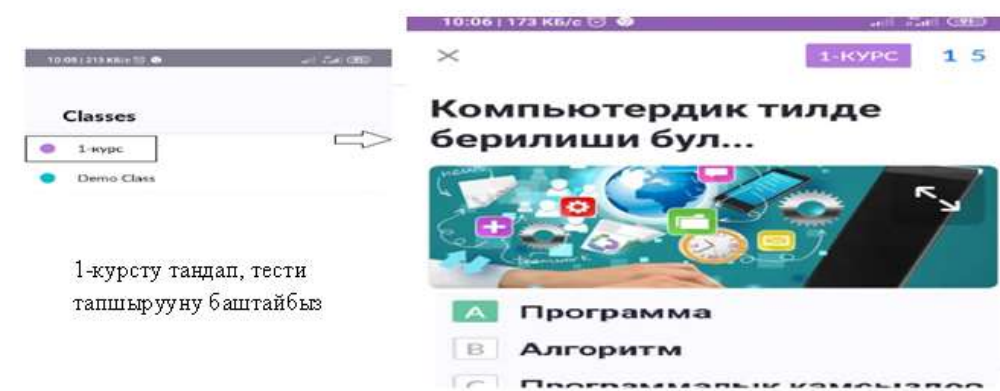
The screenshot shows the Plickers website interface. On the left is a menu with options like 'Справка по главной', 'Главная страница', 'Руководство по началу', 'Получить карты Plickers', 'Получить iOS', 'Получить Android', 'Справка по', 'Обновить до Про', 'Что нового', and 'Контакты'. The 'Получить карты Plickers' option is highlighted. In the center, there are three download options: 'Стандарт - для набора из 40 карт нажмите здесь', 'Расширенный - для набора из 63 карт нажмите здесь', and 'Крупный шрифт - для набора из 40 карточек, предназначенных для крупный шрифт, нажмите здесь'. Below these is a note: 'Жогорудагы көрсөтүлгөн варианттар окуучуларга дайындалган аты-жөнү боюнча пликерстер чыгат. Аларды жумушчу стога жүктөп, чыгарып аласыз болот.' On the right, there is a large QR code with labels '1-номерли карта' and 'варианттары' pointing to different parts of the code.

Ишти өткөрүү: Класс учурунда окуучуларга Plickers карталарын таркатылат. Ар бир картанын ар кайсы тарабында басылган тамга (A, B, C, D) бар. Окуучулар жооп тандоосун көрсөтүү үчүн картаны айлантышат. Окуучулар өздөрү тандаган тамгасы бар карталарын өйдө каратып кармап турушун камсыз кылабыз.

Эми жумушубузду баштоо үчүн башкы бетке кирип, төмөндөгү аткаруу керек.

Мындан кийин телефон аркылуу кирүүгө болот. Телефон аркылуу google браузеринен пликер деп жазып, төмөнкү аш-аракет аткарылат.

1-курсту тандап, тести тапшырууну баштайбыз

Компьютердик тилде берилиши бул...

- A Программа
- B Алгоритм
- C Программалык камсыздоо
- D ОС

- Акназаров
- Акназарова А
- Акназарова Р
- Алибеков Б
- Алибеков К
- Алибекова А
- Алибекова Г
- Алибекова Ч
- Алтыбаева
- Орозалиева

Сканердегенде телефон аркылуу окуучулардын колундагы картаны сканерлейбиз

Сабакта колдонуудагы окуучулар жогорудагы сүрөттөгү абалда кармашып, туура жообун көрсөтүшөт. Эгерде туура жооп болсо жашыл түс жанат, туура эмес жооп болсо кызыл түс жанып турат. Ар бир суроого, суроонун жоопторуна пликерстин картасына көрсөтүп турушат. Ар бир картанын өзүнүн номери, варианттары бар. Кайсы варианты туура экенин билип, ошол жагын көрсөтүү керек. Ал эми экранда ким канча суроого жооп бергени көрүнүп турат. Эң жакшы жери окуучулардын билимин баалоодо смартфон аркылуу аралыктан сканерлөө менен текшерүүгө болот.

Баяндамаларды карап чыгуу: Plickers студенттердин жетишкендиктери жана прогресси боюнча деталдуу отчетторду жана аналитиканы камсыз кылат. Убакыттын өтүшү менен индивидуалдык жана класстык көрсөткүчтөргө көз салууга жардам берген бул отчетторду каттоо эсебинен көрүүгө болот.

Plickers платформасы менен таанышып, аны класста колдонуудан мурун аны колдонууну унутпоо керек. Окуучуларга процессти алдын ала түшүндүрүп берүү Plickerстин натыйжалуу иштешин камсыз кылууга жардам берет.

Корутунду

Plickers катышууну жана калыптандыруучу баа берүүнү өбөлгө түзгөн интерактивдүү класстык каражат. Plickers платформасынын негизги өзгөчөлүктөрүнө окуучулардын жоопторун көрсөтүү үчүн коддору бар уникалдуу кагаз карталарын колдонуу, реалдуу убакыт режиминде маалыматтарды чогултуу үчүн карталарды мобилдик тиркеме менен сканерлөө жана мугалимдерге дароо пикир билдирүү кирет. Ал ыңгайлаштырылган бир нече варианттуу суроолорду сунуштайт, деталдуу отчетторду түзөт жана классты башкарууну колдойт. Plickers премиум пландарына жаңыртуу мүмкүнчүлүгү бар акысыз версиясы аркылуу жеткиликтүү. Жалпысынан алганда, Plickers класстын катышуусун жакшыртат, формативдүү баалоону жеңилдетет жана маалыматтарга негизделген окутуу үчүн баалуу түшүнүктөрдү берет жана бул платформаны окутуучуларга сунуштаар элем. Анткени биз үчүн өтө жеңил жана ыңгайлуу.

Жыйынтыктап айтканда Plickers платформасын пайдаланып окуу процессин уюштуруп өткөрүү окуучулардын билимдеринин сапаттынын жогорулашына негиз болгондугу педагогикалык эксперимент аркылуу аныкталды.

Колдонулган адабияттар

1. Гаврилов, М. В. Информатика и информационные технологии. учебник для среднего профессионального образования. Москва 2020 — 383 с.
2. Федотова, Е.Л. Информационные технологии в науке и образовании. 2020. - 336 с.
3. Алтыбаева М. Билим берүүдө онлайн платформаларды колдонуу. Ош-2022. 11-12 бб.
4. Онлайн Университети. ОНЛАЙН ОКУТУУ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ, РЕСУРСТАРЫ ЖАНА ПЛАТФОРМАЛАРЫ. 2021- 1556

УДК 378.

<https://doi.org/10.56122/..v1i1.64>

ОРТО МЕКТЕПТЕРДЕ ИНФОРМАТИКА ПРЕДМЕТИН ОКУТУУДА МААЛЫМАТТЫК - КОММУНИКАЦИЯЛЫК ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫН РОЛУ

Досбаева Г.Э.- ОшМПУ ,магистрант

E-mail: Dosbaeva@mail.ru

РОЛЬ ИНФОРМАЦИОННО - КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПРЕПОДАВАНИИ ИНФОРМАТИКИ В СРЕДНИХ ШКОЛАХ

Досбаева Г. Э.- Магистрант ОшГПУ

THE ROLE OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN TEACHING COMPUTER SCIENCE IN SECONDARY SCHOOLS

Dosbayeva G. E. – Magistracy OshSPU

Аннотация.

Берилген макалада орто мектептерде информатиканы окутууда билим берүү системаларында маалыматтык – коммуникациялык технологиялардын көйгөйлөрү каралды. Маалыматтык коммуникациялык технологиянын азыркы абалын жана көйгөйлөрүн жана келечегин аныктоо жазылды. Маалыматтык коммуникациялык технологиянын - заманбап билим берүүнүн сапатын жогорулатуунун маанилүү каражаты экени көрсөтүлүп, билим берүүнү маалыматташтыруунун жалпы маселелери да каралып, иштин негизги багыттары белгиленди.

Ачкыч сөздөр: информатика, маалымат, коммуникация, технология, билим берүү, маалыматтык каражаттар, долбоор, мектеп

Аннотация.

В данной статье рассмотрены проблемы информационно – коммуникационных технологий в системах образования при преподавании информатики в средних школах. Было написано, чтобы определить текущее состояние и проблемы и будущее информационных технологий. Было показано, что информационно - коммуникационные технологии-важное средство повышения качества современного образования, рассмотрены и общие вопросы информатизации образования, определены основные направления работы.

Ключевые слова: информатика, информация, коммуникации, технологии, образование, средства массовой информации, проект, школа

Annotation.

This article discusses the problems of information and communication technologies in education systems when teaching computer science in secondary schools. It was written to determine the current state and challenges and the future of information and communication technologies. It was shown that information and communication technologies are an important means of improving the quality of modern education, general issues of informatization of education were also considered, the main directions of work were determined.

Keywords: computer science, information, communication, technology, education, mass media, project, School

Мектепте Компьютердик илим жана маалымат жана байланыш технологияларын (ИКТ) изилдөө бир нече максаттарга жетүүгө багытталган, анын ичинде:

Санариптик сабаттуулук: студенттерге компьютерлерди, санариптик технологияларды жана алардын колдонмолорун фундаменталдык түшүнүк берүү. Бул программалык тиркемелерди колдонуу, санариптик платформаларды багыттоо жана компьютердик жабдуулардын негиздерин түшүнүү боюнча көндүмдөрдү өнүктүрүүнү камтыйт.

Көйгөйлөрдү чечүү жана сынчыл ой жүгүртүү: студенттерди эсептөө ой жүгүртүү принциптерине киргизүү менен аналитикалык жана логикалык ой жүгүртүү көндүмдөрүн өнүктүрүү. Бул татаал маселелерди кичинекей, башкарыла турган бөлүктөргө бөлүп, алгоритмдерди иштеп чыгууну жана эсептөө куралдарын колдонуу менен чыгармачыл чечимдерди табууну камтыйт.

Коддоо жана программалоо көндүмдөрү: студенттерге код жазуу жана түшүнүү жөндөмүн берүү. Бул аларга программалык тиркемелерди, веб-сайттарды жана башка санариптик чечимдерди түзүүгө мүмкүнчүлүк берет. Программалоо тилдерин үйрөнүү логикалык ой жүгүртүүнү, ырааттуулукту жана тапшырмаларды автоматташтыруу жөндөмүн өрчүтүүгө жардам берет.

Кызматташуу жана байланыш: студенттерди топтук долбоорлорго жана биргелешкен коддоо иш-чараларына тартуу менен командалык иштөөнү жана натыйжалуу байланыш көндүмдөрүн жайылтуу. Бул аларга биргелешип иштөөнү, идеяларды алмашууну жана өз ишин натыйжалуу көрсөтүүнү үйрөнүүгө мүмкүндүк берет.

Этикалык жана жоопкерчиликтүү технологияны колдонуу: санариптик жарандык, онлайн коопсуздук, купуялык жана технологияны колдонууга байланыштуу этикалык маселелер жөнүндө маалымдуулукту жогорулатуу. Бул студенттерге технологияга байланыштуу потенциалдуу тобокелдиктерди жана кыйынчылыктарды түшүнүүгө жардам берет жана онлайн режиминде жоопкерчиликтүү жүрүм-турумду өнүктүрөт.

Эсептөө жана алгоритмдик ой жүгүртүү: студенттерди алгоритмдердин принциптери жана эсептөө маселелерин чечүү менен тааныштыруу. Бул аларга алгоритмдерди иштеп чыгууну, талдоону жана оптималдаштырууну үйрөтүүнү камтыйт, аларга татаал маселелерге жакындаганда логикалык жана системалуу ой жүгүртүүгө жардам берет.

Маалымат системаларына киришүү: студенттерге маалымат системалары кандайча иштелип чыккандыгын, ишке ашырылгандыгын жана ар кандай контекстте колдонулгандыгын түшүнүү менен камсыз кылуу. Бул маалымат базалары, маалыматтарды алуу, маалыматтарды талдоо жана маалымат системаларынын уюмдардагы ролу жөнүндө билүүнү камтыйт.

Карьерага даярдык: студенттерди технология менен байланышкан тармактардагы келечектеги карьераларга даярдоо, аларды тиешелүү көндүмдөр жана билимдер менен жабдуу. Бул аларды жасалма интеллект, кибер коопсуздук, маалымат илими, программалык камсыздоо жана тармактар сыяктуу компьютер илиминин ар кандай тармактарына тартууну камтышы мүмкүн.

Бул максаттар биргелешип Компьютердик илим жана ИКТ боюнча бекем пайдубалы бар студенттерди күчөтүүнү көздөйт, бул аларга санариптик доордо өнүгүүгө жана технологияга байланыштуу тармактарда кошумча билим алууга же карьерага умтулууга мүмкүнчүлүк берет. [1]. Орто мектепте базалык деңгээлде төмөнкүдөй максаттар коюлган:

- дүйнөнүн заманбап илимий картинасын калыптандырууга информатиканын кошкон салымын, биологиялык жана техникалык системалардын ролун чагылдырган базалык билимдер системасын өнүктүрүү;

- маалыматтык-коммуникациялык технологияларды колдонуу менен реалдуу объекттердин жана процесстердин маалыматтык моделдерин колдонуу, талдоо, трансформациялоо көндүмдөрүн өздөштүрүү, анын ичинде башка маалымат менен иштөөнүн укуктук, этикалык стандарттарын бузуу;

- заманбап программалык каражаттарды колдонуу менен ар кандай типтеги маалыматтык объекттерди редакциялоо, долбоорлоо, сактоо, өткөрүп берүү боюнча тажрыйбага ээ болуу; компьютердик моделдерди түзүү, маалыматтык долбоорлорду жамааттык ишке ашыруу. Бул жалпы максаттар эмгек рыногунда суроо-талапка ээ болгон тармактар. Мектеп курсунун

тизмеленген максаттары кадрларды даярдоо илим жана турмуш системасында информатиканын ордун эске алуу менен аныкталат [2].

Информатика курсунда окуучу өзүнүн иш-аракеттеринин алгоритмин так жана кылдат ишке ашырууга, аны кагазга так жазып, компьютерге так киргизүүгө үйрөнүшү керек. Бул бара-бара окуучуларды так эместиктен, бүдөмүк, бейкапардык ж.б. иш-аракеттерин жоюуга шарт түзөт. Окутуунун мазмунунун практикалык жагын этибарга албай коюу менен тарбиялык эффект алуу мүмкүн эмес. Чыныгы окуу процессиндеги жалпы максаттар окуучуларды технологиялык жактан даярдоо, аларды кийинки иш учун зарыл болгон билимдер, билгичтер жана көндүмдөр менен машыктыруу. Окуучулар информатиканын теориялык негиздери менен гана тааныштырылбастан, компьютерде иштөөнү жана заманбап маалымат технологияларынын куралдарын колдонууну үйрөтүү керек; компьютерге түздөн-түз тиешелүү кесиптер менен таанышат. Тарбиялык максат окуучуга цивилизациянын жана коомдун өнүгүшү үчүн компьютердик техниканын жана маалыматтык технологиянын маанисин түшүнүү аркылуу идеологиялык таасир көрсөтүү аркылуу ишке ашырылат. Илимдин үч фундаменталдуу түшүнүктөрүнүн бири катары маалымат идеясын калыптандыруу маанилүү: зат, энергия жана маалымат [5]. ичинде колдонуу информатиканы окутуу - бардыгына берүү мектеп окуучуларынын негизги фундаменталдык билимдери дүйнөнүн илимий картинасын калыптандырууда информациялык процесстердин маанисин, информациянын ролун ачуу үчүн бул негиз.

«Информатика» предметинин компьютердик илимдин негиздерине басым жасайт жана ар кандай максаттарды жана милдеттерди камтыйт. Негизги максаттардын жана милдеттердин айрымдары төмөнкүлөр: студенттерди эсептөөнүн негизги түшүнүктөрү менен тааныштыруу, анын ичинде маалыматтарды чагылдыруу, алгоритмдер, программалоо тилдери, операциялык системалар, компьютердик архитектура жана тармактар. Бул студенттерге компьютерлердин кандайча иштээрин жана бири-бири менен өз ара аракеттенерин толук түшүнүүгө жардам берет. Практикалык максат - эмгекке салым кошууну камтыйт жана окуучулардын компьютердик сабаттуулугун жогорулатуу боюнча конкреттүү максат коюлган. Компьютердик сабаттуулук түшүнүгү тез эле дидактиканын жаңы концепцияларынын бири болуп калды. Мектеп окуучулары компьютердик сабаттуулугунун жоюуда төмөндөгүдөй компоненттер аныкталды.

- алгоритм түшүнүгү, анын касиеттери, сүрөттөө каражаттары жана ыкмалары, компьютер үчүн алгоритмди көрсөтүүнүн формасы катары программа түшүнүгү: тилдердин биринде программалоонун негиздери;
- компьютердин иштөө принциби жана түзүлүшү;
- өндүрүштө жана адам ишинин башка тармактарында компьютерлердин колдонулушу жана ролу [3].

Бирок бул мектепте информатика сабагын окутуунун көп жылдык тажрыйбасы менен тастыкталган татаал иш болуп чыгат. Конкреттүү максаттарды түзүүгө информатика илиминин өзүнүн интенсивдүү өнүгүү стадиясында тургандыгы таасир этет. Мындан тышкары, билим берүүнүн парадигмасынын, атап айтканда анын стандарттарынын өзгөрүшү бул максаттардын мазмунунун өзгөрүшүнө шарт түзөт, аларды аныктоодо субъективдүүлүктүн үлүшүн жогорулатат [2].

Курстун негизги максаттары:

- жөнүндө окуучулардын түшүнүктөрүн калыптандыруу компьютердик маселелерди чечүүнүн негизги эрежелери жана ыкмалары:

• өздөштүрүү микрофонду колдонуунун башталгыч көндүмдөрү заманбап өндүрүштөгү компьютерлердин ролу менен тааныштыруу.

Информатика курсунда окуучулар жеке компьютерлердин мүмкүнчүлүктөрүн жана алардын мүнөздөмөлөрүн башкарууга мүмкүндүк берген маалыматты үйрөнүшү керек.

Мектеп окуучулары тарабынан долбоорлорду ишке ашыруу жана компьютерде маселелерди чечүү компьютердик технологияларды жана маалыматтык технологияларды колдонуунун ар кандай тармактарын камтууга тийиш. Компьютердик сабаттуулуктун компоненттери төрт негизги сөз менен көрсөтүлүшү мүмкүн: коммуникация, маалымат-коммуникациялык технологиялар, аларга ээ болуу азыркы адамдын жалпы маданиятынын ажырагыс элементи болуп баратат.

Информатика адамдын жаңыча ой жүгүртүүсүн жана ишмердүүлүгүн сунуштайт, бүт дүйнөгө көз карашты жана дүйнөнүн илимий картинасын калыптандырууга мүмкүндүк берет жана муну окуучуларга окутууда колдонуу керек. Өнүккөн Батыш өлкөлөрүндө мектепте информатиканы үйрөнүүнүн максаттары негизинен табиятта колдонулат жана мектеп окуучуларын маалыматты иштеп чыгуу, маалыматташтыруу куралдарын жана маалыматтык технологияларды өздөштүрүү менен байланышкан ар түрдүү иш-аракеттерге даярдоодон турат, бул ийгиликтин ачкычы болуп эсептелет [8].

Жыйынтыгында: информатиканы эртерээк үйрөнүү окуучуларга бардык мектеп предметтерин үйрөнүүдө маалыматтык - коммуникациялык технологияларды системалуу түрдө колдонууга мүмкүндүк берет. Информатика курсун мындан ары өнүктүрүү анын жалпы билим берүү функциясын күчөтүү менен, мектеп окуучуларын окутуунун, өнүктүрүүнүн жана тарбиялоонун жалпы милдеттерин чечүүнүн мүмкүнчүлүк менен байланыштуу болууга тийиш.

Колдонулган адабияттар:

1. Рудакова Д.Т., н.с.ЦНИТ Иосо РАО. Интернет-технологии в деятельности учителя. Материалы Научно-практической конференции "Интернет-технологии в Современном школьном образовании" [Электронный ресурс]: <http://www.ioso.iip.net>
2. Сайт "Конгресс конференций "Информационные технологии в образовании" [Электронный ресурс]: <http://ito.edu.ru/sp/SP/>
3. Сайт "Фестиваль педагогических идей" [Электронный ресурс]: <http://festival.1september.ru/>
4. Слостенин В., Исаев И. и др. Педагогика: Учебное пособие
5. Зайцева, С.А. Современные информационные технологии в образовании// <http://sgpu2004.narod.ru/infotek/infotek2>
6. Тур С.Н., Бокучаева Т.П. Первые шаги в мире информатики. [Текст]: Методическое пособие для учителей 1-4 классов. - СПб.: БХВ-Петербург, 2006.
7. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования [Текст]: Учеб. пособие для студ. пед. вузов и систем повыш. квалиф. пед. кадров / Е.С. Полат, М.Ю.Бухаркина, М.В.Моисеева, А.Е.Петров; Под ред. Е.С. Полат. - М.: Издательский центр "Акаде-мия", 2001. - 272 с.
8. Тур С.Н., Бокучаева Т.П. Первые шаги в мире информатики. [Текст]:
9. Сысоева Т.В.. Организация проектной деятельности на уроках информатики и ИКТ в общеобразовательной школе. Первое ресурс]/ сентября <http://festival.1september.ru/articles>
10. [электронный ресурс]/ <http://pandia.ru/text/78/287/45794.php>
11. Организация психологической работы в школе [Текст] : методический материал / М. Р. Битянова. - [3-е изд., стер].-М.: Генезис, 2000. -.- 298 с
12. http://tsput.ru/res/informat/info_net/lek/lek03.htm - понятие информационной системы.
13. <http://www.eidos.ru/journal/2005/0910-11.htm> - Тришина С.В. Информационная компетентность как педагогическая категория 2017.

УДК 371

<https://doi.org/10.56122/..v1i1.62>

ИННОВАЦИЯЛЫК ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ КОЛДОНУУ МЕНЕН АРАЛЫКТАН БИЛИМ БЕРҮҮДӨ ОРТО МЕКТЕПТЕРДЕ ИНФОРМАТИКАНЫ ОКУТУУНУН АКТУАЛДУУ КӨЙГӨЙЛӨРҮ

Арынбаев Эралы Калилович – п.и.к., ОшМПУ

Досбаева Г.Э. –ОшМПУнун магистранты

E-mail: Dosbaeva@mail.ru

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПРЕПОДАВАНИЯ ИНФОРМАТИКИ В СРЕДНИХ ШКОЛАХ В ДИСТАНЦИОННОМ ОБРАЗОВАНИИ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Арынбаев Эралы Калилович – к.п.н., ОшГПУ

Досбаева Г. Э.- магистрант ОшГПУ

ACTUAL PROBLEMS OF TEACHING COMPUTER SCIENCE IN SECONDARY SCHOOLS IN DISTANCE EDUCATION USING INNOVATIVE TECHNOLOGIES

Arynbaev Eraly Kalilovich-OshSPU

Dosbayeva G. E.- graduate student OshSPU

Аннотация.

Макалада инновациялык технологияларды пайдаланып, орто мектептерде информатиканы окутуунун маселелери каралган. Инновациялык технологияларды колдонуу менен сабак өтүү азыркы маалыматтык коомдо маанилүү көндүм болуп саналат. Бул көндүмгө ээ болгон информатик мугалимдер сабактын максатына жетүүдө, инновациялык технологияны эффективдүү колдоно алышаттары айтылды. Себеби: Окуу процессине инновациялык жана маалыматтык технологияларды активдүү киргизүүгө байланыштуу мугалимдерди даярдоо көйгөйү жаралууда. Ошондуктан макалада аралыктан окутуу технологияларынын мисалында инновациялык технологиялардын мектеп информатикасын окутууга тийгизген таасири каралды.

Ачкыч сөздөр: информатика, инновациялык технология, билим берүү, маалыматтык каражаттар, аралыктан окутуу

Аннотация.

В статье рассматриваются вопросы преподавания информатики в средних школах с использованием инновационных технологий. Обучение с использованием инновационных технологий является важным навыком в современном информационном обществе. Было сказано, что учителя-информатики, обладающие этим навыком, могут эффективно использовать инновационные технологии для достижения целей урока. Причина: возникает проблема подготовки учителей, связанная с активным внедрением инновационных и информационных технологий в учебный процесс. Поэтому в статье рассматривается влияние инновационных технологий на преподавание школьной информатики на примере технологий дистанционного обучения.

Ключевые слова: информатика, инновационные технологии, образование, средства массовой информации, дистанционное обучение

Annotation.

The article discusses the issues of teaching computer science in secondary schools using innovative technologies. Learning using innovative technologies is an important skill in the modern information society. It was said that computer science teachers with this skill can effectively use

innovative technologies to achieve the objectives of the lesson. Reason: there is a problem of teacher training associated with the active introduction of innovative and information technologies in the educational process. Therefore, the article examines the impact of innovative technologies on the teaching of school informatics on the example of distance learning technologies.

Keywords: computer science, innovative technologies, education, mass media, distance learning

Инновациялык технологияларды пайдаланып, орто мектептерде информатиканы аралыктан окутуу бүгүнкү күндө түздөн - түз маалымат жана коммуникация технологиялары (МКТ) менен бирге байланышкан. Себеби: информатика предмети бул – компьютердин жардамы менен сабак өтүлөт. Билим берүү тармагында компьютер менен сабак өтүү өнүгүүдө жана жаңы билим берүү формасы жана билим берүү технологиялары, салттуу билим берүүнүн ыкмалары, формалары жана каражаттары, аралыктан окутуу интернет жана коммуникация технологияларынын өнүгүшүнө салым кошууда. Маалымат жана байланыш технологиялары жана глобалдык тармактар мектептерде билим берүү натыйжаларын түзүү үчүн зор мүмкүнчүлүктөрдү жаратат. Ачык маалымат жана билим берүү чөйрөлөрдү өнүктүрүү жаңы долбордун катышуучулары үчүн иш-чаралар билим берүү процессин уюштурууда абдан зарыл болгон каражат.

Бүгүнкү күндө жашоону маалыматтык ресурстарсыз жашоону элестетүү мүмкүн эмес. Маалыматтык ресурстар абдан маанилүү. Адамдын жашоосунун жана ишмердүүлүгүнүн бардык чөйрөлөрүнө акырындык менен кирип жаткан компьютерлештирүү мектеп жашындагы балдарды тарбиялоодо жана окутууда колдонулуп, чоң мүмкүнчүлүктөрдү жаратып чыгармачылык менен иштөөгө шар түзөт. Билим берүүнү маалыматташтыруу бул эң маанилүү механизмдердин бири. Анын негизги милдети – натыйжалуу төмөнкүлөрдү колдонуу. Эң негизгиси артыкчылыктары:

-маалыматтык-коммуникациялык технологиялар;

-окуу процессти уюштуруу;

- маалыматтык башкаруунун натыйжалуу системасын түзүү, билим берүү;

Маалыматтык - коммуникациялык технологиялар жана аралыктан билим берүү технологиялар абдан кенен. Класстык, жана класстан тышкаркы сабактарда МКТны колдонуу бир топ ыңгайлуу [1]. Балдардын сабакка ар кандай шартта (ооруп калган учурда) катышууга, ар кандай мелдештерди уюштурууга, квалификацияны жогорулатуу үчүн аралыктан окутуунун мааниси чоң.

Бир нече жылдан бери МКТ колдонуу менен мектепте билим берүүнү уюштуруу боюнча илимий иштер жүргүзүлүп келет

Маалыматтык-коммуникациялык технологиялар (МКТ) билим берүү ишмердүүлүгүнүн ар кандай чөйрөлөрүнө күн сайын көбүрөөк колдонулууда [4]. Буга коомду кеңири маалыматташтыруу менен байланышкан тышкы факторлор жана адистерди тийиштүү даярдоо зарылчылыгы, ошондой эле билим берүү мекемелеринде МКТ колдонуу абдан жайылгандыгы менен байланышкан ички факторлор өбөлгө түзөт.

Аралыктан окутуу, интернет технологиялары кеңири жайылууда. Мында иштин жаңы формасы талап кылынууда жалпы билим берүү формаларын үйрөнүү мектепте билим берүүнүн теориялык негиздери, методикалык өзгөчөлүктөрү алыскы аралыктагы студентке багыт берүүчү негизи программалар. Аралыктан окутууда коомду маалыматташтыруу, негизги документтерди жөнгө салуу, жалпы билим берүү мектептерин илимий методикалык колдонмолор жана адабияттар менен камсыздоо көйгөйлөрү бар. Билим берүү тармагында заманбап маалыматтык технологияларды өнүктүрүү шартында окуу процессине инновациялык технологиялары киргизилүүдө. Заманыбыздагы эң популярдуу инновациялык технологиялардын бири бул

аралыктан окутуу. Окутуунун бул түрүн уюштуруунун жаңы технологияларынын пайда болушуна өбөлгө түзүлүүдө.

2019-жылдын аягында Кытайдын чыккан инфекция жана анын дүйнөгө таралышынан пайда болгон кырдаал бүткүл адамзаттын жашоосуна көп жаңыча жашоону алып келди. Анын натыйжасында интернеттин жардамы менен билим берүү тармагы бүт аралыктан окууга өтүштү. Ошол мезгилде информатика мугалимдеринин коомдогу орду мурдагыдан да көбүрөөк мааниге ээ болуп калды. Демек, информатика предметинин актуалдуулугу компьютердик сабаттуулугун өнүктүрүү зарылчылыгы менен да байланыштуу [1].

Жыйынтыгында: заманбап билим берүү бүгүнкү күндө түздөн-түз маалымат жана коммуникация технологиялары (МКТ) менен бирге байланышкан. Билим берүү ийгиликтүү өнүгүүдө жана жаңы билим берүү формасы жана билим берүү технологиялары, салттуу билим берүүнүн ыкмалары, формалары жана каражаттары, аралыктан окутуу интернет жана коммуникация технологияларынын өнүгүшүнө байланыштуу [5]. Маалымат жана байланыш технологиялары жана глобалдык тармактар мектептерде билим берүү натыйжаларын түзүү үчүн зор мүмкүнчүлүктөрдү жаратат. Ачык маалымат жана билим берүү чөйрөлөрдү өнүктүрүү, жаңы долбордун катышуучулары үчүн иш - чаралар билим берүү процессин уюштурууда абдан зарыл болгон каражат. Ошондуктан, информатиканы аралыктан окутууда компьютерди колдонуунун жана инновациялык технологияларды пайдалануунун натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн окуу программаларына инновациялык технологиялардын сабаттуулугун киргизүү менен жалпы билим берүү тармагына жайылтуу зарыл.

Колдонулган адабияттар:

1. Арынбаев Э.К., Көлбаева З.И. Экстремалдык кырдаалда аралыктан окутуунун көйгөйлөрү. Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. 2021. № 5.
2. Өмүрканова Чынара Токолоновна. Жогорку окуу жайда аралыктан окутуунун шартында педагогикалык билим берүүнү моделдештирүү. И. Арабаев атындагы кыргыз мамлекеттик университети. Бишкек 2017.
3. Тур С.Н., Бокучаева Т.П. Первые шаги в мире информатики. [Текст]: Методическое пособие для учителей 1-4 классов. - СПб.: БХВ-Петербург, 2006.
4. Организация психологической работы в школе [Текст] : методический материал / М. Р. Битянова. - [3-е изд., стер].-М.: Генезис, 2000. -.- 298 с
5. Малаян К.Р. Безопасность жизнедеятельности. Безопасность при работе с компьютером [Текст]: Учеб. Пособие. СПб.: Изд-во СП б ГТУ, 2001. 124 с.
6. Винтер, Е.И. Вопросы организационно-стимулирующего сопровождения профессионально-творческой подготовки будущих специалистов. // Высшее образование сегодня. - 2008.
7. Алексеев А. Введение в Web- дизайн. Учебное пособие. - М.: ДМК Пресс, 2019.
8. Зайцева, С.А. Современные информационные технологии в образовании// <http://sgpu2004.narod.ru/infotek/infotek2>

УДК 004.9

[https://doi.org/10.56122/..v1i1%20\(21\).77](https://doi.org/10.56122/..v1i1%20(21).77)

СТУДЕНТТЕРДИН БИЛИМИН ТЕКШЕРҮҮДӨ МААЛЫМАТТЫК ТЕХНОЛОГИЯНЫ КОЛДОНУУ

Калыкова Перизат Мамрасуловна – ОшМПУ, окутуучу
Акпаралиева Батма Арымовна – ОшМПУ, ага окутуучу
perizatkalikova@mail.ru

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ДЛЯ ПРОВЕРКИ ЗНАНИЙ СТУДЕНТОВ

Калыкова Перизат Мамрасуловна - преподаватель ОшГПУ
Акпаралиева Батма Арымовна - ст. Преподаватель ОшГПУ
perizatkalikova@mail.ru

USING INFORMATION TECHNOLOGY TO TEST STUDENTS' KNOWLEDGE

Kalikova Perizat Mamrasulovna – teacher OshSPU
Akparalievna Batma Arymovna - senior teacher OshSPU
perizatkalikova@mail.ru

Аннотация

В этой статье рассматривается, информационные технологии которые являются важным фактором, влияющим на качество образования. Использование информационных технологий в образовательном процессе раскрывает творческий потенциал учащихся в процессе обучения. Информатизация образования, в силу специфики образовательного процесса, предусматривает возможность тщательной разработки и широкого применения существующих технологий информатизации. В контексте инноваций в образовании рассматривалась платформа и подход, которые сделают урок интересным, насыщенным, ярким, стимулирующим интерес к обучению. отмечено, что сервис интерактивной презентации-это более простой и удобный инструмент для создания интерактивных презентаций и интерактивных опросов, тестов, обратной связи. сервис предназначен для работы с наборами шаблонов интерактивных заданий, доступных в дистанционном обучении и по различным предметам.

Ключевые слова: информационные технологии, образование, Pear Deck сервис, аккаунт, контроль знаний, тестирование.

Аннотация

Бул макалада маалыматтык технологиялар билим берүү сапатына таасирин тийгизген маанилүү фактор экендиги белгиленди. Билим берүү процессинде маалыматтык технологияларды колдонуу студенттердин окуу процессиндеги чыгармачылыгын ачып берет. Билим берүүнү маалыматташтыруу, билимди берүү процессинин өзгөчөлүгүнөн улам, колдонулуп жаткан маалыматташтыруу технологияларын кылдат иштеп чыгуу жана аларды кеңири колдонуу мүмкүнчүлүгү каралган. Билим берүүнү жаңылоонун шартында сабакты кызыктуу, бай, жандуу, окууга болгон кызыгууну ойгото турган платформа жана ыкма жөнүндө каралды. Pear Deck сервисинин интерактивдүү презентация аркылуу сабак өтүү жана интерактивдүү презентация ар түрдүү сурамжылоолорду, тесттерди, кайтарып байланышты түзүүнүн бир кыйла жөнөкөй жана ыңгайлуу куралы экендиги белгиленди. Pear Deck сервисинин аралыктан окутууда жана ар кандай предметтер боюнча жеткиликтүү интерактивдүү тапшырмалардын шаблондорунун топтомдору менен иштөөгө боло тургандыгы каралган.

Ачкыч сөздөр: маалыматтык технологиялары, билим берүү, Pear Deck сервисинин, аккаунт, билимди текшерүү, тесирлөө.

Abstract

This article notes that information technology is an important factor affecting the quality of education. The use of information technologies in the educational process reveals the creative potential of students in the learning process. Informatization of education, due to the specifics of the educational process, provides for the possibility of careful development and wide application of existing informatization technologies. In the context of innovations in education, the platform and approach that will make the lesson interesting, rich, bright, stimulating interest in learning were considered. It is noted that the interactive presentation service is a simpler and more convenient tool for creating interactive presentations and interactive surveys, tests, feedback. The service is designed to work with sets of interactive task templates available in distance learning and in various subjects.

Keywords: information technology, education, Pear Deck service, account, knowledge control, testing.

Азыркы учурда дүйнөнүн көпчүлүк өлкөлөрүндө билим берүүнүн сапатын көзөмөлдөөнүн ишенимдүүлүгүн жана натыйжалуулугун жогорулатуу маселеси бар. Аны чечүү үчүн педагогикалык мониторингдин ар кандай системалары иштелип чыгат жана текшерилет, алар негизинен студенттердин билим берүү жыйынтыктарын нормативдик тесттик контролго негизделет. Студенттердин билимдин ар түрдүү тармактары боюнча жетишкендиктерин эл аралык салыштырма изилдөөлөр жүргүзүлүүдө. Дидактикалык тесттер билимди объективдүү баалоонун куралы катары эл аралык билим берүү практикасында бекем орноду. Акыркы он жылдыкта Кыргызстандын билим берүү системасы тесттик технологияларды активдүү өздөштүрүп келе жатат.

Эгерде өнүккөн өлкөлөрдө жалпы билим жана жогорку билим берүүнүн дээрлик бардык негизги предметтери үчүн жакшы иштеген. Стандартташтырылган тесттик контролдоо системалары бар болсо, анда Кыргызстанда алар жетишсиз, бул билим берүү системасынын негизги проблемалары катары эсептетесек болот.

Коомду маалыматташтырууда өзгөчө роль билим берүү системасында, анткени бир жагынан, маалыматты керектөөчү катары, экинчи жагынан, жаңы маалыматтык технологияларды жаратуучу катары (өндүрүлгөн жогорку квалификациялуу кадрлар аркылуу) маалымат менен иштөө жөндөмү болуп саналат. Заманбап инсан үчүн артыкчылыктардын бири, билим берүү системасы иштелип чыккан мектептен баштап студенттин критикалык ой жүгүртүү жөндөмүн калыптандыруу (сынчыл, ой жүгүртүү, түшүнүү, колдонуу, талдоо, синтездөө, баалоо) менен мүнөздөлөт.

Билим берүүдө ой жүгүртүүнүн ийкемдүүлүгү, чоң агымда багыт алуу жөндөмү жөнүндө маалымат инсан үчүн өмүр бою маанилүү баалуулук болуп калат. Ушул эле баалуулуктар коом үчүн да маанилүү, анткени Кыргызстанда технология тез өнүгүп жатат.

Ошондуктан билим берүүнү маалыматташтыруу багыттарынын бири катары илимдин, маданияттын, өндүрүштүн бардык тармактарында чыгармачылык менен пайдаланууну камтып, билимдүү адамдардын потенциалы башкаруу тармагында гана эмес, коомду технологиялык маалыматташтыруунун артыкчылык багыттарын карасак болот.

Адамдын ишмердүүлүгүнүн ар кандай тармактарында маалыматтык технологиялардын кеңири колдонулушу аларды окуунун жана таанып-билүүнүн алгачкы этаптарынан баштап мүмкүн болушунча тезирээк таанып-билүүнүн максатка ылайыктуулугун талап кылууда. Билим берүү системасы жана илим коомду маалыматташтыруу процессинин объекттеринин бири болуп саналат. Билим берүүнү маалыматташтыруу, билимди берүү процессинин өзгөчөлүгүнөн улам,

колдонулуп жаткан маалыматташтыруу технологияларын кылдат иштеп чыгууну жана аларды кенири колдонуу мүмкүнчүлүгүн талап кылат. Мындан тышкары, билим берүү тармагында заманбап маалыматтык технологияларды жигердүү колдонууга умтулуу, кадрларды даярдоонун деңгээлин жана сапатын жогорулатууга багыттталышы керек. Билим берүү тармагында колдонулуучу маалыматтык технологияларды өнүктүрүү төмөнкү милдеттерди ишке ашырууга багыттталышы керек:

- ✓ студенттин системалуу ой жүгүртүүсүн колдоо жана өнүктүрүү;
- ✓ билимди өздөштүрүү, көндүмдөрдү өнүктүрүү жана бекемдөөдө адамдын таанып билүү иш-аракетинин бардык түрлөрүн колдоо;
- ✓ билим берүү процессин анын бүтүндүгүн сактоо менен жекелештирүү принцибин ишке ашыруу.

Маалыматтык технологиялар студенттин окуу жана ойлонууга активдүүлүгүн жогорулатуу үчүн шарттарды түзүүгө мүмкүндүк берет. Бул балдардын өз алдынча билим алууга жана өзүн-өзү өнүктүрүүгө муктаж экендигин билдирет. Студенттердин билимин текшерүүдө платформалардын түрү өтө эле көп, тандоого мүмкүнчүлүк кенири. Информациялык-коммуникациялык технологиялар аймагында компоненттүү окутуучу онлайн платформалардын жардамында материалдарды түшүндүрүп, студенттердин суроолоруна жооп берип, кадимки офлайн сабактагы аракеттерди ишке ашыра алат.

Билим берүүнү жаңылоонун шартында сабакты кызыктуу, бай, жандуу, окууга болгон кызыгууну ойгото турган ушундай каражаттарды жана ыкмаларды табуу зарыл. Демек, **окутуучу ар бир сабагында компьютердик технологияны колдонууну модага эмес, зарылчылык үчүн колдонуу керек.**

Онлайн билим берүү – уламдан -улам көптөгөн өлкөлөрдү жана керектөөчүлөрдү өзүнө тартып бара жаткан тенденция. Заманбап онлайн ресурстар мындан ары ар кандай пайдалуу маалыматтардын топтому гана эмес, билимди контролдоо жана көндүмдөрдү баалоо, изилдөө, долборлоо, кызматташтык үчүн инструменттерди сунуштоо, жеке билим берүү траекторияларын түзүү, таанып- билүү жана үйрөнүү процесстерин ишке ашыруунун каражаты. Акыркы жылдарда студенттерге, анын ичинде өз алдынча пайдаланууга (мугалимдин катышуусуз) багытталган Интернет ресурстарынын жана тиркемелердин иштелип чыгышы студенттерди интернеттин билим берүү мүмкүнчүлүктөрүнө көбүрөөк кызыгуусун жаратууда.

Бул макалада эң көп пайдаланган платформалардын бири Pear Deck сервисин менен иштөө мүмкүнчүлүктөрдү карайбыз. Pear Deck сервисин интерактивдүү презентация аркылуу сабак өтүү жана интерактивдүү презентация ар түрдүү сурамжылоолорду, тесттерди, кайтарым байланышты түзүүнүн бир кыйла жөнөкөй жана ыңгайлуу куралы. Сервиске катталуу(регистрация) керек. Pear Deck онлайн жана аралыктан окутууда сабакты жана ар кандай интерактивдүү презентация жасоо, кайтарым байланышты уюштуруу учун иштелип чыккан акылуу жана акысыз сервис. Кызматта ар кандай предметтер боюнча жеткиликтүү интерактивдүү тапшырмалардын шаблондорунун топтомдору менен иштөөгө болот.

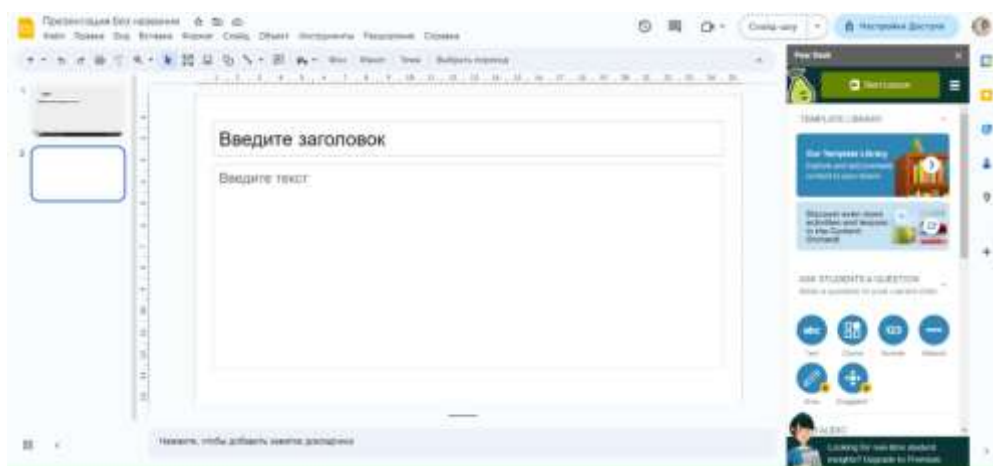
 Pear Deck сервисинин артыкчылыктары жөнүндө айтсак:

- ✓ ар бир окутуучу Google аккаунтун колдонуп презентация түзүүгө мүмкүнчүлүк берет;

- ✓ презентацияны нөлдөн баштап иштесе болот, бирок программада даяр шаблондорду колдонушпостесе жумуш бир кыйла женилдейт;
- ✓ жумуш учурунда суроолордун кө тапдай алышат.

 сервиси менен иштөөдө аркылуу иш жүргүзүлөт. Издөө жолчосуна <https://www.peardeck.com> жазып, enter баскычын басабыз, андан соң пайда болгон терезеге

Google аккаунт аркылуу киребиз. Жумушту баштоо үчүн бөлүмү тандалат. Бул жерде студенттер үчүн да бөлүм бар. Андан соң презентация түзүү үчүн бөлүмүн басканыбызда негизги бет ачылат, терезеси менен иштөө үчүн файл менюсунан удалить баскычын басып, жаңы слайд түзүү үчүн “новый слайд” баскычы басылат. Кийинки кадамда “Расширения” менюсунан Open Pear Deck Add-on кадамдарды басуу менен экранга терезеси ачылат, ал төмөндөгүдөй көрүнүшкө ээ.

Студенттердин билимин текшерүүдө кайтарым байланышты түзүү мүмкүнчүлүгүн пайдалануу максатында сурамжылоонун ар түрдүү тибин пайланылып жумуш аткарылат:

Мисалы, Тапшырманы суроо иретинде берилсе анда студенттер текст түрүндө жооп

беришет. тест түрүндө ыңгайлаштырып түзүлөт. Эгерде математикалык формулаларды

жазуу керек болсо тексттик редакторуна Π Уравнение инструменттин пайдаланып

“Копировать”, “Вставить без форматирования” кадамдарын аткарабыз. түзүлгөн суроого цифра түрүндө жооп беришет. Мисалы төмөндөгүдөй маселе берилсе “Машинанын ылдамдыгы 40 км/саат болсо, анда 4 саатта канча аралыкты басып өтөт?” деген суроого цифра түрүндө жооп беришет. Даяр болгон презентацияны студенттерге сылжасын жөнөтүү үчүн биринчи настройкасын текшерип алып, андан кийин басабыз. Берилген слайддын жыйынтыгын алуу үчүн башкы бетте “История сеансов” бөлүмүнөн көрсөк болот.

Жыйынтык :

Бул макалада студенттердин билимин текшерүүдө маалыматтык технологияларын колдонуу багыттарын жана ыкмаларын изилдөө арналган. Макалада студенттердин таанып-билүү иш-аракеттерин жандандыруу максатында колдонулушу мүмкүн экенин далилдеп турат, презентация түзүү, билим контролдоо системасын жакшыртуу, ж. б.

 сервис бардык предметтер боюнча студенттер дидактикалык интерактивдүү презентацияларды, тексттерди жана тапшырмаларды сунуштайт. кызматы ыңгайлуу жана түшүнүктүү колдонуучунун интерфейсинен ээ экенин билишет. Компьютерде минималдуу көндүмгө ээ болгон ар бир окутуучу өзүнүн интерактивдүү тапшырмасын түзө алат.

Адабияттар:

1. <https://cyberleninka.ru/article/n/monitoring-v-sisteme-obrazovaniya-osnovnye-ponyatiya-problemy-vozmozhnosti/viewer>
2. <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-informatsionnyh-tehnologiy-v-obrazovanii-1/viewer>
3. <https://cyberleninka.ru/article/n/it-tehnologii-kak-neobhodimyy-komponent-sistemy-obrazovaniya/viewer>
4. <https://youtu.be/t9sNbOQwpJI>
5. Билим берүүдө онлайн платформаларды колдонуу Ош-2022ж-122 бет.

УДК 372. 851

<https://doi.org/10.56122/..v1i1.63>

ГЕОМЕТРИЯНЫН ЖАЛПЫЛООЧУ САБАКТАРЫНДА “ҮЧ БУРЧТУКТУН СОНУН СЫЗЫКТАРЫ” ТЕМАСЫНА КАРАТА ТҮЙҮНДҮҮ МАСЕЛЕЛЕРДИ ЧЫГАРУУ

Малабеков М. – ОшМПУнун окутуучусу, аспиранты
Билал кызы Д. – магистрант, ФМм-21к

РЕШЕНИЕ КЛЮЧЕВЫХ ЗАДАЧ ПО ТЕМЕ «ЗАМЕЧАТЕЛЬНЫЕ ЛИНИИ ТРЕУГОЛЬНИКА» НА ОБОБЩАЮЩИХ УРОКАХ ГЕОМЕТРИИ

Малабеков М. - Преподаватель, аспирант ОшМПУ
Билал кызы Д. - магистрант, ФМм-21к

SOLVING PROBLEMS ON THE TOPIC "REMARKABLE LINES OF A TRIANGLE" IN THE LESSONS OF GENERAL GEOMETRY

Malabekova M. – Osh State Pedagogical University,
instructor-graduate student
Bilal kyzy D. – undergraduate

Аннотация

Биз бул макалабызда, геометриянын жалпылоочу сабактарында “Үч бурчтуктун сонун сызыктары” деген темада үч бурчтуктун медианаларынын, биссектрисаларынын жана бийиктиктеринин окуу китебинде берилбеген көмүскөдөгү түйүндүү касиеттерин карадык. Каралган касиеттер планиметрия жана стереометрия курстарындагы маселелерди чыгарууда кеңири колдонулат. Үч бурчтуктун медианасына биссектрисасына жана бийиктигине түйүндүү маселелерди тандап, алардын айрымдарын бул макалада чыгарып көрсөттүк.

Макалада сунуш кылынган түйүндүү маселелер айрыкча стереометриялык фигуралардын беттеринин аянттарын, көлөмдүүсүн табууга таяныч маселе катары кеңири колдонулат.

Түйүндүү сөздөр: Сонун сызыктар, медиана, биссектриса, бийиктик, касиеттер, теоремалар.

Аннотация

В этой теме на обобщающих уроках геометрии на тему: “Замечательные линии треугольника” мы рассмотрели скрытые ключевые свойства медиан, биссектрис и высот треугольника которые не приведены учебнике. Рассмотренные свойства широко используются при решении задач по курсам планиметрии и стереометрии. Мы выбрали задачи, связанные с медианой, биссектрисой и высотой треугольника, и представили некоторые из них в этой статье. Предложенные в статье ключевые задачи широко используются в качестве эталонных задач для нахождения площади поверхности и объема стереометрических фигур.

Ключевые слова: замечательные линии, медиана, биссектриса, высота, свойства, теоремы.

Annotation

In this article, in the lessons of general geometry on the topic "Remarkable lines of a triangle", we examined the nodal properties of medians, bisectors and heights of a triangle, which are not given in the textbook. The considered properties are widely used in solving problems in the courses of planimetry and stereometry. We have selected problems related to the median, bisector and height of a triangle and presented some of them in this article.

The nodal problems proposed in the article are widely used as reference problems for finding areas and volumes of surfaces of stereometric figures.

Key words: Remarkable lines, median, bisector, height, properties, theorems.

Киришүү

Азыкы убакта мектептерде математиканы окуу үчүн сааттардын саны кескин кыскарып, үйрөнүлүүчү материалдардын көлөмү көбөйүп барууда. Мугалим окуучуларга тиешелүү материалдарды айтып гана тим болбостон, предметти өздөштүрүүгө да үйрөтүү керек. Математиканы өздөштүрүү - бул анын ичинде стандарттуу гана эмес стандарттуу болбогон ой жүгүртүүнү, оригиналдуулукту жана тапкычтыкты талап кылган маселелерди чыгара билүү.

Мектептин баардык предметтери боюнча окуу материалынын мазмунунун тынымсыз өсүшү, жаны предметтердин пайда болушу, маалыматтардын, фактылардын, формулалардын чоң көлөмүн иштеп чыгуу, өздөштүрүү, эстеп калуу эффективдүү колдонууну үйрөнүү – баардык окуучулардын ден-соолугунун начарлашына, ашыкча иштөөгө жана натыйжалуулуктун төмөндөшүнө алып келет. Ашыкча жүктөмлөрдүн натыйжасында окутуунун натыйжалуулугу төмөн бойдон калууда.

Окутууда **түйүндүү маселелерди** колдонуу окуучулардын ашыкча окуу жүктөмдөрүн жоюуга гана эмес сабакты пландаштырууда мугалимдин ишин да, окуучулардын билимдерин текшерүүнү бир топ жеңилдетет.

“**Түйүндүү маселе**” (ключевая задача) терминин Россиянын белгилүү методисти Р. Г. Хазанкин [7] киргизип, ал эми түйүндүү маселелер менен иштөө ыкмасын методист М. И. Зильберберг берген [6].

Р. Г. Хазанкиндин айтканы боюнча “**түйүндүү маселе**” – бул башка маселелерди чыгаруу үчүн өз убагында колдонулуучу таяныч маселе катарында эсептелет.

Түйүндүү маселенин идеясы – минималдуу түйүндүү маселелерди тандап алып, окуучулар алардын чыгаруу ыкмаларын өздөрүнө сиңирип, программалык деңгээлдеги ар кандай маселелерди чыгара билүү. Бул минимум маселелер 5-7 ден ашпашы максатка ылайыктуу деп ойлойбуз.

Биз түйүндүү маселеге төмөндөгүдөй жумушчу аныктама берип, кийинки иш аракеттерибизде ал аныктаманы жетекчиликке алабыз.

Аныктама. Эгерде математикалык маселелердин мазмуну же аны чечүү ыкмасы башка бир маселени чечүү үчүн колдонулса, анда бул математикалык маселелер **түйүндүү маселелер** деп аталат. Мисалы, Герондун формуласы, Пифагордун теоремасы ж.б.у.с. түйүндүү маселелер болуп эсептелет. Себеби, ал формула жана теорема башка маселелерди чыгарууда көп колдонулат. Мындай ойду француз математиги Р. Декарт “Мен тарабынан чыгарылган ар бир маселе, жыйынтыгында башка бир маселелерди чечкенге үлгү боло алат” деп айткан [5].

Үч бурчтуктун сонун сызыктары (медианасы, биссектрисасы, бийиктиги) жөнүндө И. Бекбоев ж.б. [2], А. В. Погорелов [3], Л. С. Атанасияндын [1] геометрияларында үч бурчтуктун сонун сызыктары жөнүндө аныктоолор гана берилген, ал эми алардын касиеттери айтылган эмес. Азыркы дүйнөдө үч бурчтуктардын сонун чекиттеринин жана сызыктарынын мааниси чоң. Алар жөнүндөгү билим курулушта, архитектурада, өнөр жайында жана көптөгөн адамдардын иш-аракетинде колдонулат. Ошону менен бирге үч бурчтуктун сонун сызыктарынын касиеттери стереометриялык маселелерди чыгарууда кеңири пайдаланылат.

Биз бул макалада үч бурчтуктун сонун сызыктарынын (медиананын, биссектрисанын, бийиктиктин) касиеттери окуу китептеринде берилбеген, бирок геометриялык (стереометриялык) маселелерди чыгарууда кеңири колдонулган касиеттерди **түйүндүү маселе** катарында сунуш кылып, айрымдарын чыгарып көрсөтөбүз.

I. Үч бурчтуктун медианаларына карата түйүндүү маселелер:

1. Үч бурчтуктун үч медианасы бир чекитте кесилишет жана кесилишкен чекитте чокусунан баштап 2:1 катышындай бөлөт.
2. Үч бурчтуктун медианасы аны тең чоңдуктагы эки үч бурчтукка бөлөт.
3. Эгерде үч бурчтуктун үч жагы белгилүү болсо, медианаларынын узундуктарын эсептегиле.
4. Тик бурчтуу үч бурчтуктун тик бурчунан жүргүзүлгөн медиана гипотенузанын жарымына барабар экендигин далилдегиле.
5. Үч бурчтуктун медианалары аны тең чоңдуктагы 6 үч бурчтукка бөлөрүн далилдегиле.

1. Үч бурчтуктун медианасынын касиети

1. Үч бурчтуктун үч медианасы бир чекитте кесилишет жана кесилишкен чекитте чокусунан баштап 2:1 катышындай бөлөт.

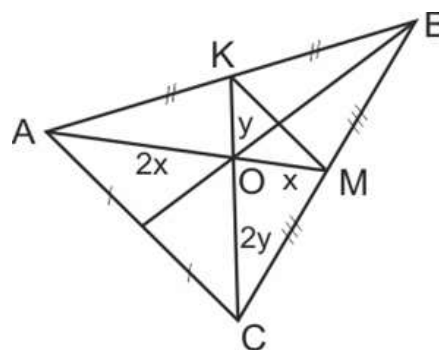
Берилди:

ABC - үч бурчтугу

AM, CK, BL – медианалары

Далилдөө керек:

1. $AO:OM=CO:OK=BO:OL=2:1$;
2. $AM \cap BL=O, AM \cap CK=O$.

1-чийме

Далилдөө. ABC үч бурчтукунун AM жана CK медианаларын жүргүзөлү. AM жана CK медианалары O чектинде кесилишсин дейли (1-чийме). Анда МК ABC үч бурчтукунун орто сызыгы болот. Ошондой эле OMK үч бурчтугу OAC үч бурчтугуна эки бурчу боюнча окшош болушат. Мындан $MK = \frac{1}{2}AC$, $MK \parallel AC$ болот.

ОМК жана ОАС үч бурчтуктарынын окшош жактарынын катышын

жазсак: $\frac{OA}{OM} = \frac{OC}{OK} = \frac{AC}{MK} = 2:1$ келип чыгат. Бул маселенин биринчи бөлүгүн далилдейт.

Маселенин экинчи бөлүгүн далилдөөнү карама-каршы метод менен далилдейбиз. Башкача айтканда, $BL \cap AM = O_1$ кесилишсин дейли. BL жана AM медианалары O_1 чекитинде кесилишип, $2:1$ катышындай катышышат. $O_1A : O_1M = OA : OM = 2:1$ болгондуктан O_1 жана O чекиттери дал келишет. Демек, үч бурчтуктун үч медианасы бир чекитте кесилишет жана чокудан баштап эсептегенде $2:1$ катышындай катышышат.

2. Ар кандай ABC үч бурчтугунда

$$m_a^2 = \frac{1}{2} \sqrt{2b^2 + 2c^2 - a^2} \quad (1),$$

$$m_b^2 = \frac{1}{2} \sqrt{2a^2 + 2c^2 - b^2} \quad (2),$$

$$m_c^2 = \frac{1}{2} \sqrt{2a^2 + 2b^2 - c^2} \quad (3). \text{ формулалары орун аларын далилдегиле.}$$

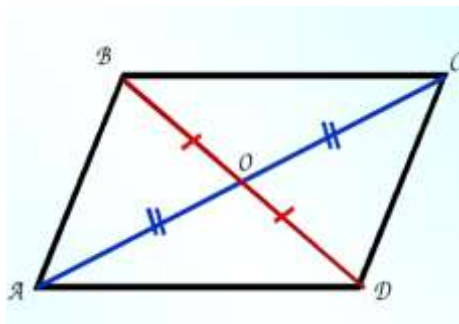
Мында m_a, m_b, m_c - ABC үч бурчтуктун медианалары

1-барабардыкты далилдейли.

Берилди:

ABD -үч бурчтугу

AO -медиана

2-чийме

Далилдөө керек: $m_a^2 = \frac{2b^2 + 2c^2 - a^2}{4}$ экендигин.

OA кесиндисин созуп, $AO = OC$ ченеп алабыз (2-чийме). Пайда болгон $ABCD$ - паралелограмм.

Паралелограммдын диагоналдарынын касиети боюнча:

$AC^2 + BD^2 = 2AB^2 + 2BC^2$, $AC^2 = 2AB^2 + 2OC^2 - BC^2$, $AO = m_a$ болгондуктан $(2m_a)^2 = 2b^2 + 2c^2 - a^2$. Мындан: $m_a^2 = \frac{2b^2 + 2c^2 - a^2}{4}$ же $m_a = \frac{1}{2} \sqrt{2b^2 + 2c^2 - a^2}$. Ушул сыяктуу эле

$m_b = \frac{1}{2} \sqrt{2a^2 + 2c^2 - b^2}$, $m_c = \frac{1}{2} \sqrt{2a^2 + 2b^2 - c^2}$ барабардыктары далилденет.

Ушул формулалардын негизинде үч бурчтуктун медианаларынын узундуктарын эсептөөгө болот.

II. Үч бурчтуктун бийиктиктерине карата түйүндүү маселелер:

1. Үч бурчтуктун бийиктиктери бир чекитте кесилишет. Ал чекит – орто борбору деп аталат.
2. Үч бурчтуктун аянты S белгилүү болсо, $h_a = \frac{2S}{a}$, $h_b = \frac{2S}{b}$, $h_c = \frac{2S}{c}$ формулалары менен табыларын далилдегиле.
3. Катеттери a, b болгон тик бурчтуу үч бурчтуктун бийиктиги гипотенузага түшүрүлсө, анда $h = \frac{2S}{c} = \frac{ab}{c}$ формуласы менен табыларын далилдегиле.

4. Үч бурчтуктун үч жагы белгилүү болсо, бийиктиктер h_a , h_b , h_c төмөнкү формулалар менен табыларын далилдегиле.

$$h_a = \frac{\sqrt{(a+b+c)(a+b-c)(a+c-b)(b+c-a)}}{2a}$$

$$h_b = \frac{\sqrt{(a+b+c)(a+b-c)(a+c-b)(b+c-a)}}{2b}$$

$$h_c = \frac{\sqrt{(a+b+c)(a+b-c)(a+c-b)(b+c-a)}}{2c}$$

III. Үч бурчтуктун биссектрисаларына карата түйүндүү маселелер:

1. Үч бурчтуктун биссектрисасы карама каршы жаткан жагын жандаш жаткан жактарына пропорциялаш болгон кесиндилерге бөлөт.

2. Эгерде үч бурчтуктун эки жандаш жаткан жактары жана алардын арасындагы бурчу белгилүү болсо, үч бурчтуктун биссектрисаларынын узундуктарын эсептегиле. (Жообу:

$$L_b = \frac{2ac}{a+c} \cos \frac{\beta}{2}$$

3. ABC үч бурчтугунун A бурчунун биссектрисасы AL болсун дейли. CL жана LB кесиндилери $CL = \frac{ab}{b+c}$, $BL = \frac{ac}{b+c}$ табыларын далилдегиле.

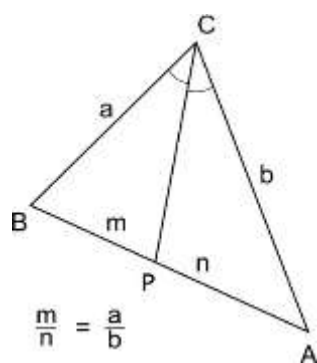
4. ABC үч бурчтугунун A бурчунун L_A – биссектрисасы жүргүзүлгөн. Ал BC жагын $CL = m$, $BL = n$ кесиндилерге бөлөт. $L_A^2 = bc - mn$ барабардыгы орун аларын далилдегиле.

5. Ар кандай ABC үч бурчтугу үчүн $l_a = \frac{2\sqrt{bc}}{b+c} \sqrt{p(p-a)}$, $l_b = \frac{2\sqrt{ac}}{a+c} \sqrt{p(p-b)}$, $l_c = \frac{2\sqrt{ab}}{a+b} \sqrt{p(p-c)}$. формулалары туура экендигин далилдегиле.

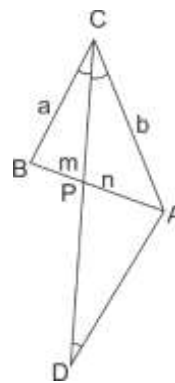
Бул маселелердин ичинен 1 жана 5 маселелерди чыгарып көрөлү.

1. Теорема (биссектрисанын касиети)

1. Үч бурчтуктун биссектрисасы карама каршы жаткан жагын жандаш жаткан жактарына пропорциялаш болгон кесиндилерге бөлөт.

3-чийме

4-чийме

Берилди:

ABC – үч бурчтугу

CP – биссектрисасы

Далилдөө керек: $BC:AC = BP:AP$ (3-чийме)

3-чиймедеги BC жагына жарыш болгон AD түз сызыгын жүргүзөлү (4-чийме)

$BC \parallel AD$, DC – параллель түз сызыктарды кесүүчү түз сызык. Мында $\angle BCP = \angle ADP$, анткени ал бурчтар кайчылаш бурчтар. Демек эки бурчу боюнча BPC жана APD үч бурчтуктары окшош

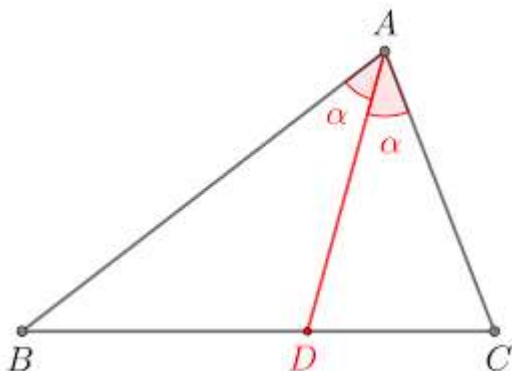
жана $\frac{BC}{AD} = \frac{BP}{AP}$ болот.

$\angle ACD = \angle CDA$ болгондуктан, $\triangle ACD$ – тең капталдуу үч бурчтук. Демек $\frac{BC}{AC} = \frac{BP}{AP}$ келип чыгат. Демек теорема далилденди.

2. Ар кандай ABC үч бурчтугу үчүн:

$$l_a = \frac{2\sqrt{bc}}{b+c} \sqrt{p(p-a)}, \quad l_b = \frac{2\sqrt{ac}}{a+c} \sqrt{p(p-b)}, \quad l_c = \frac{2\sqrt{ab}}{a+b} \sqrt{p(p-c)}.$$

формулары орун аларын далилдегиле.

5-чийме

Далилдөө: 1-формулану келтирип чыгаралы, калган формулалар биринчи сыяктуу эле чыгарылат. ABC үч бурчтугун B бурчунун биссектрисасы BD болсун дейли (5-чийме). Анда AD жана DC кесиндилеринин узундуктары 3-маселедегидей $AD = \frac{ab}{b+c}$, $DC = \frac{AC}{b+c}$ аныкталат. 4-маселедеги $l_a^2 = bc - mn$ формуласын пайдаланып

$$\begin{aligned} l_a^2 &= bc - AD \cdot DC = bc - \frac{ab}{b+c} \cdot \frac{ac}{b+c} = bc - \frac{a^2bc}{(b+c)^2} = \frac{bc(b+c)^2 - a^2bc}{(b+c)^2} = \\ &= \frac{bc((b+c)^2 - a^2)}{(b+c)^2} = \frac{bc(b+c+a)(b+c-a)}{(b+c)^2} = \frac{bc \cdot 2p(2p-2a)}{(b+c)^2} = \\ &= \frac{4bc p(p-a)}{(b+c)^2} = \frac{bc \cdot 2p(2p-2a)}{(b+c)^2} = \frac{4bc p(p-a)}{(b+c)^2} \end{aligned}$$

Мындан : $l_a = \frac{2\sqrt{bc}}{b+c} \sqrt{p(p-a)}$.

Ушул сыяктуу эле $l_b = \frac{2\sqrt{ac}}{a+c} \sqrt{p(p-b)}$, $l_c = \frac{2\sqrt{ab}}{a+b} \sqrt{p(p-c)}$ формулаларын келтирилип чыгарышат.

Колдонулушу

Үч бурчтуктун бийиктиктерин, медианаларын, биссектрисаларын табуунун формулаларын колдонууга бир маселе иштеп көрсөтөлү.

Маселе. Үч бурчтуктун жактары 5, 6, 9 болсо, анын бийиктигин, медианасын жана биссектрисасынын узундуктарын тапкыла.

Чыгаруу. Үч бурчтуктун жактары боюнча бийиктигин табуу үчүн анын аянтын табуу керек. Үч бурчтуктун үч жагы белгилүү болгондуктан, Герондун формуласын колдонуп, аянтын табалы.

$$S_{\Delta} = \sqrt{p(p-a)(p-b)(p-c)} = \sqrt{10(10-9)(10-6)(10-5)} = 20\sqrt{2}.$$

Эми үч бурчтуктун бийиктиктерин табалы :

$$S_{\Delta} = \frac{1}{2} a \cdot h_a \Rightarrow h_a = \frac{2S_{\Delta}}{a} = \frac{2 \cdot 20\sqrt{2}}{5} = 8\sqrt{2};$$

$$S_{\Delta} = \frac{1}{2} b \cdot h_b \Rightarrow h_b = \frac{2S_{\Delta}}{b} = \frac{2 \cdot 20\sqrt{2}}{6} = \frac{20\sqrt{3}}{3};$$

$$S_{\Delta} = \frac{1}{2}c \cdot h_c \Rightarrow h_c = \frac{2S_{\Delta}}{c} = \frac{2 \cdot 20\sqrt{2}}{9} = \frac{40\sqrt{2}}{9}.$$

$$\text{Үч бурчтуктун медианаларын } m_a = \frac{1}{2}\sqrt{2b^2 + 2c^2 - a^2},$$

$$m_b = \frac{1}{2}\sqrt{2a^2 + 2c^2 - b^2}, m_c = \frac{1}{2}\sqrt{2a^2 + 2b^2 - c^2} \text{ формулалары менен табабыз.}$$

$$m_a = \frac{1}{2}\sqrt{72 + 162 - 25} = \frac{1}{2}\sqrt{209};$$

$$m_b = \frac{1}{2}\sqrt{50 + 162 - 36} = \frac{1}{2}\sqrt{176} = \frac{1}{2}4\sqrt{11} = 2\sqrt{11};$$

$$m_c = \frac{1}{2}\sqrt{50 + 72 - 81} = \frac{1}{2}\sqrt{41}.$$

Эми биссектрисаларынын узундуктарын табалы:

$$l_a = \frac{2\sqrt{bc}}{b+c} \sqrt{p(p-a)} = \frac{2\sqrt{6 \cdot 9}}{6+9} \sqrt{10(10-5)} = \frac{2 \cdot 3\sqrt{6}}{15} \cdot \sqrt{50} = \frac{6\sqrt{6}}{15} \cdot 5\sqrt{2} = 2\sqrt{12} = 4\sqrt{3};$$

$$l_b = \frac{2\sqrt{ac}}{a+c} \sqrt{p(p-b)} = \frac{2\sqrt{5 \cdot 9}}{14} \sqrt{10(10-6)} = \frac{3\sqrt{5}}{7} \cdot \sqrt{10 \cdot 4} = \frac{6\sqrt{50}}{7} = \frac{30\sqrt{2}}{7};$$

$$l_c = \frac{2\sqrt{ab}}{a+b} \sqrt{p(p-c)} = \frac{2\sqrt{30}}{11} \sqrt{10(10-9)} = \frac{2\sqrt{30}}{11} \sqrt{10} = \frac{2\sqrt{300}}{11} = \frac{20\sqrt{3}}{11}.$$

Ошентип, окуучулар үч бурчтуктун жактары белгилүү болсо, анын аянтын, сонун сызыктардын узундуктарын келтирип чыгарып, үйрөнүшөт.

Жыйынтыгында, геометриянын жалпылоочу сабактарында “Үч бурчтуктун сонун сызыктары” жөнүндөгү жаңы маалыматтарды алышып, ал маалыматтарды маселелер чыгарганга кеңири колдонууга мүмкүнчүлүк алышат.

Пайдаланылган адабияттар

1. Л.С. Атанасян и др. Геометрия. учебник для 7-9 классов средней школы М. "Протвешение" 1992г. 335 с.
2. И.Б.Бекбоев ж.б. Геометрия. Орто мектептин 7-9 -кл. үчүн окуу китеби. Билим. компьютер, 2015. 288 б.
3. А.В. Погорелов . Геометрия 6-10 кл. Фрунзе " Мектеп " 1983.
4. Геометрия 7-9-классы конспекты. Ключевые задачи . Волгоград . Учитель, - 154 с.
5. Пойа Д. Математическое открытие решение задач. М. “Наука” 1976
6. Зильберберг Н. И. Уроки математики: подготовка и проведения. Кн. Для учителей М. “Просвенешение” 1996. 176 стр.
7. Казанкин Р.Г. Как увлечь учеников математикой? “Народное образование” № 10

УДК 004.93

<https://doi.org/10.56122/..v1i1.66>

ВАЖНОСТЬ ИКТ-КОМПЕТЕНТНОСТИ В СОВРЕМЕННЫХ ШКОЛАХ

Жолболдуева Сезимай Сайпидиновна - Магистрант ОшМПУ
sezimai.saipidinovna@gmail.com

THE IMPORTANCE OF ICT COMPETENCE IN THE MODERN SCHOOL

Zholboldueva Sezimai Saipidinovna - Master student of OshSPU
sezimai.saipidinovna@gmail.com

Аннотация

Сегодня во всех школах растет осознание важности цифровой грамотности и ИКТ-компетентности для успеха в образовании, работе и жизни учащихся. По мере того как все больше аспектов повседневной жизни переходят в онлайн, умение эффективно и ответственно

использовать цифровые инструменты становится важнейшим навыком для отдельных людей и общества в целом. Поэтому оценка ИКТ-компетентности является важным аспектом современного образования, поскольку она позволяет педагогам или в нашем случае учителям выявить области, в которых учащимся необходимо совершенствоваться, и предоставить им целевую поддержку и ресурсы. А традиционных методов оценки как бумажные тесты или устные экзамены может быть недостаточно для измерения всего спектра ИКТ-компетенций, которые являются динамичными и постоянно развивающимися.

Ключевые слова: ИКТ- компетентности, ИКТ, ИКТ-грамотность, режим реального времени, школьники, учащиеся.

Abstract

There is a growing awareness in all schools today of the importance of digital literacy and ICT competencies for the success of students in education, work and life. As more and more aspects of daily life move online, the ability to use digital tools effectively and responsibly is becoming a critical skill for individuals and society as a whole. Therefore, ICT competency assessment is an important aspect of modern education as it allows educators, or in our case teachers, to identify areas in which students need to improve and provide them with targeted support and resources. And traditional assessment methods like paper-based tests or oral exams may not be sufficient to measure the full range of ICT competencies, which are dynamic and constantly evolving.

Keywords: ICT competencies, ICT, ICT literacy, real-time mode, students, learners.

В последние годы растет осознание важности цифровой грамотности и ИКТ-компетентности для успеха в образовании, работе и жизни. По мере того как все больше аспектов повседневной жизни переходят в онлайн, умение эффективно и ответственно использовать цифровые инструменты становится важнейшим навыком для отдельных людей и общества в целом. В частности, молодым людям необходимо развивать эти навыки еще со школы, чтобы ориентироваться во все более сложном и взаимосвязанном мире.

Поэтому оценка ИКТ-компетентности является важным аспектом современного образования, поскольку она позволяет педагогам или в нашем случае учителям выявить области, в которых учащимся необходимо совершенствоваться, и предоставить им целевую поддержку и ресурсы. Однако традиционных методов оценки как бумажные тесты или устные экзамены может быть недостаточно для измерения всего спектра ИКТ-компетенций, которые являются динамичными и постоянно развивающимися.[1] Это создает необходимость в новых подходах к оценке, которые могут идти в ногу с технологическим развитием и обеспечивать обратную связь в режиме реального времени.

Онлайн-сервисы являются перспективным решением этих проблем, предлагая широкий спектр инструментов и ресурсов для оценки ИКТ-компетентности в режиме реального времени. Эти услуги могут включать викторины, симуляции, интерактивные оценки и другие цифровые инструменты, которые позволяют учащимся продемонстрировать свои навыки и знания в динамичной и увлекательной форме.[2] Более того, доступ к онлайн-услугам можно получить из любого места и в любое время, что делает их гибким и удобным вариантом как для преподавателей, так и для школьников.

На этом фоне целью магистерской работы является исследования и изучение теоретических основ оценки ИКТ-компетентности в онлайн-сервисах. Изучая ключевые понятия цифровой грамотности, оценки и онлайн-сервисов, исследование стремится определить проблемы, связанные с оценкой ИКТ-компетентности, и то, как онлайн-сервисы могут помочь их преодолеть.[3] В итоге, исследование работы является внести вклад в теоретическое и

практическое понимание оценки ИКТ-компетентности, а также информировать о политике и практике современного образования.

Определение проблемы:

Несмотря на растущее внимание к важности ИКТ-компетенций и все более широкое использование цифровых инструментов в образовании, традиционные методы оценки - ограничены для измерения всего спектра ИКТ-компетенций. Более того, динамичная природа технологий и необходимость обратной связи в реальном времени создают дополнительные трудности при оценке ИКТ-компетентности.[4] Онлайн-сервисы предлагают многообещающее решение этих проблем, но с теоретической точки зрения их потенциал для оценки ИКТ-компетенций не был полностью изучен. Тут существует необходимость в теоретическом подходе к оценке ИКТ-компетентности в онлайн-сервисах, чтобы получить более полную и точную картину навыков цифровой грамотности учащихся.

Вопросы исследования:

- Какова теоретическая основа для оценки ИКТ-компетентности в онлайн-услугах и как она связана с такими ключевыми понятиями, как цифровая грамотность, оценка и онлайн-сервисы?
- Каковы проблемы, связанные с оценкой ИКТ-компетентности традиционными методами, и как онлайн-сервисы решают эти проблемы?
- Какие типы онлайн-сервисов можно использовать для оценки ИКТ-компетентности, в чем их преимущества и недостатки?
- Как различные типы онлайн-сервисов отличаются по своим характеристикам и результатам оценки ИКТ-компетентности?
- Каковы последствия использования онлайн-сервисов для оценки ИКТ-компетентности для политики и практики современного образования?
- Каковы направления будущих исследований по оценке ИКТ-компетентности в онлайн-сервисах?

Данное исследование статьи является значимым по нескольким причинам. Во-первых, оно отвечает назревшей потребности современного образования в оценке ИКТ-компетентности с использованием инновационных и динамичных подходов. Традиционные методы оценки не могут охватить весь спектр навыков цифровой грамотности, которые постоянно развиваются в ответ на развитие технологий. Онлайн-сервисы предлагают многообещающее решение этих проблем, но их потенциал для оценки ИКТ-компетентности не был полностью изучен с теоретической точки зрения.

Во-вторых, данное исследование имеет практическое значение для политики и практики в образовании. Определив теоретические основы оценки ИКТ-компетентности в онлайн-сервисах, исследование может помочь в разработке новых инструментов и ресурсов оценки, которые будут более эффективными и увлекательными для учащихся. Кроме того, исследование может дать представление о типах онлайн-сервисов, наиболее эффективных для оценки ИКТ-компетентности, и о последствиях их использования для образовательной политики и практики.

В-третьих, исследование имеет теоретическое значение для более широкой области цифровой грамотности и оценки. Рассматривая ключевые понятия цифровой грамотности, оценки и онлайн-сервисов, исследование может способствовать более глубокому пониманию природы навыков цифровой грамотности и проблем, связанных с их оценкой.[4] Кроме того, исследование может пролить свет на потенциал онлайн-сервисов как инструмента для оценки других видов компетенций и навыков, помимо ИКТ-компетенций.

В целом, настоящее исследование направлено на устранение существенного пробела в литературе по оценке ИКТ-компетенций в образовании. Обеспечивая теоретическую основу для понимания использования онлайн-сервисов для оценки навыков цифровой грамотности, исследование может помочь в разработке политики и практики в образовании и внести вклад в более глубокое понимание природы цифровой грамотности и оценки.

Теоретическая основа для оценки ИКТ-компетентности в онлайн-сервисах базируется на нескольких ключевых концепциях и теориях, связанных с цифровой грамотностью, оценкой и онлайн-сервисами. В своей основе концепция признает, что ИКТ-компетенции динамичны и постоянно развиваются, и что традиционных методов оценки бывает недостаточно для измерения всего спектра навыков и знаний, необходимых учащимся для достижения успеха в цифровую эпоху.[5] В ответ на эти проблемы система предлагает использовать онлайн-сервисы в качестве инструмента для оценки ИКТ-компетентности более динамичным и увлекательным способом.

Система опирается на несколько ключевых понятий, включая цифровую грамотность, которая означает способность эффективно и ответственно использовать цифровые инструменты; оценку, которая означает процесс измерения обучения и прогресса учащихся; и онлайн-сервисы, которые означают ряд цифровых инструментов и ресурсов, доступ к которым можно получить из любого места и в любое время.

Система также опирается на несколько ключевых теорий, включая конструктивизм, который предполагает, что обучение - это активный процесс, включающий конструирование знаний учащимся; и формативную оценку, которая предполагает, что оценка должна быть непрерывным процессом, обеспечивающим обратную связь и поддержку обучения учащихся.[6]

На практике система предлагает использовать онлайн-сервисы, такие как викторины, симуляции, интерактивные оценки и другие цифровые инструменты, которые позволяют студентам продемонстрировать свои навыки и знания в динамичной и увлекательной форме.[7] Эти услуги могут обеспечивать обратную связь в режиме реального времени для учащихся и преподавателей, что позволяет оказывать целевую поддержку и предоставлять ресурсы по мере необходимости. Более того, использование онлайн-сервисов может быть интегрировано в более широкую учебную программу и использоваться для поддержки обучения учащихся в различных предметных областях.

В целом, теоретическая основа для оценки ИКТ-компетентности в онлайн-сервисах признает необходимость новых подходов к оценке, способных идти в ногу с технологическим развитием и обеспечивать обратную связь в режиме реального времени. Опираясь на ключевые концепции и теории, связанные с цифровой грамотностью, оценкой и онлайн-сервисами, данная система обеспечивает комплексный и теоретически обоснованный подход к оценке ИКТ-компетентности в образовании.

Литература

1. Альбион, П. Р., и Эртмер, П. А. (2017). Восприятие студентами интеграции онлайн-викторин в качестве инструмента формативного оценивания в преподавании и обучении. *Educational Technology Research and Development*, 65(6), 1469-1493.
2. Бинкли, М., Эрстад, О., Херман, Ж., Райзен, С., Рипли, М., Миллер-Риччи, М., и Рамбл, М. (2012). Определение навыков двадцать первого века. В книге "Оценка и обучение навыкам XXI века" (стр. 17-66). Springer.

3. Фрайон, Ж., Эйтли, Ж., Шульц, В., Фридман, Т., и Гебхардт, Е. (2014). Подготовка к жизни в цифровую эпоху: Международный отчет IEA International Computer and Information Literacy Study. Springer.
4. Гудвин, К. Дж. (2017). Исследования в психологии: Методы и дизайн. John Wiley & Sons.
5. Leu, D. J., Forzani, E., Rhoads, C., Maykel, C., Kennedy, C., & Timbrell, N. (2014). Новая грамотность онлайн-исследований и понимания
6. Переосмысление разрыва в успеваемости по чтению. *Reading Research Quarterly*, 49(4), 369-383.
7. Луан, В. С., и Тео, Т. (2015). Оценивание для обучения с помощью ИКТ: Формативное оценивание как катализатор обучения. В Справочнике по исследованиям в области образовательных коммуникаций и технологий (стр. 885-895). Springer.

УДК. 004.92

<https://doi.org/10.56122/.v1i1.67>

ПОНЯТИЕ ИКТ-ГРАМОТНОСТИ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ И ЕГО ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

Жолболдуева Сезимай Сайпидиновна - Магистрант ОшМПУ
sezimai.saipidinovna@gmail.com

THE CONCEPT OF ICT LITERACY IN THE MODERN WORLD AND ITS THEORETICAL ANALYSIS

Zholboldueva Sezimai Saipidinovna - Master student of OshSPU
sezimai.saipidinovna@gmail.com

Аннотация

Понятие ИКТ-грамотности является важной частью для современных школ. Так, как со школы учащиеся получают нужное образование для дальнейшего развития. Эта статья изучает и анализирует само понятие ИКТ-грамотности и её составляющих. Цифровая грамотность, оценка и онлайн-услуги тесно взаимосвязаны друг с другом. Цифровая грамотность - это навыки и умения, необходимые для эффективного и ответственного использования цифровых технологий. Оценка предполагает сбор информации об обучении студентов, а онлайн-сервисы - это интернет-платформы, предоставляющие пользователям различные виды услуг в режиме реального времени. В целом, цифровая грамотность, оценка и онлайн-услуги являются важнейшими компонентами современного образования. Развивая навыки цифровой грамотности и используя онлайн-сервисы для оценки, педагоги могут обеспечить более комплексное и эффективное обучение учащихся.

Ключевые слова: ИКТ-грамотность, школа, цифровая грамотность, оценка, онлайн-услуги

Abstract

The concept of ICT literacy is an important part for modern schools. It is a part of the notion of ICT literacy in today's schools, where all students receive the necessary education to prepare them for their future development. This article explores and analyses the very notion of ICT literacy and its components. Digital literacy, assessment and online services are closely related to each other. Digital literacy refers to the skills and abilities required to use digital technologies effectively and responsibly. Assessment involves collecting information about student learning and online services are online platforms that provide users with different types of services in real time. Overall, digital literacy, assessment and online services are essential components of modern education. By developing digital

literacy skills and using online services for assessment, educators can provide more integrated and effective learning for students.

Keywords: ICT literacy, school, digital literacy, assessment, online services

Под контекстом цифровой грамотности и ИКТ-компетентности понимается, что учащиеся развивают свои навыки и знания, используя цифровые инструменты и ресурсы для работы с контентом, сотрудничества с другими людьми и решения проблем.

Также опирание теоретической основы на концепцию цифровой грамотности означает способность эффективно и ответственно использовать цифровые инструменты. Цифровая грамотность включает в себя целый ряд навыков, в том числе базовые компьютерные навыки, информационную грамотность, медиаграмотность, а также безопасность и защиту в Интернете. Для того чтобы эффективно оценивать ИКТ-компетенции, важно иметь четкое представление о конкретных навыках и знаниях, необходимых для цифровой грамотности.[1]

Оценка - еще одно ключевое понятие в теоретической базе. Оценивание - это процесс сбора информации об обучении учащихся с целью оценки прогресса и предоставления обратной связи. Существует два основных типа оценки: формирующая и итоговая. Формирующее оценивание проводится постоянно и обеспечивает обратную связь с учащимися в режиме реального времени, в то время как суммирующее оценивание - это итоговая оценка обучения учащихся. Оба вида оценивания важны для оценки ИКТ-компетентности.

Онлайн-услуги или же онлайн-сервисы являются важным компонентом теоретической основы данного анализа. Онлайн-услуги относятся к ряду цифровых инструментов и ресурсов, доступ к которым можно получить из любого места и в любое время. Примерами онлайн-услуг являются платформы социальных сетей, образовательные приложения и платформы онлайн-обучения.[2] Онлайн-сервисы предлагают перспективное решение проблем, связанных с оценкой ИКТ-компетенций, поскольку они обеспечивают динамичный и увлекательный способ демонстрации учащимися своих навыков и знаний.

Здесь предполагается использование онлайн-сервисов в качестве инструмента для более динамичной и увлекательной оценки ИКТ-компетентности. Онлайн-сервисы могут обеспечивать обратную связь в режиме реального времени для учащихся и преподавателей, что позволяет оказывать целевую поддержку и предоставлять ресурсы по мере необходимости. Более того, использование онлайн-сервисов может быть интегрировано в более широкую учебную программу и использоваться для поддержки обучения учащихся в различных предметных областях.

В целом анализ признает необходимость новых подходов к оценке ИКТ-компетентности и навыков цифровой грамотности. Опираясь на ключевые концепции и теории, связанные с конструктивизмом, цифровой грамотностью, оценкой и онлайн-сервисами, данная система обеспечивает комплексный и теоретически обоснованный подход к оценке ИКТ-компетентности школьников или обучающихся в образовании.[3]

Цифровая грамотность или же ИКТ-грамотность - это способность эффективно и ответственно использовать цифровые технологии для общения, поиска информации и решения проблем. Она включает в себя целый ряд навыков и умений, которые необходимы для успеха в современной цифровой эпохе. Вот некоторые ключевые компоненты цифровой грамотности:

- Базовые компьютерные навыки: Базовые компьютерные навыки являются основой цифровой грамотности. Они включают в себя умение пользоваться мышью и клавиатурой,

ориентироваться в операционной системе, управлять файлами и папками. В случае со школьниками в зависимости от их класса сложность навыков классифицируется.

- Информационная грамотность: Информационная грамотность - это способность находить, оценивать и эффективно использовать информацию. Сюда входит умение проводить исследования в Интернете, оценивать источники на предмет надежности и достоверности, а также правильно цитировать источники. В данном случае школьники должны уметь находить нужную информацию в поисковых системах.
- Медиаграмотность: Медиаграмотность - это способность анализировать и оценивать сообщения СМИ, включая те, которые можно найти в социальных сетях, новостных изданиях и рекламе. Это включает в себя умение отличать факты от мнений, выявлять предвзятость и пропаганду, а также понимать влияние СМИ на общество.
- Безопасность и защита в Интернете: Безопасность и защита в Интернете - это способность защищать личную информацию и конфиденциальность в Интернете, а также способность распознавать и избегать мошенничества, вредоносных программ и других угроз безопасности в Интернете. [4]
- Общение и сотрудничество (коммуникация): Цифровая грамотность также включает в себя способность эффективно общаться и сотрудничать с использованием цифровых инструментов. Это включает в себя умение пользоваться электронной почтой, средствами обмена сообщениями и видеоконференциями, а также способность работать над документами и проектами с помощью облачных технологий.

Оценивание - это процесс сбора информации об обучении студентов с целью оценки прогресса и предоставления обратной связи. Существует два основных типа оценивания: формирующее и итоговое.

Формирующее оценивание: Формирующее оценивание - это непрерывный процесс, происходящий во время обучения. Оно используется для обеспечения обратной связи с учащимися в режиме реального времени, позволяя им вносить коррективы и улучшения по ходу обучения. Формирующее оценивание может принимать различные формы, включая контрольные работы, обсуждения, практические задачи, получение обратной связи в парных или командных работах и самооценивание. Оно часто используется для определения сильных и слабых сторон обучающихся, а также для предоставления целевой поддержки и ресурсов, чтобы помочь школьникам совершенствоваться. [5]

Итоговая оценка: Итоговая оценка - это суммирующая оценка обучения студентов, которая проводится в конце периода обучения. Она используется для измерения общей успеваемости и определения того, достигли ли учащиеся целей обучения по определенному разделу или курсу. Итоговая оценка может принимать различные формы, включая экзамены, проекты, эссе и презентации. Она часто используется для выставления оценок и принятия решений о дальнейшем обучении и выпуске школьников.

Как формирующее, так и итоговое оценивание важны для оценки обучения обучающихся и оценки компетенций ИКТ. Формирующее оценивание обеспечивает постоянную обратную связь, которая может помочь учащимся улучшить и скорректировать свое обучение, а итоговое оценивание дает окончательную оценку общих достижений.

Онлайн-сервисы - это интернет-платформы и приложения, предоставляющие пользователям различные виды услуг в реальном времени. Некоторые ключевые особенности онлайн-услуг будут описываться далее:

- Доступность: Онлайн-услуги доступны в любое время и в любом месте, если есть подключение к Интернету.
- Удобство: Онлайн-услуги обеспечивают удобство, позволяя пользователям быстро и легко выполнять задачи и получать доступ к информации. [1]
- Персонализация: Многие онлайн-услуги позволяют пользователям настраивать свой опыт, например, выбирать предпочтения или персонализировать контент. Взаимодействие: Многие онлайн-сервисы предоставляют возможности для взаимодействия между пользователями, например, платформы социальных сетей или онлайн-форумы.
- Безопасность: Онлайн-сервисы, как правило, имеют средства безопасности для защиты личной информации пользователей и предотвращения несанкционированного доступа.

Цифровая грамотность, оценка и онлайн-услуги тесно взаимосвязаны друг с другом. Цифровая грамотность - это навыки и умения, необходимые для эффективного и ответственного использования цифровых технологий. Оценка предполагает сбор информации об обучении студентов, а онлайн-сервисы - это интернет-платформы, предоставляющие пользователям различные виды услуг в режиме реального времени.

В целом, цифровая грамотность, оценка и онлайн-услуги являются важнейшими компонентами современного образования. Развивая навыки цифровой грамотности и используя онлайн-сервисы для оценки, педагоги могут обеспечить более комплексное и эффективное обучение учащихся.

Литература

1. Луан, В. С., и Тео, Т. (2015). Оценивание для обучения с помощью ИКТ: Формативное оценивание как катализатор обучения. В Справочнике по исследованиям в области образовательных коммуникаций и технологий (стр. 885-895). Springer.
2. Pellegrino, J. W., & Hilton, M. L. (2012). Образование для жизни и работы: Развитие переносимых знаний и навыков в 21 веке. National Academies Press.
3. Розенберг, Дж. М. (2019). The online learning landscape: Обзор эмпирических исследований по дизайну и педагогике онлайн-курсов. В SAGE Handbook of E-learning Research (pp. 47-66). Sage Publications.
4. Шавельсон, Р. Дж., и Хуанг, Л. (2011). Ответ на вызовы в оценке навыков командной работы и сотрудничества 21 века. Измерение: Междисциплинарные исследования и перспективы, 9(4), 228-238.
5. Zhao, Y., & Frank, K. A. (2003). Факторы, влияющие на использование технологий в школах: Экологическая перспектива. Американский журнал образовательных исследований, 40(4), 807-840.

УДК: 372.8

<https://doi.org/10.56122/..v1i1.54>

ИНФОРМАТИКА МУГАЛИМДЕРИНИН ИЙКЕМДҮҮЛҮК КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮГҮ

Арынбаев Э.К. ОшМПУ, era000@bk.ru

ГИБКОСТЬ КОМПЕТЕНЦИЙ УЧИТЕЛЕЙ ИНФОРМАТИКИ

Арынбаев Э.К. ОшМПУ, era000@bk.ru

FLEXIBILITY OF COMPETENCIES OF COMPUTER SCIENCE TEACHERS

E.Arynbaev OshSPU, era000@bk.ru

Аннотация. Информатика предмети Кыргызстандын жалпы билим берүүчү орто мектепте окутулган предметтерден практикадагы колдонулушу, коомдун, турмуш шарттын өнүгүү деңгээлине жараша тынымсыз өзгөрүп турушу менен өзгөчөлөнүп турат. Кайсыл гана илимдин тармагын карабайлы алардын маалыматтары дээрлик туруктуу бойдон калып, кээде гана жаңы ачылыштар менен толукталат. Ал эми информатика жаңы программалардын түзүлүшү, же колдонулуп жаткан программалардын жаңы версияларынын пайда болушу менен тынымсыз өзгөрүп, жаңыланат. Ошондуктан информатика мугалимдери да информатика предметин окутууну коомдун, жашоо турмуштун шарттарынын өзгөрүүсүнө жараша жүргүзүүсү керек. Башкача айтканда информатика мугалимдеринде ийкемдүүлүк компетенттүүлүгү башка предметтин мугалимдерине караганда жогорку деңгээлде болуусу шарт. Бул макалада информатика мугалимдеринин ийкемдүүлүк компетенттүүлүгү боюнча маселелер каралып, мугалимдерине коюлган квалификациялык талаптардан келип чыккан кээ бир көшүмчө өзгөчөлүктөр, ийкемдүүлүк компетенттүүлүгүнүн билим берүүдөгү ролу каралды.

Ачкыч сөздөр: информатика, мугалим, компетенттүүлүк, ийкемдүүлүк компетенттүүлүк, окуучу, билим берүү

Аннотация. Предмет информатики отличается от предметов, преподаваемых в средних школах Кыргызстана, тем, что он постоянно меняется в зависимости от уровня развития общества и условий жизни. Независимо от области науки их сведения остаются почти постоянными и лишь изредка дополняются новыми открытиями. А информатика постоянно меняется и обновляется с созданием новых программ или появлением новых версий существующих программ. Поэтому учителя информатики должны преподавать предмет информатики в соответствии с изменениями в обществе и условиях жизни. Другими словами, учителя информатики должны иметь более высокий уровень гибкости, чем учителя других предметов. В данной статье были рассмотрены вопросы гибких компетенций учителей информатики, рассмотрены некоторые трансформируемые признаки, вытекающие из квалификационных требований, предъявляемых к учителям, роль гибких компетенций в образовании.

Ключевые слова: информатика, учитель, компетентность, гибкость, компетентность, ученик, образование.

Annotation. The subject of informatics differs from the subjects taught in secondary schools in Kyrgyzstan in that it is constantly changing depending on the level of development of society and living conditions. Regardless of the field of science, their information remains almost constant and is only occasionally supplemented by new discoveries. And computer science is constantly changing and updating with the creation of new programs or the emergence of new versions of existing programs. Therefore, computer science teachers should teach the subject of computer science in accordance with changes in society and living conditions. In other words, computer science teachers should have a higher level of flexibility than teachers of other subjects. In this article, the issues of flexible competencies of computer science teachers were considered, some transformable features arising from the qualification requirements for teachers, the role of flexible competencies in education were considered.

Key words: informatics, teacher, competence, flexibility, competence, student, education.

Информатика - бул эсептөө системалары жана аларды колдонууну, маалыматтык

коммуникациялык технологияларды иштетүүнү, аларды программалоону жана реалдуу маселелерди чечүү үчүн колдонууну изилдеген предмет. Информатикага жаңы пайда болгон предмет катары толук, бир жактуу аныктоо берилген эмес. Окутуу кыргыз тилдинде жүргүзүлгөн мектептердин информатика предмети боюнча окуу китебинде “Информатика - маалыматтын структурасын жана жалпы касиеттерин, ошондой эле маалыматты издөөгө, иштетүүгө, билүүгө жана адам ишмердигинин ар түрдүү чөйрөсүндө колдонууга байланышкан маселелерди окуп үйрөтөт” – деп аныктама берилген [1]. Информатика предмети жаңы предмет болгону менен анын коомдогу, келечек муундарды тарбиялоодогу орду менен өзгөчөлөнүп турат.

Информатиканын бир өзгөчөлүгү анын тез өнүгүшү. Компьютердик технологиялар жана алардын программалык жабдылыштарынын тынымсыз жаңыланып, өркүндөтүлүп турушу информатика мугалимдеринен билимин жана көндүмдөрүн дайыма жаңыртып турууну талап кылат. Ошондой эле анын практикалуулугу, б.а. илим, бизнес, медицина, билим берүү жана башка жашоонун бардык ишмердүүлүк тармактарында кеңири колдонулушу.

Информатика мугалимдеринин негизги милдеттеринин бири окуучуларды компьютер менен иштөөгө жана компьютердик технологияларды күнүмдүк турмушта жана келечектеги кесиптик ишмердигинде эркин колдонууга даярдоо болуп саналат. Бул үчүн информатика мугалимдери компьютердик технология жаатында кеңири билимге жана көндүмгө ээ болуу менен бирге, окуучуларга өздөрүнүн билимдерин жана жөндөмдөрүн эффективдүү бере ала турган окутуунун усулдары менен тааныш болуусу керек[2, 3].

Информатика мугалимдери бул предметтин өзгөчөлүгүнөн жана бул предметтин мугалимдерине коюлган квалификациялык талаптардан келип чыккан кээ бир төмөндөгүдөй көшүмчө өзгөчөлүктөргө ээ болуусу керек:

1. Маалыматтык технологиялар боюнча терең билим: Информатика мугалимдери компьютердик технологиялар, программалоо жана маалыматтарды талдоо боюнча кеңири билимге жана көндүмгө ээ болушу.

2. Тез өзгөрүп жаткан технологияларга тез көнүү жөндөмдүүлүгү: Маалыматтык-коммуникациялык технологиялар тынымсыз жаңыланып турат. Ошого жараша информатика мугалимдеринин технологиянын өзгөрүшүнө ылайык өз билимдерин жана көндүмдөрүн дайыма жаңыртып турууга даяр болушу.

3. Ар кандай курактагы топтор менен иштей билүү: Информатика мугалимдери ар кандай курактагы жана ар түрдүү билим деңгээлиндеги окуучулар жана компьютер колдонуучулары менен иштөөгө туура келет. Окуучулардын жана жалпы маалыматтык-коммуникациялык технологияларды пайдаланууну үйрөнүүнү каалагандардын жашына жана билим деңгээлине жараша окууга болгон мамилесин ыңгайлаштыра билиши.

4. Татаал түшүнүктөрдү жөнөкөй тилде түшүндүрө билүү: Бул алардан татаал темаларды майда бөлүктөргө бөлүүнү жана окуучуларга жеткиликтүү болгон мисалдарды колдонууну талап кылат.

5. Коммуникация көндүмдөрү: Окуучулар, ата-энелер жана кесиптештер менен натыйжалуу баарлаша билиши. Бул окуучулардын муктаждыктарын угуп жана түшүнө билүү, татаал түшүнүктөрдү так жана түшүнүктүү түрдө түшүндүрө алуу жана окуучулардын келечектеги карьерасы үчүн информатиканын маанилүүлүгүнө ата-энелерди ынандыруу.

6. Техникалык көндүмдөр: Информатика мугалимдеринин окутууда ар кандай аппараттык жана программалык каражаттарды натыйжалуу пайдаланууга жардам бере турган техникалык көндүмгө ээ болушу.

Ошондуктан информатика мугалимдери үзгүлтүксүз окуу менен кесиптик даярдыгын

өстүрүп, информатика тармагындагы билимдерин жана көндүмдөрүн жаңыртуу үчүн квалификацияны жогорулатуу программаларына жана курстарына үзгүлтүксүз катышуусу, акыркы жаңы иштелип чыккан технологиялар менен тааныш болуу жана аларды билим берүүдө жана баалоодо колдонуусу, башка информатика мугалимдери менен тажрыйба алмашуу менен көз карашын кеңейтүү жана информатиканы окутуу үчүн жаңы идеяларды алуусу, өзгөрүп жаткан коомдун жаңы шарттарына караты ыңгайлаштырып окутуусу информатиканы окутууда компетенттүү жана натыйжалуу болууга жардам берет. Башкача айтканда азыркы коом өтө тездик менен өнүгүп жаткан мезгилде информатика мугалимдерин ийкемдүүлүк компетентке ээ болууга мажбурлайт[4].

Информатиканы эффективдүү окутуу үчүн информатика мугалимдеринин ийкемдүүлүгү менен компетенттүүлүгүнүн айкалышы абдан маанилүү. Мугалимдин ийкемдүүлүгү ага окуучулардын өзгөрүп жаткан муктаждыктарына жана жөндөмдүүлүктөрүнө ыңгайлашууга, окутуунун ар кандай ыкмаларын колдонууга жана кырдаалга жараша мамилесин өзгөртүүгө мүмкүндүк берет. Компетенттүүлүк мугалимге информатиканы эффективдүү окутуу үчүн жетиштүү деңгээлдеги билимдерди жана көндүмдөрдү камсыздайт.

Информатика мугалимдеринин ийкемдүүлүгү менен компетенттүүлүгүнүн айкалышы аларга предметти окутуу менен байланышкан маселелерди тез жана натыйжалуу чечүүгө мүмкүндүк берет. Мугалимдин ийкемдүүлүгү окуучулардын ар кандай окуу стилине ыңгайлашууга, окутуунун ар кандай методдорун жана формаларын колдонууга, окуучулардын деңгээлине жана муктаждыктарына жараша мамилесин өзгөртүүгө мүмкүндүк берсе, компетенттүүлүк мугалимге эффективдүү окутуу үчүн зарыл болгон предмет боюнча жогорку деңгээлдеги билим берүүгө мүмкүндүк берет.

Информатика мугалимдеринин ийкемдүүлүгү менен компетенттүүлүгүнүн айкалышы аларга окуучуларынын муктаждыктарын жана мүмкүнчүлүктөрүн тереңирээк түшүнүүгө жана ошого жараша иш алып барууга жардам берет. Бул мугалимдерге информатиканы эффективдүү окутууга жана окуучуларга жогорку деңгээлдеги билим жана көндүмдөрдү калыптандырууга шарт түзөт.

Жалпысынан ийкемдүүлүк менен компетенттүүлүктүн айкалышы информатиканы эффективдүү окутуунун негизги фактору болуп саналат жана информатика мугалимдери окуучуларын окутууда эң жакшы натыйжаларга жетишүү үчүн бул эки сапатты тең өнүктүрүүгө умтулушу керек.

Заманбап технологиялар информатика мугалимдеринин кесиптик чеберчилигине карата тез өзгөрүп жаткан талаптар алардан билим берүүгө болгон мамиледе ийкемдүүлүктү, өзгөрүүлөргө ыңгайлашуу жөндөмүн жана жаңы билимдерди жана көндүмдөрдү тез өздөштүрүүнү талап кылат. Мындан тышкары информатиканы окутууда ийкемдүүлүк компетенттүүлүк окуучуларды келечекте кайсыл кесиптин ээси болсо да туш боло турган технологиялык кырдаалдарга даярдоодосу чоң мааниге ээ. Ошентип, ийкемдүүлүк компетенттүүлүк информатика мугалимдери үчүн актуалдуу жана маанилүү сапаттар болуп саналат. Алар мугалимдерге өз иштерин сапаттуу аткарууга жардам берип гана калбастан, окуучуларды маалыматтык технологиядагы жаатындагы пайда болуучу ар кандай кырдаалдардан чыгууга даярдашат.

Информатика мугалимдеринин ийкемдүүлүк компетенттүүлүгү окуучуларды натыйжалуу окутууда маанилүү рол ойнойт. Анткени, биринчиден ийкемдүүлүк информатика мугалимдерине билим берүүнүн ар кандай стилдерине жана окуучулардын керектөөлөрүнө ылайыкташууга мүмкүндүк берет. Окутууда ийкемдүүлүккө ээ болгон мугалимдер биринчиден

ар бир окуучунун муктаждыктарына эффективдүү ыңгайлашып, билим берүүгө жекече мамиле түзө алышат. Бул окуучулардын мотивациясын жогорулатып, маалыматты жакшыраак кабыл алууга жардам берет. Экинчиден ийкемдүүлүк информатика мугалимдерине технологиядагы жана кесиптик көндүмдөрдүн талаптарындагы өзгөрүүлөргө ыңгайлашууга мүмкүндүк берет. Бүгүнкү күндө информатика мугалимдери өздөрүнүн компетенттүүлүгүн сактоо жана окуучулардын натыйжалуу билим алуусун камсыз кылуу үчүн жаңы билимдерди жана көндүмдөрдү тез үйрөнүүгө даяр болушу керек. Үчүнчүдөн информатика мугалимдеринин компетенциясына маалыматтык – коммуникациялык технологияларды жакшы билүүсү жана аларды билим берүүдө колдоно алуусу, эле ар кандай маалымат булактарын талдоо жана баалоосу, сынчыл ой жүгүртүү жана маселелерди чечүү жөндөмдүүлүктөрүн камтыйт. Төртүнчүдөн ийкемдүүлүк компетенттүү информатика мугалимдери окуу процессин окуучулар үчүн кызыктуу жана жагымдуу уюштуруу үчүн окутуунун ар кандай ыкмаларын жана технологияларын эффективдүү колдоно алат. Бешинчиден ийкемдүүлүк компетенттүүлүк информатика мугалимдерине окуучуларын заманбап дүйнөгө жана маалыматтык – коммуникациялык технологиялар чөйрөсүндөгү революциялык өзгөрүүлөргө даяр болууга жардам берет. Бул сапаттардын информатика мугалимдеринде калыптанышы окуучуларга билимди гана эмес, маалыматтык – коммуникациялык технологияларды күнүмдүк турмушта жана ишмердүүлүгүндө кантип колдонууну үйрөтүүгө көмөктөшөт.

Ошентип информатиканы окутууда ийкемдүүлүк мугалимдин билим берүүдө окуучулардын муктаждыктарына ыңгайлашуу жөндөмдүүлүгүн жаратат, окуучулардын тобунун же айрым окуучулардын өзгөчө муктаждыктарына жараша окутууга болгон мамилесин өзгөртүүгө даяр болот.

Информатикада ийкемдүүлүк мугалимдин ар кандай программалык жана аппараттык каражаттарды, анын ичинде онлайн курстарды, интерактивдүү тапшырмаларды жана окуучуларга маалыматты терең кабыл алууга жана маалыматтык – коммуникациялык технологиялардын көндүмдөрүн өнүктүрүүгө жардам бере турган башка технологияларды колдонууга даярдыгында көрүнөт.

Жалпысынан алганда, информатика мугалиминин ийкемдүүлүк компетенттүүлүгү билим берүүдө маанилүү фактор болуп саналат, анткени ал окуучуга эффективдүү билим берүүгө, алардын жеке өзгөчөлүктөрүнө, муктаждыктарына жана башка шарттарын ылайыкташтырылганга мүмкүнчүлүк берет.

Адабияттар

1. Орускулов Т.Р., Касымалиев М.Ү. Информатика: Базалык курс. Орто мектептердин 7-9-кл. үчүн окуу китеби. 3-басылышы Б.:Билим-компьютер, 2015. 384б.
2. Калдыбаев С.К., Ахсүтова А.А. Требования к проведению занятий по информатике в условиях компетентностного подхода. Известия Кыргызской академии образования. 2017. № 3 (43). С. 20-25.
3. Петрова Т.В. Развитие информационно-коммуникационной компетентности основных субъектов образовательных отношений в условиях учебной деятельности// Журнал педагогических исследований. Том 1 № 6. Москва. 2016.
4. Ноакк Н.В., Знаменская А.Н. Гибкость как компетенция и характеристика саморегуляции (экспериментальное исследование молодых отечественных предпринимателей)// Теория и практика современной науки. ООО "Институт управления и социально-экономического развития". №3 (21). Саратов 2017.
5. Биримкулов У.Н., Өмүралиев А.С., Бабак В.Ф. Компьютер жана интернет: энциклопедиялык окуу куралы. Бишкек – 2004. 380 б.

СОЦИАЛДЫК-ЭКОНОМИКАЛЫК ИЛИМДЕР

УДК 338.48

<https://doi.org/10.56122/..v1i1.59>

ОШ ОБЛАСТЫНЫН АЙМАГЫНДА ИЧКИ ТУРИЗМДИН ӨНУГҮҮ БАГЫТТАРЫ

Куйчиев Асадулло Сулайманович - тех.и.к., доцент,
Абдылдаева Мээр - ТИББ-21 тайпасынын магистранты

НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ ВНУТРЕННЕГО ТУРИЗМА В ОШСКОЙ ОБЛАСТИ

Куйчиев Асадулло Сулайманович - к.т.н., доцент,
Абдылдаева Мээр - ТИББ-21 магистрант

DIRECTIONS FOR THE DEVELOPMENT OF DOMESTIC TOURISM IN THE OSH REGION

Kuychiev Asadullo Sulaimanovich - Candidate of Technical Sciences,
Associate Professor,
Abdyldaeva Meer - TIBB-21 undergraduate

Аннотация

Борбордук Азия мамлекеттеринин ичинен жаратылышынын өзгөчөлүгү, ыңгайлуу географиялык жайгашуусу жана көп улуттуу маданияты менен Кыргызстан айырмаланып турат. Кыргызстандын бардык аймактары өз алдынча табигый артыкчылыктарга ээ. Ошондой эле Ош областынын аймагы да кайталангыс жаратылышы менен белгилүү. Макалада Ош областынын аймагында орун алган эс алуучу жайлар, рекреациялык аймактар жана объектилерге жалпы мүнөздөмө берилген. Ошондой эле аймактын тоолуу жана түздүктүү рельефинин микроклиматы жана жаратылыш шарттары каралган. Теманы изилдөөдө автор алдын ала түзүлгөн пландын негизинде иш алып барган. Тиешелүү илимий адабияттардан маалыматтар алынып, аларга шилтемелер берилген. Макалада жыйналган маалыматтар илимий–практикалык мааниге ээ экендиги менен айырмаланат. Макала илимий басылмалар койгон талаптарга толук жооп берет жана басмага сунушталат.

Негизги сөздөр: ички туризм, ыйык жерлер, саякат, зыярат, жаратылыш шарттары.

Аннотация

Среди стран Центральной Азии Кыргызстан выделяется своими природными особенностями, удобным географическим положением и многонациональной культурой. Все регионы Кыргызстана имеют свои природные преимущества. Территория Ошской области также известен своей уникальной природой. В статье дана общая характеристика зон отдыха, рекреационных зон и объектов, расположенных в Ошской области. Также учитываются микроклимат и природные условия горной и равнинной местности региона.

При исследовании темы автор работал на основе заранее составленного плана. Информация взята из соответствующей научной литературы и даны ссылки. Собранные в статье данные отличаются тем, что имеют научное и практическое значение. Статья полностью соответствует требованиям научных публикаций и рекомендована к публикации.

Ключевые слова: внутренний туризм, святые места, путешествие, паломничество, природные условия.

Annotation

Among the countries of Central Asia, Kyrgyzstan stands out for its natural features, convenient geographical location and multinational culture. All regions of Kyrgyzstan have their natural advantages. The territory of the Osh region is also known for its unique nature. The article gives a

general description of recreation areas, recreational areas and facilities located in the Osh region. The microclimate and natural conditions of the mountainous and flat terrain of the region are also taken into account.

When researching the topic, the author worked on the basis of a predetermined plan. The information is taken from the relevant scientific literature and references are given. The data collected in the article differ in that they have scientific and practical significance. The article fully complies with the requirements of scientific publications and is recommended for publication.

Key words: domestic tourism, holy places, travel, pilgrimage, natural conditions.

Кыргызстандын экономикалык өсүшүнө салым кошо турган негизги тармактардын бири катары ички жана сырткы туризм эсептелет. Анткени Борбордук Азия мамлекеттеринин ичинен жаратылышынын өзгөчөлүгү, ыңгайлуу географиялык жайгашуусу жана көп векторлуу маданияты менен Кыргызстан айырмаланып турат. Кыргызстан эгемендикке ээ болгондон тартып эле туризм тармагын өнүктүрүү үчүн мамлекеттик деңгээлде көңүл бурулуп тиешелүү чечимдер кабыл алынууда. Алардын бири катары 2021-жылдын 18 декабрында Кыргыз Республикасынын Президенти Садыр Жапаров кол койгон “Кыргыз Республикасында туризмди өнүктүрүүнү колдоо жөнүндөгү” Жарлыкты айтууга болот. [4] Кыргызстандын бардык аймактарда Жарлыкта кабыл алынган чечимдер жана токтомдорду турмушка ашыруу боюнча иш чаралар аткарылууда.

Ички туризм деп белгилүү бир мамлекеттин жарандарынын ошол эле мамлекеттин аймагында саякат жасоосун айтабыз.[6] Кыргызстанда анын ичинен Ош областында да ички туризм жылдан жылга өсүп келе жаткан тармактардын бири болуп эсептелет. Ички туризмден түшкөн кирешенин көлөмү да жыл сайын артып келе жатат. Жергиликтүү тургундар да бизнестин бул түрүн жер-жерлерде өнүктүрүүнүн жолдорун издешүүдө. Мисалы кышкысын тоолуу жолдордун боюнда чана тепкен жерлердин уюштурулушу, жаз айларында саамал ичүүчү жайлардын ачылышы жана башкалар. Тоолуу аймактарда сезондук эс алуучу жайлардын саны жыл сайын артып келе жатат.

1-сүрөт. Кожо келен капчыгайы

Ош областы Кыргызстандын түштүк-батышынан, Фергана өрөөнүнүн чыгышынан орун алып, түштүгүнөн Памир-Алай тоо системасы менен курчалып турат. Областын аймагы табигый кооз жерлерге бай. Тарыхый маалыматтарга таянсак, Ош шаары аркылуу байыркы соода түйүнү болгон Улуу Жибек жолу өткөн. Шаар Кыргызстандагы эле эмес, борбордук азиядагы байыркы шаарлардын катарын толуктайт. Ош шаарынын жана айланадагы айыл кыштактардын тарыхы терең. Ошко жакын жерден дагы бир байыркы шаар өзгөн орун алган. [1] Ошондуктан аймакта тарыхый окуяларга, маданий-руханий өзгөчөлүктөргө жана диний үрп-адаттарга байланышкан, жергиликтүү элдер зыяраттаган жерлер өтө көп. Аларга сокралдык эстеликтерден тартып, ыйык жерлерге чейин кирет. Бул жерлердин айрымдары тиешелүү мамлекеттик органдар тарабынан коргоого алынып, көзөмөлдөнүп турса, айрымдарын жакын жайгашкан элдин арасынан чыккан кишилер өздөрү эле тейлешет. Элдер ыйык жерлерди түрдүү себептер менен зыярат кылышат. Бирде ата-бабалардын арбактарына куран окуганга барса, бирде дартка даба издеп, дагы бирде турмуштук көйгөйлөргө чечим издеп келгендер да бар. Кыргызстандын аймагында табигый ыйык жерлердин саны жасалма объектилерге салыштырмалуу бир топ көп. Мунун негизги себептеринин бири болуп, жергиликтүү элдин көчмөн турмушу эсептелет. Мындай жерлерде көпчүлүк учурларда ошол мезгилдердеги эл тааныган кишилердин сөөгү коюлган болуп чыгууда. Көчмөн турмуштун шартында байыркы мезгилдерде кайтыш болгон кишилердин сөөгү жалгыз жалгыздан ар кайсы жерлерге жашырылган болуш керек. Мунун себеби айыл кыштактардын биринен бири алыс жайгашкандыгы жана каза болгон кишинин сөөгүн узак убакыт сактап, тиешелүү жерлерге жеткирүү мүмкүнчүлүгүнүн жоктугу болгон. Ошентип жер жерлерде, булактардын жанында, дарак өскөн жерлерде мазарлар же ыйык жерлер пайда болуп, элдер мындай жерлерди булгабастан, жаратканга сыйынып, тилек максаттарын кудайдан сурап, түрдүү диний салт санааларды аткарып келишкен. Мындан бир нече жылдар мурун ыйык жерлердеги бак-дарактарга чүпүрөк байлаган адатка айланган эле. Кийинчерээк акырындап мындай көрүнүш азая баштагансыйт. Бул салттын Ислам динине тийешеси жок экендигин эл биле баштагандан кийин, ыйык жерлерибизде аткарылуучу салтка айланган көрүнүштөр да жаңыча түс ала баштады. Бул болсо калк арасында Ислам дининин кеңири жайылып бара жаткандыгынын белгиси. Негизинен жергиликтүү жашоочулар жылдын жаз, жай жана күздүн башталышында башкача айтканда, жылуу мезгилдерде ыйык жерлерди зыярат кылууга, эс алууга көп барышат. Маалыматтарга таянсак, Фергана өрөөнүндө 250 дөн ашуун эл зыярат кылуучу жерлер белгилүү. Алардын басымдуу бөлүгүн диний ырым-жырымдыр өткөрүлүүчү мазарлар түзөт. Ошолордун көпчүлүгү Кыргызстандын аймагында жайгашкан (Ош, Жалал-Абад, Кадамжай, Араван, Ала-Бука ж.б.). Ал эми филология илимдеринин доктору Гулнара Айтпаеванын маалыматы боюнча Түштүк кыргызстандын эле аймагында 400дөн ашуун эл зыяраттаган жана эс алуучу жерлер аныкталган[2] Мындай жерлер негизинен тоолордо же тоо алдындагы булактарга жана сууларга жакын орун алган. Айрым маалыматтарга таянсак, мындай жерлер өзүнчө биосфералык коруктун функциясын да аткарууда.[3] Мисалы Кадамжай районунда жайгашкан Гөзөл ата аймагында кызыл китепке кирген Бейиш кушу (Tersiphone paradise) деп аталган канаттуулар кезигет. Ал эми Абшыр ата эс алуу аймагында да Кызыл китепке кирген Көк куш (Myiophonus caeruleus) деп аталган канаттууну кезиктирүүгө болот. [3] Бул фактылар ыйык жерлер жайгашкан аймактарда кээ бир жоголуп бара жаткан өсүмдүктөрдү да кезиктирүү мүмкүнчүлүгү жогору экендигин белгилейт. Демек ыйык деп саналган жерлердин биологиялык илимдер үчүн да мааниси чоң экендиги талашсыз. Адатта мындай жерлер калк жыш жайгашкан жерлерден анчалык алыс эмес орун алган. Тарыхый маалыматтарга караганда ыйык деп эсептелчү жерлердин басымдуу бөлүгү

19 кылымда Падышалык Россиянын Орто Азияны басып алуу мезгилинде пайда болгон экен. Себеби орус аскерлери жалпы диний ишмерлерди куугунтукка ала баштаганда, молдолор жана эшен калпалар тоолордун арасына качып барып, элге диний билим берүүсүн уланткан экен. Бара бара бул жерлер ыйык эсептеле баштап, эл арасында мындай жерлердин тарыхы жөнүндө уламыштар тарала баштаган. Ыйык жерлердин жайгашуу жыштыгы боюнча Араван, Ноокат, Карасуу райондору өзгөчөлөнүп турат. Алыскы Алайку жана Чоң Алай өрөөнүндө да бир нече корголуучу аймактар жана эл зыярат кылуучу жерлер бар. Алардын басымдуу бөлүгү сакралдык маанидеги объектилер.

Ош шаарында Сулайман-Тоо, Араван районунда Дулдул-Ат, Ноокат районунда Сахаба, Абшыр-Ата, Карасуу районунда Кожокелен, Өзгөн районунда Эшен-Ата, Көк-Тонду мазар, Чоң Алай районунда Алтын мазар Тамчы Ата же Чоң мазар, Тал мазар же Эшен ата мазары жана ушул сыяктуулар жайгашкан. Белгилеп кетчү нерсе жогоруда аты аталган жерлердин бардыгы диний жана маданий туризм объектилерине кирет. Эреже катары мындай жерлерде диний сабаты бар кишилер кароолчулук кылышып, зыяраттап келегендерге куран окуп дуба кылышат. Жогоруда белгилегендей бул кишилер эл тарабынан шайланып, белгилүү мөөнөттө орун алмашып турушат.

Жергиликтүү тургундар даталуу күндөрдө, жайкы эс алуу учурунда үй-бүлө мүчөлөрү менен же башка топтор менен ыйык жерлерге бир күндүк сапар уюштурушат. Айрым учурларда гана 2 же андан ашык күнгө барышат. Эс алуунун эң активдүү мезгили апрелдин аягы май-июн айларына туура келет. Соңку кездерде бир күндүк же кыска мөөнөттүү турларды уютуруу кеңири жайылууда. Мисалы Ош шаарындагы Драма театрынын жанында жай мезгилдеринде автобустар саякатчыларды ташуу үчүн кезек күтүшөт. Саякатчыларды соцтармактар аркылуу туристтик агенттер алдын ал чогултушат. Мында Алай районунун Кежиге көлүнө, Абшыр-Ата шаркыратмасына, Каракой капчыгайына, Кара шоро капчыгайына жана башка көптөгөн туристтик маршруттарга барууга болот. Булардан башка да көптөгөн жеке менчик туризм агенттиктери тоо туризми боюнча өздөрүнүн кызматтарын сунушташууда. Жалпылап айтканда Ош областынын аймагында ички туризмди өнүктүрүүгө бардык керектүү шарттар бар жана бул тармак жакынкы келечекте бюджет түзүүчү тармактардын бирине айланат деп ишенүүгө болот.

Колдонулган адабияттар:

1. Куйчиев Асадулло Сулайманович, Абдылдаева Мээр. Ош областынын рекреациялык мүмкүнчүлүктөрү. “Магистранттардын илимий демилгелери”. Конференциянын материалдары, 2023.
2. Святые места Юга Кыргызстана: Природа, Манас, Ислам. Культурно исследовательский центр Айгине. Бишкек-2013.
3. Ахмадалиев Ю.И. Этноэкология. Фергана-2021.
4. Политклиника. <https://www.youtube.com/channel/UCSvxLfdfXfLfsnxu8Y61HXg>
5. Куйчиев А.С. Перспективы развития туризма в Кыргызстане. Архангайский педагогический университет. Монголия 2022 г.
6. Викисловарь.
7. Энциклопедия Ошской области. Фрунзе 1987г.

ТАБИГЫЙ ИЛИМДЕР

УДК 630*4

<https://doi.org/10.56122/.v1i1.58>

**КЫРГЫЗ-АТА УЛУТТУК ЖАРАТЫЛЫШ ПАРКЫНЫН АЙМАГЫНДАГЫ АРЧА
ТОКОЙЛОРДУН АЙРЫМ ЗЫЯНКЕЧТЕРИ БОЮНЧА МААЛЫМАТ**

Мурзакулов Советбек Сыдыкович- изденүүчү ОшГУ
Абсатаров Равшанбек Ракманалиевич – б.и.к., ОшМПУ
Мамасадык уулу Арстан – окутуучу, ОшМПУ

**СВЕДЕНИЯ О НЕКОТОРЫХ ВРЕДИТЕЛЯХ МОЖЖЕВЕЛЬНЫХ ЛЕСОВ НА
ТЕРРИТОРИИ КЫРГЫЗСКО-АТИНСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО
ПАРКА**

Мурзакулов Советбек Сыдыкович-
Абсатаров Равшанбек Ракманалиевич – к.б.н., ОшГПУ
Мамасадык уулу Арстан – преподаватель, ОшГПУ

**INFORMATION ABOUT SOME PESTS OF JUNIPER FORESTS ON THE TERRITORY OF
THE KYRGYZ-ATA NATIONAL NATURAL PARK**

Murzakulov Sovetbek Sydykovich
Absatarov Ravshanbek Rakmanalievich -, OshSPU
Mamasadyk uulu Arstan - teacher, OshSP U

Аннотация

Макалада Кыргыз –Ата улуттук жаратылыш паркынын аймагындагы арча токойлорундагы айрым зыянкечтери боюнча маалыматтар берилет. Учурда арча токойлорунун санитардык абалын изилдөө актуалдуу, анткени арча токойлор тоолуу аймактарда жер кыртышын эрозиядан сактап, суунун агымын жөнгө салат, кыртыштын асылдуулугун сактайт. Бирок арча токойлор ар кандай зыянкечтерден жабыркап келүүдө. Айрыкча арчанын табигый калыбына келүүсүнө мөмө-тобурчак зыянкечтери олуттуу зыянын тийгизип аларды изилдөө кызыгууну туудурат. Изилдөө объектиси Кыргыз –Ата улуттук жаратылыш паркынын аймагында кездешүүчү *Juniperus zeravchanica* Com, *J.semiglobosa* Rgl., *J.turkestanica* Com. арчаларынын айрым зыянкечтери болмокчу. Изилдөө иштерин жүргүзүүдө токой энтомологиясынын стандарттуу методдору колдонулду. Негизги ыкмалардын бири маршруттук изилдөө усулу пайдаланылды. Талкууга айрым мөмө-тобурчак жана сөңгөк зыянкечтери боюнча маалыматтар берилди.

Түйүндүү сөздөр. *Juniperus zeravchanica* Com, *J.semiglobosa* Rgl., *J.turkestanica* Com., *Megastigmus Fabricius*, арча токойлор, Кыргыз-Ата

Аннотация

В статье приведены сведения о некоторых вредителях арчевых лесов на территории Кыргыз-Атинского национального природного парка. В настоящее время актуальным является изучение санитарного состояния арчевых лесов, так как арчевые леса защищают почву от эрозии в горных районах, регулируют сток воды, сохраняют плодородие почвы. Однако арчевые леса поражаются различными вредителями. В частности, значительный вред естественному восстановлению можжевельника наносят семяеды. Объект исследования: вредители *Juniperus zeravchanica* Com, *J.semiglobosa* Rgl., *J.turkestanica* Com, обнаруженные в Кыргыз-Атинском национальном природном парке. При проведении исследований использовались стандартные методы лесной энтомологии. Одним из основных методов был маршрутный метод исследования. На обсуждение была дана информация о некоторых вредителях можжевельников.

Ключевые слова. *Juniperus zeravchanica* Com, *J.semiglobosa* Rgl., *J.turkestanica* Com., *Megastigmus Fabricius*, можжевельниковые леса, Кыргыз-Ата

Abstract

The article contains information about some pests of juniper forests on the territory of the Kyrgyz-Ata National Nature Park. Currently, it is important to study the sanitary condition of juniper forests, as juniper forests protect the soil from erosion in mountain areas, regulate water runoff, and preserve soil fertility. However, juniper forests are affected by various pests. In particular, juniper seeds are of great importance for natural regeneration. Object of research: pests *Juniperus zeravchanica* Com, *J.semiglobosa* Rgl., *J.turkestanica* Com, discovered in the Kyrgyz-Atina National Natural Park. Standard methods of forest entomology were used during the research. One of the main methods was the route method of research. For discussion, there is information about some pests of junipers.

Keywords. *Juniperus zeravchanica* Com, *J.semiglobosa* Rgl., *J.turkestanica* Com., *Megastigmus Fabricius*, juniper forests, Kyrgyz-Ata

Киришүү

Кыргыз-Ата мамлекеттик улуттук жаратылыш паркы Ош облусунун Ноокат районунда орун алган. Ош шаарынан 40 чакырым түштүктө, Алай кырка тоосунун түндүк капталында жайгашкан кеңири жаратылыш комплекси болуп эсептелет. Парк 1992-жылы 18-мартындагы Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн № 82-токтому менен арча токойлорун сактоо жана калыбына келтирүү максатында уюштурулган. Жалпы аянты 11172 га ны түзөт.

Арча токойлор жер кыртышын эрозиядан сактап, суунун агымын жөнгө салат, кыртыштын асылдуулугун сактайт. Жазында арча токойлору өрөөндөрдөн мөңгүлөргө жана карлуу талааларга агып келген жылуу абанын агымынын күчүн жумшартып, алардын тез эрип кетишин жайлатып, суу ташкындарынан сактап турат.

Арча токойлорунун айлана чөйрөнү тазалоочу санитардык-гигиеналык мааниси баа жеткис. Арча токойлорунун бир гектары бир күндө айлана-чөйрөгө 30 кг чейинки бактерициддик жыпар жыттарды бөлүп чыгарып турат.

Парктын аймагында арчанын үч түрү (*Juniperus zeravchanica* Comarov, 1932), полушаровидная (*J.semiglobosa* Rgl.1880), туркестанская (*J.turkestanica* Comarov, 1924) кездешет. Ксерофиттик шарттарда Зеравшан арчасы өсөт. Улуттук парктын аймагында арчанын бул түрү түштүк капталдарында гана кездешет, көбүнчө 2500 м бийиктикке чейин.

Түндүк капталдарында 2500 мге чейин жана түштүгүндө 2800 мге чейин жарым шар формасындагы арча басымдуулук кылат. Бул бийиктик чектердин (поаястын) төмөнкү бөлүгүндө зеравшан арча көп кездешет, ал эми жогору жагында Түркстан арчанын дарак формасы көп кездешет. Жарым шар арча көчөттөрүнүн түшүмдүүлүгү жана толуктугу өтө гетерогендүү жана көбөйүү шарттарына толугу менен көз каранды.

Түндүктөн 3000 метрге чейин жана түштүктөн 3300 метрге чейин Түркстан арчасы басымдуулук кылат. Субальп алкагынын жогорку бөлүгүндө деңиз деңгээлинен 3000-3500 м бийиктикте Түркстан арчасынын стланиги өскөн майда бүртүкчөлүү бийик тоолуу талаалар өнүккөн.

Изилдөө объектиси жана усулдары

Изилдөө объектиси Кыргыз-Ата мамлекеттик улуттук жаратылыш паркында кездешүүчү арча токойлору эсептелет. Арча - Латынча аталышы - (*juniperus*), кээ бир булактарда **joini-ragus** «бүчүр байлоо», ал эми кельт сөзүнөн *Jenepgus* — «саюучу» дегенди түшүндүрөт. Бул жалбырактарынын ийне сымал болушу менен түшүндүрүлөт. Өсүмдүктөрдүн кипаристер тукумунун уруусу, дайыма жашыл ийне жалбырактуу дарак же бадал. Бийиктиги 10-12, кээде 20-30 м. Эки үйлүү, айрымдары бир үйлүү; жаш өркүндөрүнүн жалбырагы ийне сымал, бара-бара түрпүгө айланат. Гүлдөрү майда, жазында гүлдөйт. Тобурчактары эттүү, жемишке окшош, ичинде үчтөн уругу бар. Өтө жай, 500-1000 жыл өсөт. Жыгачы катуу, көпкө чирибейт. Арча жарыкчыл, кургакчыл, суукка чыдамдуу, тамыры терең жана жайылып өсүп, жер алдындагы

сууну жана азык заттарды сиңирет. Ал туздуу деңиз жээктеринен тартып бийик тоо сырттарына, Түндүктүн саздуу токойлоруна, акиташтуу бийик тоо кыркаларына чейин кездешет. Кыргыз-Ата улуттук паркынын негизги токой түзүүчү пордалары болуп арчанын үч түрү саналат: зерашан арчасы, жарым шар сымал арча жана Түркстан арчасы, ал эми субальп чегинде Түркстандын жапалак арчасы (стланикасы) кеңири таралган.

Изилдөө иштерин жүргүзүүдө токой энтомологиясынын стандарттуу методдору колдонулду. Негизги ыкмалардын бири маршруттук изилдөө усулу болду.

Изилдөөнүн жыйынтыктары жана аларды талкулоо

Арчанын тамырынан баштап урукка чейинки бардык бөлүктөрү зыянкечтер тарабынан жабыркайт. Төмөндө паркта кездешүүчү арча зыянкечтеринин айрым өкүлдөрү боюнча маалымат берилет.

Арчанын мөмө-тобурчактарына зыян келтирүүчү *Megastigmus Fabricius* тукумунун 4 түрү белгилүү: *M. certus* Nikolskaya, 1966; *M. juniperi* Nikolskaya, 1966; *M. validus* Nikolskaya, 1966; *M. fidus* Nikolskaia, 1966.

M. juniperi Nik. - арча мөмө-тобурчагынын зыянкечи, бул зыянкечтин ургаачылары жумурткаларын Зеравшан арчаларына таштайт. Уруктун бузулуу даражасы 0,2-25% чейин жетет. **M. validus Nik.** – арча мөмө-тобурчагынын зыянкечи Түркстан арчаларын жабыркатат. Айрыкча жапалак арчаларада көп кездешет. Фитофагдардын уруктардын зыянга учурашынын даражасы 55%.

M. focus Nik. жана **M. certus Nik** - арча мөмө-тобурчагынын зыянкечтери Жарым шар сымал арчаларды жабыркатат. Зыянга учуратуу даражасы 10-15% га чейин жетет.

Арча Семенов мурутчаны (*Semanotus semenovi* Okun.) Бул дээрлик кара түстөгү чайырдай-күрөң коңуз. Катуу канатында ачык-сары тасмасы бар. Личинкалары арчага гана зыян келтирет, жоон бутактар менен сөңгөктөрдүн кабыктарынын астында өнүгөт, жыгачка катуу зыян келтирет. Бир мууну 2 жылдын ичинде өнүгөт. Коңуздар апрель айында күүгүмдө гана учуп чыгат. Начарлаган жана жаңы кыйылган дарактарга жайгашат. Ургаачысы кабыктын жаракасына тууйт. Жумурткасы 20-30 күндө өнүгөт. Личинкасы кабык астына кемирип кирет, анда адегенде була, андан кийин жыгач менен азыктанып, терең ийри - муйру жол жасайт.

Арча алтынчыгы (*Anthaxia conradti* Sem.) Күнүрт-бронза түстөгү, дээрлик кара жалтырак коңуз. Катуу канатынын бети бырыш-данчалуу денесинин төмөн жагы жалтырак, сейрек боз түктөр менен капталган. Денеси жазы жалпак. Негизинен арчада жана Шренк карагайында өнүгөт. Бир мууну 2 жылда өнүгөт. Личинкалары жана коңуздары кыштайт. Коңуздары күнөстүү жылуу күндөрү учуп чыгат. Жыл апрелдин экинчи жырымынан башталып, июлдун ортосунда чейин уланат. Ургаачылары кабыктын жараңкыларына жумуртка тууйт. Коңуздар жакшы жарык түшкөн жана күн жылыткан жерлерди жактырат. Ошондуктан алтынчык өсүп турган дарактардын жогоркусуна караганда, көбүнчө шактарынын төмөнкү бутактарына жайгашат. Даракты илдет өтө күчтүү чалганда шак төмөн жагынан жогору көздөй куурайт. Арча алтынчыгы начарлаган эле эмес, соо дарактарды да илдетке учуратат. Личинкалары була менен азыктанат. Алар узун, ийри-муйру, акырындык менен жазы болуп кетүүчү жол салып, бутактын негизин карай жылат. Личинкасы болжол менен 12 ай азыктанат. Сууктун түшүшү менен азыктануу токтойт, жазында кайрадан жаңыланат. Азыктануусун токтоткон личинкалар жыгачтан кемирип бешикче жасайт жана кыштап чыгат. Личинкалар диаметри 4-6 см ден кем болбогон бутакта жакшы өнүгөт. Алтынчык менен арча өсүмдүктөрүнүн илдетке чалынышы 80% ке чейин жетиши мүмкүн. Арча

алтынчыгынан башка арчада алтынчыктын дагы 7 түрү өнүгөт.

Арча булачысы (Phloeosinus turkestanicus Sem.)

Арча булачысы кызыл муругу бар чайырдай кара түстөгү коңуз. Коңуздун узундугу болгону 2,6-2,8 мм. Бир муун менен өнүгөт. Арча өскөн жердин баарында кездешет. Бул абдан коркунучтуу зыянкечтердин бири. Коңуздар илдет чалган бактардын кабыктарынын астына кыштайт. Бир эле бакты кайрадан илдет чалышы мүмкүн. Апрельде коңуздардын жылы башталып, жумуртка тууйт, ал июндун акырына чейин уланат. Личинкасы 40-50 күндө өнүгөт. Августта жаш коңуздар учуп чыгат. Аларга кошумча азыктануу зарыл. Алар бүчүрдүн айланасындагы өркүндүн ичин кемирет; жаш өркүндөрдүн бүткүл жыгачын кемирип жеп, аларды толук түтүккө айландырат. Зыянга учураган жаш өркүндөр сынып түшөт. Коңуздар жаңы кыйылган материалдарга, начарлаган дарактарга жакшы жайгашат. Жайгашуу жыштыгы 1дм² аянты 20-24 особго жетип, илдетке чалдыгуу 20% ти түзүшү мүмкүн.

Корутунду

Кыргыз-Ата улуттук паркындагы арча токойлорунун санитардык абалы кеңири илимий изилдөөлөрдү талап кылат. Айрыкча токой зыянкечтерин изилдөө, аларга каршы күрөшүүнүн коопсуз усулдарын иштеп чыгуу талап кылынат. Анткени учурда парктын аймагында эс алуучулардын саны өтө көп. Зыянкечтерден сырткары арча токойлор антропогендик фактордун терс таасирлерине да дуушар болууда.

Пайдаланылган адабияттардын тизмеси

1. Токторалиев Б.А., Шамшиев Б.Н. и др. Современное состояние арчовых лесов Кыргызстана и пути его стабилизации. Проблемы можжевельных лесов: поиск решений, способов, методов. Матер. межд. симпозиума, г. Ош -2000, с. 184-188
2. Б.Н.Шамшиев, А.Боронбаев, С.С.Мурзакулов, З.Б.Токторалиев/ Причины ослабления и ухудшения устойчивости арчовых лесов природного парка «Кыргыз-Ата» // Известия ОшТУ, 2010 №1
3. Токторалиев Б.А., Шамшиев Б.Н., Мурзакулов С.С., Ааматов Ы.К. Кыргыз-Ата мамлекеттик улуттук жаратылыш паркы.//Азыркы абалы, чечилүүчү маселелери жана келечеги. Ош: 2010 / 96 бет.
4. Шамшиев Б.Н., Исмаилова А.Ж. Сохранение и восстановление биологического разнообразия лесов Кыргыз - Атинского национального природного парка. Известия ОшТУ 1/2014, стр. 128-133
5. Шамшиев Б.Н., Мурзакулов С.С., Боронбаев А. Заповедники и национальные парки Кыргызстана. Известия ОшТУ 2/2010, стр. 24-27.

УДК 635.9

<https://doi.org/10.56122/..v1i1.61>

ОШ ШААРЫНЫН ШАРТЫНДА КРЫМ КЫЗЫЛ КАРАГАЙЫНЫН ИНТРОДУКЦИЯСЫН БААЛОО

Абсатаров Равшанбек Рахманалиевич – ОшМПУ, б.и.к., илимий иштер боюнча проректор
Игамбердиев Талантбек Акимович – Ош токой чарбасынын башкы токойчусу
Мурзакулов Советбек Сыдыкович – ОшТУ, изилдөөчү

ОЦЕНКА УСПЕШНОСТИ ИНТРОДУКЦИИ СОСНЫ КРЫМСКОЙ В УСЛОВИЯХ ГОРОДА ОШ

Абсатаров Равшанбек Рахманалиевич – ОшГПУ, к.б.н., проректор по науке
Игамбердиев Талантбек Акимович – главный лесничий Ошского лесхоза
Мурзакулов Советбек Сыдыкович – ОшТУ, соискатель

EVALUATION OF THE SUCCESS OF THE INTRODUCTION OF PINUS PALLASIANA IN THE CONDITIONS OF THE CITY OF OSH

Absatarov Ravshanbek Rakmanalievich - OshSPU, Vice-Rector for Science
Igamberdiev Talantbek Akimovich - chief forester of the Osh forestry
Murzakulov Sovetbek Sydykovich - OshTU, applicant

Аннотация

Бул макалада Крым кызыл карагайынын Ош шаарынын шарттарындагы интродукциясына баалоо жүргүзүлдү. Анткени дарак өсүмдүктөрүнүн интродукциясы - бул туура теориялык жана практикалык изилдөөнү талап кылуучу маселе. Интродукцияланган түрлөрдүн географиялык келип чыгышына жана интродукциялоо аймагынын шарттарына жараша өсүү жана өнүгүү закон ченемдүүлүктөрүн аныктоо иштери жүрүшү абзел. Изилдөө иштеринде интродукциялык туруктуулук шкаласы пайдаланылды. Илимий изилдөө жумуштарын жүргүзүүдө биз талапка ылайык өзгөртүү жана толуктоо менен токой геоботаникасы, токой таксациясы, токойчулук, биогеоценология, токой экологиясы илимдеринде изилдөөдө колдонулуучу методикаларды колдондук. Дарактын сөңгөгүнүн диаметрин аныктоо үчүн 1,3 м бийиктиктен чен айры менен, бийиктикти өлчөө үчүн- телескоптук шыргый (Кристен бийиктик ченегичи) колдонулду.

Түйүндүү сөздөр. Крым кызыл карагайы, Ош шаары, Разаков проспекти, интродукция, туруктуулук.

Аннотация

В данной статье дана оценка интродукции Крымской сосны в условиях города Ош. Интродукция древесных растений – проблема, требующая правильного теоретического и практического подхода. Необходимо выявление закономерностей роста и развития интродуцентов в зависимости от их географического происхождения и условий района интродукции, проведение анализа деятельности пунктов интродукции, а также поиска новых видов для расширения существующего ассортимента. В исследовании использовалась шкала интродукционной устойчивости. При проведении научно-исследовательских работ использовались методы, применяемые в исследованиях в области лесной геоботаники, лесной таксации, лесного хозяйства, биогеоценологии и лесной экологии, с изменениями и дополнениями по мере необходимости. Для определения диаметра ствола дерева использовали мерную вилку с высоты 1,3 м, а для измерения высоты использовали высотомер Кристена.

Ключевые слова. Сосна Крымская, город Ош, проспект Разакова, интродукция, устойчивость.

Abstract

In this article, a detailed evaluation of the introduction of *Pinus Pallasiana* in the conditions of the city of Osh. The introduction of woody plants is a problem that requires the correct theoretical and practical approach. It is necessary to identify the patterns of growth and development of introduced species depending on their geographical origin and the conditions of the introduction area, to conduct an analysis of the activities of the points of introduction, and also to search for new species to expand the existing assortment. The scale of introductory stability was used in the study. When carrying out scientific research, the methods used in research in the field of forest geobotany, forest taxa, forestry, biogeocenology and forest ecology were used, with changes and additions as necessary. To determine the diameter of the tree trunk, a measuring fork with a height of 1.3 m was used, and to measure the height, an altimeter Kristena was used.

Key words. *Pinus Pallasiana*, Osh city, Razakova avenue, introduction, sustainability.

Киришүү

Шаар чөйрөсүндө айлана-чөйрөнү жакшыртуунун, экологиялык кризистин андан ары тереңдешине жол бербөөнүн эң натыйжалуу жолу жашылдандыруу эсептелет. Адам үчүн жагымсыз табигый жана техногендик факторлорду жөнгө салуучу дарак жана бадал эгилмелери чоң экологиялык мааниге ээ. Дарак өсүмдүктөрү шаардык экосистеманын негизги компоненти болуп саналат; алар жагымдуу кооздук көрүнүшүн гана камсыз кылбастан, ошондой эле адамдардын жашоосу үчүн жагымдуу өзгөчө микроклиматты түзөт. Курчап турган чөйрөнү жакшыртууга жана кооздукту узак убакытка сактай ала турган башка региондордун түрлөрүн колдонуу менен туруктуу жашыл мейкиндиктерди түзүү актуалдуу болуп саналат. Шаарларды жашылдандыруу үчүн жергиликтүү породадар да, интродукцияланган же экзотикалык түрлөр да активдүү колдонулат. Ош шаарына акыркы он жыл аралыгында ийне жалбырактуулардан Крым кызыл карагайы отургузула баштады. Ош шаарынын шартында интродукцияланган дарактардын жана бадалдардын ыңгайлашуусу жана функциялары толук изилдене элек. Бул жагынан алганда, изилденүүчү тема актуалдуу болуп саналат. Биздин изилдөөбүздөн негизги максаты Ош шаарынын шартында өскөн Крым карагайына интродукциялык баа берүү болуп саналат.

Изилдөө объектиси жана усулдары

Изилдөө объектиси болуп Ош шаарына интродукцияланган Крым кызыл карагайынын эгилмелери эсептелет. Паллас карагайы же Крым кызыл карагайы (лат. *Pinus nigra* subsp.) Кавказ менен Крымдын Түштүк этектериндеги эндемик. Бул субтропикалык ийне жалбырактуу дарактардын типтүү өкүлү. Крым карагайы 35 м ге чейин өсөт 40 жылда 20-30 м бийиктикке жетет. Табигый чөйрөдө сөңгөктөрдүн диаметри 90-100 смге чейин жетет. Жаш бутактары кызгылт, жалтырак. Ийнелер кочкул жашыл, катуу, бир аз ийилген жана кадимки карагайдан чоңураак. Ийнелердин узундугу 15-18 см, калыңдыгы 1,5-2 мм. ийнелер бутактарда жуп болуп жайгашып, 3-5 жыл сакталат. Бүчүрлөрү учтуу, чоң, узундугу 1,5-2 см, ак, ачык күрөң кабырчыктуу. Дарактын гүлдөө мезгили - май. Тобурчагы 6–10 см узундукта, узун, конус сымал, жаш кезинде көк-кызгылт, жыш басылган ромб сымал түктүү. Алар быша баштаганда, август же сентябрдын башында, ачык күрөң, рельефтүү болуп калат. Ичинде ичке канаттуу кичинекей кара уруктар бар. Тобурчактар бирден же 3-4 бөлүктөн болуп тизилген.

Крым карагайынын тамыр системасы күчтүү борбордук өзөкө жана бир нече каптал тамырларга ээ. Катуу тоо тектеринде үстүртөн гана тамырлар пайда болот. Бул пластикалык топурактын бардык түрүнө жогорку ийкемдүүлүктү камсыз кылат. Крым карагайы топурактагы азык заттарды көп талап кылбайт, оор же подзолдук чоподо, таштуу топурактарда, кумдуктарда өсөт. Бул жарык сүйүүчү жана кургакчылыкка чыдамдуу түр. Ал катуу шамалга, ысыкка, абанын газдар менен булганышына чыдамдуу өсүмдүк. Жаан-чачын жетиштүү болгон аймактарда тез

өсөт. Суука чыдамдуулугу орточо, $-20-25^{\circ}\text{C}$ ге чейин туруштук берет. Мелүүн климаттык зоналарда дарак көбүнчө тоңуп калат. Жашоо узактыгы 450-550 жыл. Жылдык орточо өсүшү 35–40 см.

Интродукциялык баалоонун негизи болуп - өсүмдүктүн жаңы шарттарга карата туруктуулукка ээ болгон критерийлерин иштеп чыгуу эсептелет. Интродукциялык баалоонун көптөгөн ыкмалары бар, бирок алардын бардыгы интродукциялоонун агроклиматтык өзгөчөлүктөрүнө ылайыкташтырылган биологиялык жана чарбалык параметрлерди эске алышат. Методикалардын кайсынысы болбосун интродуценттердин чектөөчү факторлорго дал келүү даражасын карайт, адатта, ар бир конкреттүү учур үчүн эң маанилүүлөрү эске алынат.

Биз Ош шаарындагы Крым карагайынын интродукциясын баалоодо интродукциялык туруктуулук шкаласын пайдаландык.

Бул баалоо шкаласы төмөнкү критерийлерге негизделген:

- табигый ритмикалык процесстерди сактоо,
- бүчүрлөрдүн толук өнүгүү циклинен өтүүсү,
- көбөйүү жөндөмдүүлүгү,
- табигый жашоо формасын сакташы,
- жогорку жашоо абалын сактоо мүмкүнчүлүгү,
- онтогенездин табигый темптерин сактоо

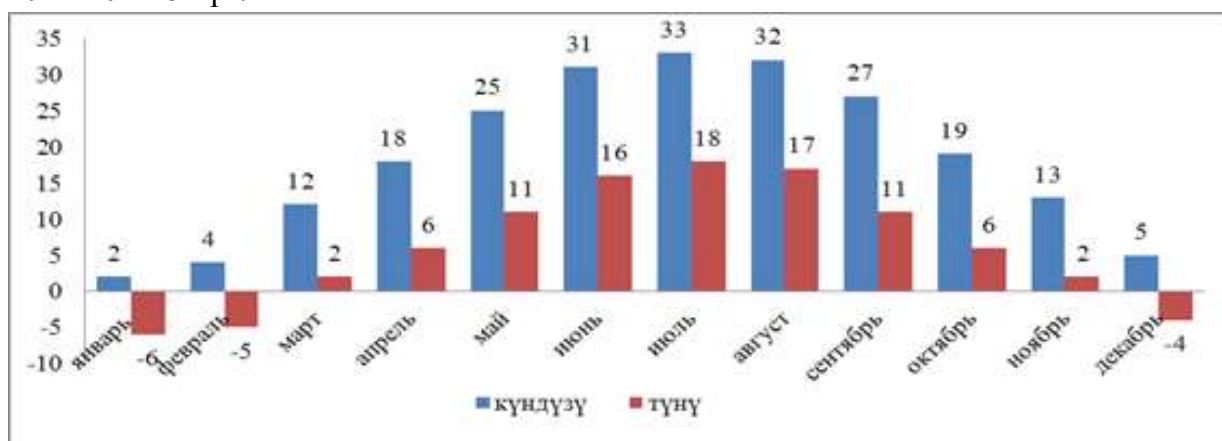
I	Туруксуз өсүмдүктөр	Жаш бутактары өнүгүүнүн толук жылдык циклинен өтүшпөйт, ритмикалык процесстер бузулат, жашоо абалы жылдан жылга начарлап, көбүнчө онтогенездин алгачкы стадияларында (уруктан алынган) же отургузуунун эң алгачкы жылдарында өлөт. Алардын жашоо узактыгы 5 жылга чейин
II	Начар туруктуу өсүмдүктөр	Жаш бутактарынын өнүгүүсүнүн жылдык цикли туура эмес өтөт; табигый жашоо чөйрөсүндөгү өсүмдүктөргө салыштырмалуу жашоонун абалы начарлайт; жашоо формасы көбүнчө олуттуу өзгөрөт; өз алдынча жаңыланбайт; онтогенездин ылдамдыгы көбүнчө тездетилген же азыраак жай жүрөт. Коллекция 5-10 жыл жашайт
III	Туруктуу өсүмдүктөр	Жаш бутактардын толук өнүгүү цикли бар; ритмикалык процесстер туруктуу, жергиликтүү климаттык шарттарга ылайыкташтырылган; жашоо абалы жогору; түшүмдүүлүгү, көлөмү боюнча бул өсүмдүктөр табигый шарттарга туура келет же андан ашат; жашоо формасы сакталат; өзүнөн-өзү көбөйүү жүрбөйт, бирок жасалма жол менен ийгиликтүү көбөйүшөт.

		Коллекцияда 20 жылга чейин сакталат
IV	Жогорку деңгээлдеги туруктуу өсүмдүктөр	мурункулардай толук өнүгөт, бирок интенсивдүү көбөйөт, көбүнчө өзүн-өзү себүүнү түзөт же вегетативдик өзүн-өзү жаңылоого жөндөмдүү, аянты кеңейип, коллекцияда 20 жылдан кийин да сакталат

Изилдөөнүн жыйынтыктары жана аларды талкулоо

Ош шаарынын рельефи тоо этегиндеги түздүктөр менен өрөөндөр жана бөксө тоолор жана адырлар комплексине кирип, ага негизинен кенен ойдуңдар жана тоо аралык өрөөндөр мүнөздүү. Шаар шартындагы топурак фактору өтө эле бөлөкчө. Шаардагы бир кыйла аянттар асфальтталган же бетон төшөлмөлөрү менен капталган. Жогорудагы себептерден улам топурактын аэрациясы начарлап анын суу, газ жана жылуулук режимдери өзгөрүп, бак-дарактардын тамыр системасынын нормалдуу өнүгүүсүнө мүмкүндүк бербейт. Шаардагы түшкөн жалбырактарды тазалоо жана өртөөдөн зат алмашуудагы негизги азык зат жок болуп, топурактын тереңге тоңуусуна шарт түзөт. Шаардын топурак катмары оор металлдар, туздар, нефтепродукталар, чандар, цемент бөлүкчөлөрү, органикалык заттар менен булганат. Ош шаарынын топурак катмарынын өзгөчөлүгү анын түздүктүү жана тоо этектерине мүнөздүү күрөң жана кара-коңурлуу топурактыгында. Чыгыш-алай топурактык зонага кирип кубаттуулугу аз, көбүнчө эрозияга кабылган абалда. Бирок мекеме ишканалар өздөрүнүн жашыл аянтчаларына сырттан гумустуу топурак алып келишип ошонун натыйжасында өсүмдүктөрдүн өсүүсү бир топ жакшы абалда.

Ош шаары субтропиктик климаттык алкактарда жайгашкан. Ош шаарында кыш кыска, декабрдын 2-3-декадасында башталып, февралдын 2-декадасында аяктайт. Шаардын климаты жылуу, жарым чөлдүү; кышы мелүүн, жылуу (январдын орточо температурасы $-3... -4^{\circ}\text{C}$), кыска. Жайы ысык (июлдуку $24-25^{\circ}\text{C}$), кургакчыл. Аптап ысыкта 40°C ге чейин көтөрүлөт. Вегетация мезгили 210–215 күн.

1-сүрөт. Ош шаарынын күндүзгү жана түнкү орточо жыл ичиндеги температурасы

2-сүрөт. Разаков проспектиндеги Крым кызыл карагайынын эгилмелери

3-сүрөт. Исанов көчөсүдөгү Крым кызыл карагайынын эгилмелери

Ош шаарынын Разаков проспектине отургузулган (2-сүрөт) Крым кызыл карагайы 16-17 жыл аралыгында бийиктике карай 15 метрге чейин жетти, диаметри 20 см. Ал эми Исанова көчөсүндөгү 6 жылдык эгилмелер бийиктиги 6,5 метрге диаметри 7 см.ге жеткен (3-сүрөт). Жаш бутактардын толук өнүгүү цикли бар, ритмикалык процесстер туруктуу. Ош шаарынын климаттык шарттарына ылайыкташкан. Авто жолдун жээгинде өскөнүнө карабастан жашоо абалы жогору. Түшүмдүүлүгү, көлөмү боюнча табигый шарттарда өсүүчү дарактарга туура келет. Жашоо формасы сакталган. Асфальт жол боюнда өскөндүктөн өзүнөн-өзү көбөйүүсү жүрбөйт. Алынган натыйжалар Крым кызыл карагайынын туруктуу интродуцент катары баалоого мүмкүндүк берди. Үрөндүк материалды алуу үчүн энелик плантацияларын түзүү мүмкүнчүлүктөрүн карап көрүүнү сунуштасак болот.

Пайдаланылган адабияттар

1. Абаимов, В. Ф. Дендрология / В. Ф. Абаимов. – М. : Академия, 2009. – 368 с.
2. Трулевич Н.В. Эколого-фитоценотические основы интродукции растений /Н.В. Трулевич; отв. ред.В.Н. Ворошилов. – М.: Наука, 1991. – 215 с.
3. Зайцев Г.Н. Оптимум и норма в интродукции растений. М.: Наука, 1983. -270 с.
4. Карпун Ю.Н. Основы интродукции растений / Ю.Н. Карпун // Сохранение и мобилизация генетических ресурсов в ботанических садах. – Сочи, 2004. Вып. 2. – С. 17 – 32.
5. Лапин П. И., Сиднева С. В. Оценка перспективности интродукции древесных растений по данным визуальных наблюдений // Опыт интродукции древесных растений. — М.: ГБС АН СССР, 1973. - С. 7–67.

ФИЛОЛОГИЯЛЫК ИЛИМДЕР

УДК 801.9

<https://doi.org/10.56122/..v1i1.68>

**ЧЫЙЫРДЫ ЭНЕНИН БАЛАСЫН ТӨРӨГӨНГӨ ЧЕЙИНКИ МЕЗГИЛИНДЕГИ
УРУНТУУ УЧУРЛАРЫ**

Оморова Тинатин Мурзабаевна - ф.и.к., доцент.
Муталипова Таттыгул - ФБК-21 тайпасынын магистранты.

ОСНОВНЫЕ МОМЕНТЫ МАТЕРИ ЧЫЙЫРДЫ ПЕРЕД РОЖДЕНИЕМ РЕБЁНКА

Оморова Тинатин Мурзабаевна - к.ф.н., доцент.
Муталипова Таттыгул - ФБК-21 магистрант

**THE MAIN MOMENTS OF THE MOTHER OF CHYIYRDY BEFORE THE BIRTH OF A
CHILD**

Omorova Tinatin Murzabaevna -
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor.
Mutalipova Tattygul - FBK-21 undergraduate

Аннотация

Манас баатырдын төрөлүүсүнөн алдын, Чыйырды эненин боюна бүткөндөн тартып эле башынан өткөргөн күндөрү бактылуу көз ирмемдер менен коштолот. Узак убакыт балалуу боло албай жүргөн Чыйырды эненин ар бир кыймылы кыргыз элинин салт-санаасы менен биргеликте каралат. Баланын аман-эсен төрөлүшү үчүн бир топ аракеттерди жасап, ырым-жырымдарды да колдонушат. Жакып бай көргөн түшүн жорутуп, баласы үчүн аталык милдетин так аткарып, уулунун келечеги үчүн туура деп тапкан ой-кыялдарын ишке ашырат. Кыргыздарда балага тарбия берүү эң биринчи орунда турат. Баласынын акылдуу, тайманбас, жоопкерчиликтүү жана зирек болуусу үчүн, душмандардан коргоо максатында Ошпурга койчу кылып кошуп берет. Жакшы тилектин жарымы ырыскы болот дегендей Манас төрөлө электе эле алдындан укмуштай баатыр бала төрөлөт деген кеп-сөз тарап, уккан адамдын баарынын оюнда теңдеши жок алп баатыр элестейлген.

Ачкыч сөздөр: Кыргыз, Жакып, Чыйырды, эне, бала, баатыр, тарбия, түш, салт.

Аннотация

До рождения богатыря Манаса пережитые им дни с момента зачатия Чыйырды сопровождаются счастливыми мгновениями. Каждое движение матери Чыйырды которая долгое время не может иметь детей, рассматривается вместе с традициями кыргызского народа. Для благополучного рождения ребенка они прилагают много усилий и используют ритуалы. Джакып истолковывает свой сон, выполняет свои отцовские обязанности по отношению к своему сыну и исполняет свои давние желания о воспитании своего сына. У кыргызов воспитание ребенка стоит на первом месте. Чтобы его сын был умным, смелым, ответственным и достойным мужчиной, он отдаст его Ошпуру в пастухи, чтобы защитить от врагов. Как говорится, половина доброго желания - удача. Еще до того, как родился Манас, ходил слух, что родится удивительный богатырь, и все, кто его слышал, думали, что он будет рождаться несравненным Алп-богатырем.

Ключевые слова: Кыргыз, Жакып, Чыйырды, мать, ребёнок, герой, воспитание, сон, традиция.

Annotations:

Before the birth of the hero Manas, the days he experienced from the moment of conception Chyiyrdy are accompanied by happy moments, Every movement of the mother of Chyiyrdy, who has not been able to have children for a long time, is considered together with the traditions of the Kyrgyz people, For the safe birth of a child they make a lot of effort and use rituals, Jakyp interprets his dream, fulfills her paternal duties towards her son and fulfills her long-standing desires about the upbringing of his son. Among the Kyrgyz, the upbringing of a child is in a priority place. In order for his son to be a smart,

brave, responsible and worthy man, he will give him a shepherd to protect him from the enemy, As they say, half of a good wish is luck. Even before that, as Manas was born, there was a rumor that an amazing hero would be born, and that's it, those who invited him thought that he would be born an incomparable Hero

Key words: Kyrgyz , Zhakyp, Chyiyrydy , mother, child, hero, upbringing, dream, tradition

Жакып жана анын аялы Чыйырды бала жытын жыттабай жашы өтүп бара жаткан учур көрсөтүлүү менен башталат. Алардын үй-бүлөлүк драмасы да өзүнчө салттуу кыргыз педагогикасынан өнүп чыккан. Чыйырдынын өз аты – Шакан. Анын биринчи күйөөсү Чыйыр аттуу Жакыптын агасы болгон, ал каза болуп калганда, ошол учурдун талабына ылайык жеңеси күйөөсүнүн инисине турмушка чыгат. Чыйырды аты да элдер «Чыйырдын аялы» деп атап жүрүшүп, Чыйырды аталып кетет. Жубайлар баланын жоктугунан кайгы азап тартат. Жараткан байлыкты мол берет, мал-дүнүйөнү эсепсиз берет, бирок туяк бербейт. Ошондо Жакып муңканып зарлап ыйлаган кези мындай берилет:

Зарлап жүрүп бала үчүн,
Зар болдум жакшы күлүүгө.
Оболоп учкан ак шумкар,
Таптап салар кишим жок.
Жаш күнүмдөн мал жыйдым,
Бала менен ишим жок.
Жүргөнүм менин чала экен,
Дүнүйө ээси бала экен.
Артында бала жок болсо,
Дүнүйөсү курусун,
Бузулуп калган калаа экен.

Менин малым арбын, башым жок,
Ичим капа, тышым чок
Караан малга ээ болчу
Карасам эркек балам жок,
Же, менин бала тапчу чамам жок,
Топозум токсон миң болду,
Менин байлыгым журтка даң болду.
Менин малым түмөн, балам жок,
Жараткан себеп болбосо,
Менин андан башка чарам жок![1, 57-58]

Бул зарлап какшагандык негизи – кыргыз элинин балалуу болуу, туяк калтыруу, тукум улоо үчүн философиялык, педагогикалык көз караш менен байланыштуу.

Кыргыз элинде уул бала мал ээси, токсон миң топоздун, эбегейсиз мал-мүлктүү болсо да баласы жок болгонду жан адам көтөрө алгыс чоң трагедия. Аны түшүнгөн Жакып менен Чыйырды элдик ишенимдерди колдонушат. Эпосто ишенимдерге, тыйымдарга кеңири орун берилген, кыргыздардын бала тарбиялоо маданияты менен кошо каралат.

Алардын айрымдарын карап көрөлү:

Биринчиси, Жакыптын түш көрүшү. Түшүнө эң алгачкы аян болуп, куудан башкача жүндүү, куштан башка үндүү, алп кара куштай сүрдүү, саңоолору сары алтындан, таканак жүнү баары алтындан, текөөрү болоттон, туягы канжардай бир укмуштуу канаттууну көрөт да кармап алат, кармап алып ал кушка жибектен боо тагат. Баласы башкача бир баатыр, алп болуп туулушу,

кыргыз элинин түшүнүгүндө түшкө ишенүү аны жакшылыкка жоруу менен ниеттери оңолгон. Ниети оңолгондун иши оң келет дегендей бул эң сонун ишенимдер.

С. Каралаевдин вариантында Жакып уктап жатканда түшүнө думана кирип, сен уулдуу болосуң, атын Манас койгун, уулундун атын калмактарга Чоң жинди деп угуз, балаң чоң баатыр болот, мен Кыдыралеки саламмын, бүгүн кула бээң да тулпар тууйт, ошол Манастын жоого минер аты болсун дейт.

Экинчиси, адат боюнча кыргыздарда түш түнү жорулбайт, түштү эң жакын деген адамына гана айтылган. Жакыптан ошондой жакын адамы, байбичеси Чыйырды болгон. Түшүн Чыйырдыга гана айткан. Кыргыз элдик ырымдарында түш жакшы болсо ойгоноор менен «Ушул түшүм түш келбей, туш келсин» деп, көктү карап туруп, бата кылат, эгер түш жаман болсо ойгоноор менен «Ушул түшүм бүгүнкү түн менен, ушул кара суу менен кошо кетсин» деп, суу менен оозду үч жолу чайкап, ары карап түкүрүп коёт, же агын сууга барып, үч жолу кайталап айтып, артына карабай баса берсе, жаман түш ошол суу менен агып кетет дешет. Түш жоруганга жараша болот дешип түш жоруганды билбеген адамга түш айтылган эмес. Жакып менен Чыйырды да ошол салтты катуу карманышып, экөө тең жакшылыкка – балалуу болууга жоруйт жана бул түш тууралуу эч кимге ооз ачышпайт.

Үчүнчүсү, болочок баланын аянын берген түштү тек койбой, аны белгилеп, элден бата алуу керек.

Ээн калган көп малдын,
Несин аяп коёлу,
Эртеңден баштап эл жыйып,
Эч болбосо
Бир элүү-кырк мал соёлу.
Аябай малды соёлук,
Арты кандай ким билет,
Бир аз той кылып коёлук[2, 29].

Мына ошенип Чыйырдынын боюна бүтүшү үчүн түш туура келиш керек деп түлөө өткөрөт, ага тогуз кары бээ, токсон кары кой, ак баш инген төө, жети сыйыр союп Алтайдагы ар түрдүү уруу-уруктары чакырылат.

Төртүнчүсү, Жакып Байжигитке да түшүн төкпөй-чачпай айтат, ал мындай жоруйт:

«Ай тийген жердин баарысын, алат экен балаңыз»,
«Күн тийген жердин баарысын күтөт экен балаңыз»,
«Алтымыш жашка чыкканча, аким болуп журт сурап, алат экен дүйнөнү»[2, 47].

Ошентип, ниетинин түздүгүнөн баланын тагдыры, төрөлүшү, хан болушу жана анын өмүрү али бала түйүлдүк боло элек кезде эле түш аркылуу чечилип жатат. Бул түш, аян тууралуу элдик түшүнүктөрдүн эпосто чагылышы эң сонун көрүнүштөрдүн бири.

Бешинчиси, Чыйырдынын ак элечек кийип түнү бою кудайдан тилек тилеп, ак ой менен бала тилеп чыгышы жана кыргыз аялдарына тиешелүү мүнөз. Мунусун Жакыпка байкатпай, билдирбей өз алдынча жасаган.

Алтынчысы, Жакыпка аялыңды ардант, аны токойго жалгыз алып барып таштап сал дешкен. Жакып бардык жол-жоболорду аткарган.

Жетинчи, Жакып эч кимге кошпой жалгыз эле Чыйырдыны намыстандырып, үйдөн айдап жиберип, ошондон кийин гана боюна болушу да ырым-жырымдардын элдик тажрыйбалар менен дал келишин айкындайт.

Сегизинчи, Жусуп Мамайдын варианты боюнча душман тараптагылар китептерди окуп, Манас туула электе эле, алдын ала эле ушундай бир баланын төрөлө тургандыгын билишкен. Ошондон улам алар кыргыздын боюнда бар аялдарынын ичин жарып, ар бир аялга мына ошондой милдетти аткаруучу кечилдерди коюп чыгышкан.

Тогузунчу, Боюнда бар аялдардын курсагын жарып жүргөн кечилден жашырып, катындардын айла-амалы менен Жусуп Мамайдын вариантында айтылгандай Чыйырдыны «ит туудуруп ийишкен»[3, 342].

Онунчусу, Чыйырдынын талгагы. Талгак – кыргыз элиндеги абдан көп жыл практикада сыналган түшүнк. Кыргыздын элдик педагогикасы боюнча:

1. Талгак аялдын талгагы канбаса, бойдогу бала жакшы болбой калат
2. Аял өзү жактырбаган нерсеге талгак болуп калат дешет
3. Талгак болгон аял ар нерсени күсөп, эмнени жегиси келгенин билбей көрүнгөн нерсени жей бергенди, «ит талгак» дешкен
4. Талгак болгон нерсеге карата баланын мүнөзү, тамак-ашы болот
5. Талгак болгон нерсени аялынан мурда күйөөсү жеп ийсе, күйөөсү аялынан мурда толгоо тартат, же кошо толготот
6. Талгак болгон нерсени таап келип, талгагын кандыруу келиндин күйөөсүнүн милдети

Жогоруда айтылган түштөн улам эки жыл өтпөстөн Чыйырдынын кош кат болгону билинет. Анын тамак жегиси келбей, жолборстун жүрөгүн гана айтып туруп алат. Бул жаныбар курсактагы баланын мүнөзү, жүрүш-турушу менен байланышат деп айтылат. Жакыптын аялы Чыйырды жолборстун жүрөгүнө талгак болгону мергендердин баарын түйшүккө салат. Ошондой учурда Каңгайдын Карамергени жолборс атыптыр деген сөз тарап, ага Жакып жылкычыларынын бири Бадалбай жөнөтөт. Салт боюнча аял талгак болгон нерсенин ээси ордуна эмне сураса, айтканын берип сатып алышы керек, Бадалбай да Жакып берген кара кулак чоң жамбыны жолборс жүрөгүнө алыштырып сатып алып келет.

Түрк-монгол эпосторунда болочок баатырдын энеси жолборстун жүрөгүнө, бүркүттүн эти менен карышкырдын этине, же жүрөгүнө, же көзүнө талгак болгон учурлар көп кездешет, ал жаныбарлар менен болочок баатырдын кылык-жоруктары окшоштугун баса белгилешкен.

Ал эми С.Каралаевдин варианты боюнча Чыйырды талгак болгон жолборстун этин Кочку аттуу калмак атканда 90 төө менен буудай жүктөп барып алмаштырып келип беришет.

Мына ушундай жаныбарлардын жүрөгүнө жана этине талгак болуу менен ал түйүлдүк гана абалга келген болочок баатырдын ким боло тургандыгы тууралуу элдик педагогикалык идеялар берилип жатат.

Бала бойго бүткөндөн тогуз ай, тогуз күнгө толук толуп, бейшембинин түнүндө толгоо башталат. Толгоо жети күнгө созулуп, сегиз күнгө толуп, тогуз күнгө караганда толгоосу толуп, көз жара турган күнү болот.

Колдонулган адабиятар:

1. Манас. Кыргыз элинин баатырдык эпосу [Текст] / 1-китеп. С.Каралаевдин варианты б-ча. – Ф.: Кыргызстан, 1984. – 229 б.
2. Манас. Кыргыз элинин баатырдык эпосу [Текст] / 1-китеп. С.Орозбаковдун варианты б-ча. – Ф.: Кыргызстан, 1978. – 247 б.
3. Манас. Кыргыз элинин баатырдык эпосу [Текст] / 1-китеп. С.Орозбаковдун варианты б-ча. – Ф.: Кыргызстан, 1978. – 296 б.
4. Манас: Жүсүп Мамай – Manas: Jusup Mاماy [Текст] Ж.Мамай. – Үрүмчү, 2014. – 562-б.

УДК 801.8

[https://doi.org/10.56122/..v1i1%20\(21\).69](https://doi.org/10.56122/..v1i1%20(21).69)

МАНАС ЭПОСУНДАГЫ КАНЫКЕЙДИН БАШТАПКЫ ОБРАЗЫ

Оморова Тинатин Мурзабаевна - ф.и.к., доцент.
Муталипова Таттыгул - ФБК-21 тайпасынын магистранты.

ИСХОДНЫЙ ОБРАЗ БОГИНИ В ЭПОСЕ МАНАС

Оморова Тинатин Мурзабаевна - к.ф.н., доцент.
Муталипова Таттыгул - ФБК-21 магистрант

THE PRIMARY IMAGE OF KANYKEY IN THE EPIC MANAS

Omorova Tinatin Murzabaevna -
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor.
Mutalipova Tattygul - FBK-21 undergraduate

Аннотация:

Макалада Хан Манаска Каныкейдин өмүрлүк жар болушуна акылман Бакай менен Чубак баатырдын кошкон салымы, бай Жакыптын дүнүйөкорлугу, текеберлиги бир топ көйгөй жаратат. Ал эми Каныкейдин атасы Темиркандын кызына болгон мамилеси, кызына берген мээримди да негизги орунду ээлейт. Демек кыз кадыры атадан. Кыргыз макалдарында “Уяда эмнени көрсө, учканда ошону алат” - дегендей Каныкей бала чагынан бардар үй-бүлөдө чоңоюп, эрезеге жетет жана ошол үйдөн алган тарбиясынын негизинде башына келген бардык сыноолорго туруштук бере алат. Канчалык кайраттуу, акылгөй болсо да тагдыр аны аяган жок. Башына келген сыноолор кайрадан чыйраак кылды. Мына ушундай кыйчалыш замандын эрке кызы Букардан келип, кыргыз элинин казанын кайнатып, элдин бүтүндүгү үчүн жолдошунун жеңилин жерден, оорун колдон алып, бүтүндөй кыргыз аялдарына өмүрү өрнөк болушу талдоого алынат.

Түйүндүү сөдөр: Баатыр, Манас, Каныкей, Бакай, Чубак, Темиркан, акылман, жоо, ордо.

В статье рассказывается о вкладе мудрого Бакая и богатыря Чубака в избрании в спутницу жизни хана Манаса Каныкея, а также о суетности и высокомерии богатого Жакып хана. Важную роль также играют отношения и любовь отца Каныкея Темирхана к дочери.

Как говорится в кыргызских пословицах, что все, что видит птенец в гнезде, осуществляет при полете, точно также, Каныкей с детства росла в достатке и в уважении все жизненные трудности она преодолевает благодаря воспитанию, полученного в отцовском доме.

Какой бы смелой и мудрой она ни была, судьба ее не пощадила. Испытания, с которыми она столкнулась, снова сделали ее более выносливой.

Также анализируется, что смелая девушка такого сложного времени вышла из Букра, вскипятила котел кыргызского народа, стояла рядом с мужем ради целостности народа и стала образцом для подражания для всех кыргызских женщин.

Ключевые слова: Герой, Манас, Каныкей, Бакай, Чубак, Темиркан, мудрый, враг, армия

Annotations:

The article describes the contribution of the wise Bakai and Chubak heroes in the election of Manas to Kanykei as a life partner, as well as the vanity and arrogance of the rich Zhakyp Khan. The relationship and love of Kanykei's father Temirkhan for his daughter is also important. As the Kyrgyz proverbs say, all that the chick sees in the nest is done during the flight, Kanykei grew up well off from childhood, and in the future she overcomes all of life's hardships thanks to the upbringing she received in her father's home.

As brave and wise as she was, fate did not spare her trials that fell to her lot made her resilient. The trials she faced made her more resilient again. It is also analyzed that a courageous mother in such a difficult time came out of the bukra, boiled the cauldron of the Kyrgyz people, stood with husband for the sake of the integrity of the nation and became a role model for all Kyrgyz women.

Key words: Hero, Manas, Kanykei, Bakai, Chubak, Temirkhan, wise, palace.

Эпос, негизинен үчилтик. Андагы ата-бала үч каарман Манас – Семетей – Сейтек жана үч баатыр менен байланышкан үч эне бар, алар Манастын энеси – Чыйырды, Семетейдин энеси – Каныкей, Сейтектин энеси – Айчүрөк. «Манас» эпосундагы энелердин образынын арасынан Каныкейдин образын ар тараптуу карайбыз. Эң оболу Манас баатыр Каныкейге кантип баш кошкондугуна токтолуу зарыл деп эсептейбиз.

Алооке сүрүлүп, Шоорук жүгүнүп эл-жери тынчыганы абийир болгонун айтып, эми Ордо куруп, аскер тизип чачыранды болгон кыргыздарды бириктирип жүргөн кездери... Таңга маал Кең-Кол-Атанын оозунан көкжал Манас менен абасы акылман Бакай акыл калчап, эл жердин камын сүйлөшүп абалтан ата-бабасынын конушу болгон Ала-Тоонун мөңгүлөрүнүн салкынына көкүрөк ачып, куш уйку салып аттарын чөп жедирип алып келе жатышкан. Анан Манас баатыр абасына мөңгү түбүндө куш уйку сала койгондо көргөн түшүн жорутту: колуна ак шумкар кондуруп, салбырында жүрүптүр...

-Бакай бул түштү мындай жоруйт: - Айтайын деп оозум барбай жүргөн кез эле, тагдырың түшүнөн аян берген окшойт. Колуңа конгон ак шумкар сүйүп алар жарың экен, баатыр. Жоолаштан түшкөн Карабөрк катының жатат койнуңда, азыр жаш бирок бара-бара кара казандын тегерегинен чыкпаган, асылзаттыгы азыраак, акыл-ою пасыраак, кыйытканды билбеген, күң-кулун кууп тилдеген үтүрөң тентек катын болор. Жүрө берсин, бирок эл башкарган эрге теңдеш катын болбостугун эскертет. Шооруктун кызы Акылай да учурунда баатырга тартуу болуп келген. Акылайды да ойдун сырын туйбаган, ийилип кымыз сунбаган, жибек-шайылардын шуудуруна сүйүнүп, өз көлөкөсүнө суктанган, төшөккө жорго, жанга тынч деп баа берип, аял деген эр жигиттин өмүрлүк жары-курдашы, санаа тартса сырдашы, жан кыйналса мундашы, дос-жарга дасторконду кенен жайган, жортуулга чыккан жолдошунун жан дүйнөсүн сезип туйган болуусу керек деп Манас баатырды дагы бир үйлөнүүсү керек жана артынан туяк калтыруу мойнундагы карызы экенин айтат.[1]

Мындан ары жеңген жоондун тартуу кылган кыздарын ала бербей, нарктуу жердин каадалуу кызын жактырып, отуз күн оюн куруп, кырк күнкү кылыгын көрүп алгын дейт. Эмики алаар жубайың эртели-кеч жаныңды жандаган бийдин кызы болбосун, жарытылуу жашоого жетпеген жардынын кызы болбосун. Чачылуу чачпак, чалма этек байдын кызы болбосун, туурук таман тултуйган кулдун кызы болбосун. Нөкөр-жөкөр жанданып, өз эркинче эрке өскөн бектин кызы болбосун. Жактырып алаар жарың тал чыбыктай буралып, акыл калчап ойлогон акылга дыйкан, алды-артын дайым болжогон, ашкере сабырлуу, ыман-ыйбаалуу да боору таш, орду менен сөз айткан ааламда жок уз болсун, ою терең кыз болсун!..- деп Бакай абасы өзүнүн ичиндеги баатырга болжогону бардыгын айтат. Ал Букар шаарын аралап Темирканга мейман болгондо анын он эки кызынын кенжеси, көкүрөк күчүк эркеси, эми эле он бешке чыккан, акылы тунук, бой-мүчөсү келишкен Санрабига аттуу кызы бар экенин айтат. Кандын кызы болгондуктан аны Каныкей дешке наркы бар. Баягы аян берген түшүндөгү колундагы кушун ушул болоор, жубайың болуп келсе Ордоңо ырыс толуп башыңа бакыт конор. Каныкей кандын эле кызы эмес Теңир буюрган теңиң, кадыр түнүң болор дейт да макул болсоң багытыбызды Букар тарапка буралы дейт.

Жанына жолдош албай же аткошчу албай абасы Бакай экөөнүн түн ката сырдашканынын негизги өзөгү мына ушундай болду.

Букарда баатырлар салбырын жүрүп, аң уулап жейрен атып, бөкөн кубалап жашоонун кызыгына батып жүргөндө Чубак Букарды карай кайгуулга аттанган. Бул сапарында эр Чубак Букардын сыртынан курчаган чепти жана ал чептин он эки капкасын байкап карап чыгат. Таңдан кечке чейин ачык да, түнкүсүн бекитилген капкалардан таң сүргөндөн кеч күүгүмгө чейин

тыным албай кирип-чыккан кербендерин көрүп, бир капкадан кирип шаар аралап көз жоосун алган мунараларды карап, эл көп жыйылган базарына барды. Соода-сатык менен тиричилик кылып, күн көргөн эл экен, кокусунан байкатпай келип душман чаап кетсе эмне болот деп ойлонуп кетип анан Бакайдын берген жолдомосу эсине келет: - “Ал ордолуу эл, дөөлөтү бийик, сырты шатыра-шатман бейпилчилик, өнөрү ичте, камдуу аскери көмүскөдө, эртең куда-жекжаат болчу дөөлөттүү калк, андыктан чорт кыялынды карматпай кымпыйып, көздөгөнүндөн адашпа ...”-деген.

Манаска колукту жана өзүнө жеңе болчуу Каныкей күндүн ысыгынан улам салкындап атасы Темиркандын шаардын сыртындагы хан сарайында экенин байкаштырып билип, ошол тарапка жол тартат. Бул дайынды уккан соң бир күнчүлүк жолду түш оодурбай жетип барды. Ал жер адамдын көз жоосун алгандай ажайып кооз булак-башаттуу, бак-шактуу, түркүн мөмөлүү да сыдырым жел тынбай согуп турушу барган адамды таң калтырбай койбойт. Суу перилер кейиптенип кыз-келиндер түшүп ойногон абыз көлү бар, айланасында жайылып басып оттогон тоту куштар, элтендеп секирген эликтер жана чаарчыктарын ээрчиткен жейрендер колдон жем жеп үйүр алып калышканы байкалат. Бул Санирабийганын атасы Темиркандын элчилерди, журт башчыларын, куда-сөөктөрүн меймандаган жайкы ордосу.

Бир мезгилде Чубактын кулагына алысыраактан кыздардын шыңгыр күлкүсү угулду. Этек-жеңдери желбиреген жайдары кыздар суу жээктей басып калың бакка киришти, биринен-бири өткөн сулуулар. Сыдырым жел жибек көйнөктөрүн желбиретип, кимиси пери да кимиси адам баласы экенин айырмалай албайсың. Кыздардын ортосунда бөтөнчө ай чырайлуу аркар төш, жоодураган бото көз, ууртунан жылмайып жылдызы жанган, ак билегине күндүн нуру ойноп хан кызы дал ошол Санирабийга экенине Чубак баатырдын көзү жетти, жанына дал өзүнө окшош бир аз жаш, бою пасыраак сиңдиси Арууке келди. Эжеси он беште, сиңдиси он үчтө эле, баатыр Чубак эсин жыя албай бир топ танданып, бекинип карап тура берди. Ал ортодо эки дүкүйгөн кароолчу Чубактын көк тулпарын эки жагынан тооруп, кармайын деп жатышканын көрүп айласыздан кыздарга көрүнө чуркап чыгып, Көк тулпарга үзөңгү теппей секирип минип, эки дүнкүйгөндүн найзаларын колдорунан жапыра чаап дубалдан сыртты көздөй учуп кетти. Алып учуп качып жөнөгөндө Качпа, ууру! Эрөөлгө! деген Санирабийганын жылаажын үнү шыңк этет. [3]

“Ууру” деген жаман ат, Чубактын жанын кейитти. Кыз бала эрөөлгө чакырып турса барбаска болбос эле, жоо кийимин кийинип беттешүүгө жол тартты. Темиркандын жоокеринен экөө сүрө келип, эрөөл боло турган жер менен шартын айтты. Ал жер шаардын алдындагы салтанат өтчүү жана кылмыш жасагандардын башы алынчуу чоң майдан эле. Эрөөл ошол жерде болот. Сайышы болобу, чабышы болобу аны хан кызы өзү айтат.

Каныкей атасынан жооп алган соң кыз кийимин чечип, эренче жоо кийимин кийинип, бир болсо Манас болушу мүмкүн, андан башкасы батынып даап келе алмак эмес деп ууртунан жылмайып шашып жөнөп жатты. Каракашка аргымакты минип, дуулдаган калың элинен бата алып майданга чыгып, желек булгалап Чубакты күтүп турду. Каныкейди караса, капкалуу шаар, калың эл. Тал чыбыктай сулуу жок, көк соот кийген көкжал эр. Чубакты караса, жанында жалгыз жан жигит, аркасы ээн талаа, эрме чөл. Камоодо калып ызылдап, азуу көрсөткөн бөрүдөй жүдөңкү.

Каныкей анда - оо баатырым шертимди ук: мен сайдым алтын тагымды, сен саясыңбы жаныңды?-деп кашкая тиктейт. Чубак намыстанып, ургаачы менен сайышпайм! – дейт.[2]
Эрендер бири-бири менен ким экендигин айтышып, таанышып алышты.

Каныкей атамдын аты Темиркан! Өз атым Сани, наркым Рабига, аны андай албасаң Каныкеймин! Куйругу чолок ат минген, этеги чолок тон кийген өз жөнүңдү айт деп сөз узатат.

Анда даңкым кыргыз, наркым кыргыз, абам Манас, жерим Талас! Атым Чубак деп кезекти Каныкейге берет.

Каныкей Каракашканы теминип, жалпак дөңсөөгө чыгып тик карап Чубакты күтөт. Чубактын көздөгөнү башка эле, ар бир кыймылынан акырындатып жүрүп отуруп, Манас баатырга чейин алып бармак болот. Ошентип кезек менен чабуулга чыгып жатып, көздөгөн максаты да орундалып, Чубак дөбөдөгү караандарды көрүп түз барат, Каныкей куугундун кызуусу менен оболу байкабай, Чубактын шумдугун туйбай калган экен. Ыйбаа кылып, жалтайлап, тегереги бүт ачык талаа, жашына турган далдоо жок же шарт бурулуп, аркасын салып кете албай, айласы түгөнгөндө аттан ыргып түшүп, Бакай, Манас, Алманбет, Ажыбайларга таазим менен учурашып жүгүндү. Баары аттан түшүп, болочок келин Каныкейге баш ийип, алик алышты. Бирин-бири саамга тиктеп, ичтеринде жылуу сезимдер орун алып туруп калышты. Каныкей болчуу Санирабийга атына минип, аркасын салып кете берүү жетеси жоктук деп билип, капталдай аста бастырып, жыбылжып жылга аралап ошол бойдон көрүнбөй кетти.

Беш көкжал менен бир айкөл Чубактын кыздан качканын кеп кылып, кыраан каткырык салышып кай сөздү баштабасын Каныкейге токтолуп жатышты. Айкөлүм, сага катын издейм деп бейбак кыздан найза жедим... Катындарым бар дейсиң, катын албай эле бойдок жүргөн экенсиң. Катын болот деп ушуну айт, зордукка көнөөр жан эмес, каадасы менен албасак деп кыз жайын айтат. Чубак болгон окуяны айтып берсе, кашка тишин кашкайтып, же эр кишиден качсаңчы!- деп күлкүсү токтобойт.

Темиркан дөөлөттүү кан. Он эки кыздын кенжеси, жанакы жетелүү кыз Санирабийга. Атын тажик туугандар тандап койгон. Кыз турпаты каныша баян, келберсин жан экен. Теңир жалгап, колго куш конгондо атын кыргызча Каныкей деп коёбуз. Кандын кызы болсо, кандын жары болмогу, адеми Каныкей аталышы жөндүү. Акыл калчап ой тегеретип отурушуп, бир бүтүмгө келишти. Бүтүмдү Бакай чыгарды:

-Айкөл, атаңа кат жибер. Ажыбай Таласка барсын, кан атага айтсын. Жоолаша турган жан эмес, кудалашар хан көрдүк, каадасыз иш кылбайлык, азиретин сыйлайлык. Жуучулуктун жолуна миң карача төө берсин, миң кара кашка бээ берсин. Мал алдына Алтайдан келген Кула бээни салсын. Ак тилектин белгиси. Кула бээнин көкүлүнө ак була байлатсын, тоту куйрук тактырсын, жонуна көк асаба туу түсү көк жибек жабуу жаптырсын. Токсон нарга дилде жүктөсүн...

Атасы Жакып мал дүнүйөсүн кызганып, эп көрбөйт бирок канчалык жиндебесин анын макулдугусуз эле аяш уулу Ажыбай талаадагы сан жылкыга Кула бээни кошуп айдап кетет. Көсөм Бакай байкап карап баарын толуктап жуучулукка Букарга жол алышат.

Кыздын колун оңой-олтоң эле сурап ала калышпайт. Темиркан да кызын дароо эле берип жиберээр эмес, каадасын кылып, сынынан өткөрүп андан соң иш-аракеттери менен сый көрсөтүп макулдугун билгизет. Демек Темиркан да Манастын ким экенин жакшы билүүчү.

Жакып бай Бакайдын кебин уккан соң муюду, хан куда күтмөк ата салты экенине көндү, элге кабар салып Акбалта менен Бердикени, Ошпур менен Акымбекти, Көкөтөй менен Жанайды, Чагатай менен Азайматты баш кылып, он эки тайпа кыргыздын мыктыларын кашына чакыртып, кеңеш курду. Темиркандын жөн-жайын, салган куда салыгына чейин төкпөй-чачпай айтып, эл ортосуна салат. Муну уккан калың журт бир дем менен Манастын үйлөнүшүн колдоп, макул болушуп, кара төбөл ак төө бир эле кишиден жүз отузу чыкты. Манас дегенде алты миң жылкы бир чыкты, ушинтип бүтүн Букарга батпай калгыс мал өүнөн өзү чогулду.

-Чалыбы кыйын чал экен, билинбей алып жүргөнү бир кыйла дүнүйө мал экен. Өлөрман чал деп биз жүрсөк шекер-шербет бал экен,- деп күбүр-шыбыр болуп, Жакыптын жоомарттыгына таң калышты.

Бай Жакып Темиркандын көөнүн жайлап, кабак-кашын байкап, сөзүн улантты.

- Темиркан куда, кичүү кызыңыз Арууке да бойго жетип, бышып турган маалы экен. Алманбет аттуу кичүү уулум бар, бирине-бири сүрөө болсун, Аруукени бериңиз, ага да кулдук урайын Саирабийга кызыңдан Аруукени ажыраткан эп эмес, эр Манастан Алманбеттин эч бир жери кем эмес деп акырындык менен экөөнү бирдей келиндикке алып, кыздарга сөйкө салып алып кетейин дейт. Темиркан ондуу жооп бербейт. Куда сыйын көрсөтүп баарын өз жабында сый кылып, Манасты күйөө сыйга жөнөтүшөт, Манас Рабиганы кармаган учурда мен жесир катын эмесмин деп кыздын ачуусу келет да канжар менен баатырдын колуна сайып жиберет.

Манас ачуусу келип бүтүн Букарды кырып кетмей болот. Бул сөз Темирканга жетет. Иштин чоо-жайын билген соң Темиркандын айласы кетип апкаарып калат. Ал учурда Рабига кыз өзү баарын жайгараарын айтып, Манаска барып кайнатаңыздын калаасын талкалап, элди бүлүнтүп мураска жетпейсиз. Тартуу кылдым башымды, ала келдим айбыма, мына Арууке сиңдим кашымда деп Каныкей баатырдын астына тизе бүгүп, кечирим сурайт.

Бай Жакып менен Темиркан аятуякка бээ союп аксарбашыл кой союп, кырк күн той берди. Ат-кунанды чаптырып, асемге мылтык аттырып, көк бөрүсүн тарттырып, отуз күнү ойнотту. Кылкылдаган селдей эл келип, тойго катышкан элдин кумары таркаганча оюн курушуп, молдонун баарын жыйдырып, Каныкейди Манаска, Аруукени Алманбетке нике кыйдырды.

Каныкей атка мингенде Букардын эли буркурап, Арууке атка мингенде көзүнөн жашын куюлтушуп айласыздан калышты. Жакып бай көч баштап эки келинди бир алып элин көздөй жол тартты.

Колдонулган адабиятар:

1. Теңири Манас. Ашым Жакыпбек [Текст] / Бишкек.– Кыргызстан, 1995. – 244б.
2. Теңири Манас. Ашым Жакыпбек [Текст] / Бишкек.– Кыргызстан, 1995. – 250 б.
3. Теңири Манас. Ашым Жакыпбек [Текст] / Бишкек.– Кыргызстан, 1995. – 247 б.
4. Айкөл Манас баяны. [Текст] / 1-китеп. Максүтов Бактыбек. – Бишкек 2004 “Бийиктик” басмасы. – 184 б.
5. <http://www.science-journal.kg/media/Papers/ivk/2016/1/ivk-2016-N1-159-162.pdf.pdf>

УДК 801.7

<https://doi.org/10.56122/..v1i1.70>

КЫРГЫЗ ТИЛИНЕ ЕВРОПА ТИЛДЕРИНЕН КЕЛИП КИРГЕН СӨЗДӨРДҮН ТУТУМУ

Абдувалиев И., - ф.и.д, профессор
Нуриева Б. - ФБК-21

НА КЫРГЫЗСКИЙ ЯЗЫК СИСТЕМА СЛОВ ЕВРОПЕЙСКИХ ЯЗЫКОВ

Абдувалиев И., - д.ф.н, профессор
Нуриева Б., - ФБК-21

IN KYRGYZ LANGUAGE WORD SYSTEM OF THE EUROPEAN LANGUAGES

Abduvaliev I., - doctor of philological sciences, professor
Nurieva B - FBK-21

Аннотация:

Макала азыркы кыргыз тилиндеги европа тилдеринен келип өздөштүрүлгөн сөздөргө арналган. Бул тилдер менен кыргыз тилинин түздөн-түз карым катышы болгон эмес. Бул сөздөр кыргыз тилине орус аркылуу келип кирген деп айтылып келе жатат. Азыркы ааламдашуу заманында карым-катыштарды жок деп айтуу кыйын. Поезд, учактар менен европалык элдер менен карым-катыш бар. Көбүнчө терминдер кабыл алынып, кыргыз тилинин лексикалык тутуму байыган. Техника боюнча терминдер, илимдин бардык түрлөрү боюнча терминдердин да басымдуу көпчүлүгү ошол англис, немис, француз жана башка тилдерден келип кирген.

Ачкыч сөздөр: лексика, термин, термин-сөз, илим, билим, тематикалык топ.

Аннотация:

Статья посвящена современным кыргызским словам, заимствованным из европейских языков. Непосредственной связи между этими языками и кыргызским языком не было. Говорят, что эти слова вошли в кыргызский язык через русский. В сегодняшнюю эпоху глобализации трудно сказать, что отношений не существует. Связь с европейскими странами осуществляется поездами и самолетами. Было принято большинство терминов и обогатилась лексическая система кыргызского языка. Подавляющее большинство технических терминов и терминов во всех видах науки пришло из английского, немецкого, французского и других языков.

Ключевые слова: лексика, термин, термин-слово, наука, знание, тематическая группа.

Annotation:

The article is devoted to modern Kyrgyz words borrowed from European languages. There was no direct connection between these languages and the Kyrgyz language. It is said that these words entered the Kyrgyz language through Russian. In today's era of globalization, it is difficult to say that relations do not exist. Communication with European countries is carried out by trains and planes. Most of the terms were adopted and the lexical system of the Kyrgyz language was enriched. The vast majority of technical terms and terms in all kinds of science came from English, German, French and other languages.

Key words: vocabulary, term, term-word, science, knowledge, thematic group.

Азыркы кыргыз тилинин лексикалык кору акыркы кылымдарда элдин турмуш-тиричилигинин өсүшүнө, жаңыланышына жана илим менен техниканын дүркүрөп өскөндүгүнө байланыштуу абдан көп лексикалык бирдиктерди башка тилдерден кабыл алып, өзүнүн ички ресурстарынан жасалган жаңы сөздөрдүн пайда болгондугунан болуп көрбөгөндөй өсүп-өнүгүп толукталып келе жатат. Мисалы, акыркы эле жылдары кыргыз тилинин лексикасы ички ресурстардын эсебинен *эмерек, кычкылтек, суутек, көмүртек, ишсапар, нускама, тактама* деген сыяктуу толуп жаткан сөздөр менен толукталып байып келе жатат. XX, XXI кылымдарды кыргыз тилинин лексикалык кору башка тилдерден кабыл алынган *стол, стул, аптека, врач, операция, бухгалтер, отчёт, футбол, стадион, самолёт, космос, космонавт, велосипед, пароход,*

физика, химия, алгебра, биология, география, философия деген өңдүү толуп жаткан сөздөр менен толукталды.

Кыргыз тилинин лексикасынын жаңы сөздөр менен толукталып байышы сырткы ресурстар менен арбын жүрдү. Турмуш шарттын, маданияттын өсүшүнө байланыштуу орус тилинен көп сөздөр өздөштүрүлүп, азыркы кыргыз тилинин лексикасы эбегейсиз көп сөздөр менен толукталды. Алсак, *сөлкөбай, керебет, көпөс, шапке, ширеңке, бөлкө, самоор, бөтөлкө, панар, меш, соко, каамыт, болуш, түрмө, сот* деген сыяктуу толуп жаткан сөздөрдүн бардыгы эски кабыл алынган болуп кыргыз тилинин фонетикалык закондоруна багындырылып кабыл алынган. Орус тилинен кабыл алынган сөздөрдү окумуштуулар экиге бөлүп карап келе жатышат. Бул жогорудагыларды, кыргыз тилинин мыйзамдарына баш ийдирилип кабыл алындарды “Октябрь революциясына чейин” кабыл алынган сөздөр деп, кыргыз тилинин фонетикалык мыйзамдарына баш ийдирилбей кабыл алынган *коммунизм, редактор, лекция, класс, комната, погреб, лом, станок, сеялка, хутор, ремонт, коробка, тарелка, теплоход, старшина, политрук, капуста, помидор* деген сыяктуу көп сөздөр “Октябрь революциясына кийин” кабыл алынган сөздөр деп айтылат (Сапарб. 158-160). Булар атайын эреже менен орус тилинде кандай жазылса ошондой жазылат болуп кабыл алынып, кыргыз тилинин лексикалык кору байыды.

Ошол эле мезгилде кыргыз тилине бир нече европалык тилдерден да сөздөр келип өздөштүрүлгөн. Алар көпчүлүк эмгектерде орус тили аркылуу башка тилдерден келген сөздөр деп мүнөздөлөт. “Жаңы коомдук түзүлүштү мүнөздөөчү *революция, социализм, коммунизм, совет, коммунист, комсомол, совхоз* сыяктуу орус тилинен кирген сөздөр менен катар, илимий терминдердин көпчүлүгү дээрлик орус тили аркылуу кабыл алынган интернационалдык терминология болуп эсетелет”, - деп жазылган алгачкы лексикологияда (Мамытов, 44). Көрүнүп тургандай орус тили аркылуу кабыл алынган деп мисалга келтирилген сөздөрдүн дээрлик бардыгы орус тилинин сөздөрү эмес, башка тилдердин сөздөрү болуп саналат. Алардын кыргыз тилине орус тили аркылуу келип киргенинде шегибиз жок. Анткени ошол кездерде орус тилинен башка европалык тилдер менен кыргыз тилинин түздөн-түз карым-катышы болгон эмес.

Азыркы кезде, XXI кылымда кыргыз тили менен европалык тилдер гана эмес, дүйнөнүн дээрлик бардык элдеринин тилдеринин карым-катыштыгы жок эмес. Илим менен техниканын өсүшү, кыргызстанга ар кайсы мамлекеттерден келгендер, кыргыздардын Европа өлкөлөрүндө, Америка, Африка материктеринин мамлекеттеринде жашап иштеп жүргөндөрү, мына ушулардын бардыгы башка тилдер менен кыргыз тилинин түздөн-түз карым-катышынын болуп жаткандыгын айтып турат. Демек, азыркы кыргыз тилине европалык тилдерден орус тили аркылуу эмес түздөн-түз сөздөрдүн келип жаткандыгын лингвисти калык атайын максат менен изилдөө актуалдуу болуп саналат.

Азыркы кыргыз тилине европалык тилдерден келип кирип өздөштүрүлгөн сөздөрдүн басымдуу көпчүлүгүн терминдер түзөт. Бул өздөштүрүлгөн терминдер илим менен техниканын, маданияттын дээрлик бардык тармактарын камтыйт. Согуштук иштердин терминдери да өздөштүрүлгөн. Биздин жыйнаган материалдарга караганда европалык тилдерден өздөштүрүлүп кабыл алынган терминдердин басымдуу көпчүлүгү латын жана грек тилинен экендиги белгилүү болду. Мунун себебин азыркы Европа маданиятынын башаты Байыркы Греция менен Байыркы Рим империялары, ошол мезгилдердин илим, билим, маданияты азыркы Европа цивилизациясына негиз болгондугу түзөт деп эсептейбиз. Европа тилдеринен келип өздөштүрүлгөн терминдердин дээрлик бардыгы тыбыштык жагынан өзгөртүлбөй кабыл алынган. Мунун бир себеби алардын көпчүлүгүнүн орус тили аркылуу келип кыргыз тилине өздөштүрүлгөндүгү болуп эсептелет деп ойлойбуз. Кайсы тилдерден келип өздөштүрүлгөнү

боюнча мисалдарды келтиребиз. Адегенде байыркы маданияттардын тилдеринен өздөштүрүлгөн термин-сөздөрдөн мисалдарды келтирели. Албетте кыргыз тили бул байыркы тилдер менен карым-катыштыктарда болгон эмес. латын жана грек тилдеринин терминдери азыркы жандуу тилдер, негизинен илимий изилдөөлөрү онүккөн тилдер аркылуу бүткүл дүйнөгө таркап келе жатат.

Латын тилинен келип өздөштүрүлгөндөр. Латын тили азыркы кезде сенек болуп калган, башкача айтканда, орус тилинен калька жолу менен алып айтканда, өлгөн тил болуп саналат. Ошого карабастан байыркы латын тили азыркы кезде да илимий мекемелерде окутулуп келе жатат. Мисалдар: *ампула, аммиак, аналгин, аннексия, аппарат, апрель, арматура, архив, аттестат, аффикс, витамин, диалог, диагональ, диктор, индекс, империя, импульс, институт, календарь, кандидат, капитал, компас, кредит, курс, курсив, лектор, лекция, лимит, максимум, минимум, минус, мотор, опера, офицер, палата, персонал, пенсия, план, плюс, прогресс, проект, профессор, процент, радио, радиус, ревизия, реклама, семинар, сентябрь, серия, статус, студент, сумма* ж.б.

Грек тилинен келип өздөштүрүлгөндөр. Грек тили азыркы Греция мамлекетинин калкынын тили. Мисалдар: *амфибия, анализ, анод, антитеза, апогей, арифметика, арктика, артерия, артикул, архаизм, барометр, барограф, биография, биология, ботаника, диалект, диалог, диаметр, диапазон, драма, идея, каталог, категория, катод, кафедра, комедия, космос, куб, лирика, логика, магистраль, магнит, озон, оптика, параллель, поэзия, поэма, практика, протокол, сейсмология, символ, симпозиум, схема, тактика, фото, экономика, электрон, эмблема, эпиграф, эпидемия* ж. б.

Француз тилинен келип өздөштүрүлгөн терминдер. Француз тилинен өздөштүрүлгөн термин-сөздөрдүн саны да бир канча арбын: *амортизатор, анонс, армия, артиллерия, артист, багаж, база, балет, балл, банкет, бассейн, батарея, батон, бомба, брынза, бригада, букет, буфет, бюджет, бюро, бюрократ, ваза, вазелин, визит, винегрет, габарит, газон, галерея, гараж, гардероб, грамм, диплом, дублёр, кабина, кампания, капитан, капот, каскад, колледж, комиссар, компот, контраст, контур, костюм, крем, купе, литр, макет, манёвр, макет, машина, медаль, миллион, министр, мода, модель, оркестр, пальто, парад, парашют, пароль, паспорт, пистолет, пляж, рельеф, сеанс, сервиз, сержант, силуэт, стаж, стажёр, такси, трикотаж* ж. б.

Немец тилинен келип өздөштүрүлгөн терминдер. Немец тилинен да бир канча термин-сөздөр өздөштүрүлгөн: *арфа, банкрот, бухгалтер, бухта, висмут, галстук, гарнитур, гаубица, герц, гестапо, группа, дизель, домкрат, квартира, кварц, клапан, контора, крахмал, лагерь, лейка, линза, марка, мастер, маузер, мачта, партия, пассажир, пролетариат, рейс, рента, рыцарь, ролик, сигнал, стеллаж, табель, трасса, труп, турнир, фартук, флот, фляга, фокус, фронт, ширма, штат, штатив, итанга, иприц, штаб, шрифт, штапель, шпилька, штемпель, штраф, штрих, штурм* ж. б.

Англис тилинен келип өздөштүрүлгөн терминдер: *бифитекс, бруцеллез, бульдозер, бункер, буфер, вагон, ватман, волейбол, гол, грейдер, дипетчер, дренаж, картер, каучук, керосин, комбайн, конвейер, контейнер, концерн, кросс, кроссворд, лидер, лифт, матч, мистер, митинг, рейд, рельс, ринг, ротапринт, свитер, сейф, сквер, снайпер, спидометр, спорт, спринт, стандарт, старт, стенд, тайм, тайфун, танк, теннис, трактор, трамвай, трест, троллейбус, фильм*

Итальян тилинен келип өздөштүрүлгөн терминдер: *ария, балерина, банда, баритон, брутто, валюта, вольт, газета, гаупвахта, гранит, графин, казарма, картон, квартет,*

контрабанда, концерт, лава, либретто, нетто, салфетки, серенада, соната, студия, сценарий, тенор, трафарет, трио, фирма, флейта, штамп ж. б.

Нидерландия тилинен келип өздөштүрүлгөн терминдер: *боцман, брезент, вахтёр, вымпел гавань, вахта, кабелькойка, конвой, кофе, кофейн, матрос, трап, трос, флагман, шторм, штурвал, штурман ж. б.*

Дагы башка европалык тилдерден да термин-сөздөрдүн кыргыз тилине келип өздөштүрүлгөнү белгилүү. Бирок алар аз санда.

Европа тилдеринен кыргыз тилине келип өздөштүрүлгөн сөздөрдүн, термин-сөздөрдүн кандай лексика-тематикалык топтордон тураарына назар салып көрөлү.

Техникага, унааларга байланышуу термин-сөздөр: *авиация, автобус, автомобиль, такси, локомотив, трактор, троллейбус, трамвай, автовокзал, аэропорт, трап, рейс, амортизатор, бульдозер, вагон, рельс, асфальт, туннель, мотор, мерседес, ауди, форд, пассат, бензин, керосин, парк, аэрофлот, корабль, космонавт, парашют, купе, каюта, машина, трасса, магистраль, гавань, кабель, матрос, флогман, штурвал, штурман, грейдер, диспетчер ж. б.*

Искусствого, көркөм өнөргө байланышуу термин-сөздөр: *ария, балет, балерина, баритон, опера, драма, декада, театр, цирк, кино, фильм, соната, сценарий, тенор, флейта, пианино, аккордеон, скрипка, пьеса, трагедия, комедия, лента, баян, бас, саксафон, концерт, пауза, амфитеатр, антракт, жонглёр, труппа ж. б.*

Билим берүүгө байланышуу термин-сөздөр: *геометрия, география, биология, химия, физика, линейка, протфель, рюкзак, музыка, роман, повесть, поэма, эпос, блокнот, нота, морфология, фонетика, лексика, фразеология, артикул, архаизм, омоним, синоним, антоним, балл, институт, колледж, идиома, ботаника, зоология, арифметика, конус, пирамида, квадрат, биссектриса, радиус, студент, генетика, карта, астрономия, океан, шар, материк, черчения, оптика, теорема, магистр, практика, брошюра ж. б.*

Медицинага байланышуу термин-сөздөр: *ангина, аналгин, ампула, бруцеллёз, аптека, амбулатория, окулист, терапевт, хирург, лаборант, поликлиника, врач, анестезиолог, уролог, педиатр, операция, ипприц, цитрамон, аспириин, кардиолог, кардиомагнит, лориста, биомицин, эрбинол, новосалик, йод, колба, скальпель, бинт, амлодипин, рентген, кардиограмма, невропатолог, палата, эпидемия ж. б.*

Согуш өнөрүнө байланышуу термин-сөздөр: *армия, артиллерия, танк, бункер, буфер, окоп, блиндаж, гаубица, граната, гранатамёт, ракета, вертолёт, командир, снайпер, рота, взвод, сержант, офицер, ефрейтор, генерал, полковник, подполковник, мичман, бомба, снаряд, лейтенант, адмирал, маузер, рыцарь, флот, фронт, штаб, штурм, гестапо, гаупвазта, казарма ж. б.*

Спортко байланышуу термин-сөздөр: *волейбол, футбол, баскетбол, теннис, биатлон, лыжа, трамплин, финиш, гол, корт, бокс, ринг, стадион, чемпион, чемпионат, медаль, финал, матч, велоспорт, барьер, пьедестал, аут, ипподром, призёр, олимпиада, кубок, тренинг, футболка, бутсы, турнир, сигнал, штраф, кросс, старт, тайм ж. б.*

Кийим-кечелерге байланышуу термин-сөздөр: *джерсипир, галстук, гарнитур, пальто, бутсы, ботс, стеллаж, туфли, гардероб, ширма, костюм, майка, футболка, свитер, спортивка, фартук, мода, модель, джинсы, кардаган, плац, трикотаж, штапель, шпилька, крем ж. б.*

Башка тармактарга байланышуу термин-сөздөр: *брутто, валюта, вольт, газета, гранит, графин, картон, контрабанда, лава, нетто, салфетки, серенада, брезент, вахтёр, вымпел, кабель, койка, кофе, кофейн, трос, бифштекс, ватман, дренаж, картер, каучук, керосин, конвейер, контейнер, концерн, кроссворд, лидер, лифт, мистер, митинг, рейд,*

ротапринт, сейф, сквер, стандарт, стенд, тайфун, банкрот, бухгалтер, висмут, квартира, кварц, клапан, контора, крахмал, лагерь, лейка, линза, марка, партия, пассажир, пролетариат, рента, ролик, сигнал, табель, труп, фляга, фокус, штат, штатив, шрифт, штемпель, штрих, анонс, багаж, база, банкет, бассейн, батон, брынза, бригада, букет, буфет, бюджет, бюро, бюрократ, ваза, вазелин, визит, винегрет, габарит, газон, галерея, гараж, грамм, диплом, кабина, кампания, каскад, колледж, компот, контраст, контур, литр, макет, медаль, миллион, министр, оркестр, парад, паспорт, пляж, рельеф, сервиз, сержант, силуэт, стаж, стажёр, амфибия, анализ, арктика, артерия, артикул, барометр, барограф, биография, диалог, диапазон, идея, каталог, категория, катод, магнит, озон, практика, протокол, символ, симпозиум, схема, фото, экономика, электрон, эмблема, эпитафия, аппарат, апрель, арматура, архив, аттестат, диктор, индекс, империя, импульс, календарь, капитал, компас, кредит, курс, курсив, лимит, максимум, минимум, персонал, пенсия, план, прогресс, проект, процент, радио, ревизия, реклама, сентябрь, серия, статус, октябрь, сумма ж. б.

Европа тилдеринен келип кирип өздөштүрүлгөн сөздөрдүн лексика-тематикалык топтору мындан алда канча көп. Акыркы жылдарда чөнтөк телефон, интернет деген сыяктуу жалпы эл колдонулуп жаткандар аркылуу да, *файль, ватсап, чат, эсэмэс, зуум, йутуб, инстаграм, рамблер, майль, ком* Бул демек азыркы кыргыз тилинде бул тилдерден, француз, англис, немис ж. б. тилдерден илим, билим, маданиятка байланыштуу өздөштүрүлүп бара жаткан сөздөр арбын экендигин айтып турат.

Адабияттар.

1. Абдувалиев И. Лексикология современного кыргызского языка. – Бишкек, 2016.
2. Кыргызча-орусча сөздүк. Түзг. К.К.Юдахин. – М.: Советская Энциклопедия, 1965.
3. Мамытов Ж., Кулумбаева З. Азыркы кыргыз тили: лексикология. – Фрунзе, 1971.
4. Сапарбаев А. Кыргыз тилинин лексикологиясы жана фразеология. – Бишкек, 1997.

УДК 801.6

<https://doi.org/10.56122/..v1i1.71>

КЫРГЫЗ ТИЛИНЕ ЕВРОПА ТИЛДЕРИНЕН КАБЫЛ АЛЫНГАН СӨЗДӨРДҮН АЙРЫМ ТЕМАТИКАЛЫК ТОПТОРУ

Нуриева Бактыгул - Ош МПУнун магистранты

НЕКОТОРЫЕ ТЕМАТИЧЕСКИЕ ГРУППЫ СЛОВ, ПЕРЕНЕСЕННЫХ ИЗ ЕВРОПЕЙСКИХ ЯЗЫКОВ В КЫРГЫЗСКИЙ ЯЗЫК

Нуриева Бактыгул - Ош МПУ, магистрант

SOME THEMATIC GROUPS OF WORDS TRANSFERRED FROM EUROPEAN LANGUAGES TO KYRGYZ LANGUAGE

Nurieva Baktygul - OshSPU, master

Аннотация.

Макалада кыргыз тилине европалык тилдерден келип кирген сөздөрдүн техникага, искусство түрлөрүнө жана тамак-ашка байланыштуулар тематикалык топтору тууралуу ойлор айтылат. Техниканын жер менен жүргөн, суу менен жүргөн (учкан) техникаларга, турмушта колдонулган техникаларга байланыштуу сөздөр, сөз айкаштар, мына ушулардын көпчүлүгү ошол тилдерден келип кирген сөздөрдөн болуп саналат. Искусствонун ыр-бий, театр, опера, балет ж.б.

түрлөрүнө, тамак-аштын азыктары, даяр тамактар, алардын жасалыш ыкмалары тууралуу сөздөр да чогултулган.

Ачкыч сөдөр. Европа тилдери, терминдер, сөздөр, музыка, театр, тематикалык топтор.

Аннотация:

В статье высказываются мысли о тематических группах слов, пришедших в кыргызский язык из европейских языков, связанных с техникой, видами искусства, едой. Большинство слов и фраз, относящихся к наземным, водным (полетным) приемам и приемам, используемым в жизни, являются словами, пришедшими из этих языков. Искусство включает в себя песню и танец, театр, оперу, балет и т. д. Также собраны слова о видах, продуктах питания, готовых блюдах и способах их приготовления.

Ключевые слова. Европейские языки, термины, слова, музыка, театр, тематические группы.

Annotation: The article expresses thoughts about the thematic groups of words that came into the Kyrgyz language from European languages related to technology, art, food. Most of the words and phrases related to ground, water (flight) techniques and techniques used in life are words that come from these languages. Art includes song and dance, theatre, opera, ballet, etc. Also collected are words about types, foods, prepared meals and how to prepare them.

Keywords: European languages, terms, words, music, theater, thematic groups.

Кыргыз тилине европалыктардын тилдеринен келип кирип өздөштүрүлгөн сөздөрдүн көпчүлүгү терминдер болуп саналат. Анткени илимдин, маданияттын жаңылыктары, ачылыштары Батыш Европа элдеринин өкүлдөрү тарабынан белгилүү болуп, бүткүл дүйнөгө тараган.

Батыш европалыктардын тилдеринен, грек, немис, англис, француз жана башка тилдерден келип кирип өздөштүрүлгөн сөздөрдүн тематикалык топторун жазууда аларды терминдер жана термин эмес сөздөр деген топторго бөлүштүрүүнүн зарылдыгы жок деп эсептейбиз.

1). Техникаларга, техникалык ар кандай жаңылыктарга байланыштуу сөздөр-терминдер.

Вакуум – абасы сордурулуп таштаган боштук. **Инерция** – күү. Катуу чуркап бараткандар тык токтой албайт, бара жаткан күүсү аны алдыга умтултат. Автобуста же троллейбуста бараткандар эгерде автобус же троллейбус тык токтой калса, бардыгы алдыга умтулуп жыгылып да калышат. Мына ушул күч инерция (кыргызча **күү** дегенди билдирет) деп аталат. Акыйкатында **инерция** деген закон бар, инерция законун Исаак Ньютон деген окумуштуу ачкан. **Атом** – нерселердин, заттардын составындагы эң кичинекей бөлүк, грекче **бөлүнбөс** деген маанини берет. Биздин күндөргө чейин атом андан ары бөлүнбөйт деп эсептелинген. Бириок азыркы окумуштуулар анын бөлүнө турганын, чынжырдуу реакцияга ажырап бөлүнө турганын ачышкан. **Идея** – объективдүү дүйнөнүн, коомдук көрүнүштөрдүн адамзаттын аң-сезиминдеги чагылдырылышы, грекче **идея** түшүнүк деген маанини берген сөздөн келип чыккан. **Магнит** – темир буюмдарды тарта турган табигый күчү бар темир рудасы. **Мега** – ар кандай татаал терминдердин биринчи бөлүгү болуп чоң деген маанини берет. Мега гректин **мегас** чоң деген сөзүнөн келип чыккан. Мисалы, **мегаватт**, **мегалитр**, **мегафон** жана башка. **Механика** – мейкиндикте нерселердин орун алмашуулары, кандайдык күчтүн таасири менен нерселердин кыймылга келишин үйрөтүүчү илим. **Оптика** – физиканын нур чагылдырылышы, чагылдырылыштын ар кандай көрүнүштөрү тууралуу бир бөлүмү. **Домкрат** – оор салмактагы заттарды, жүктү көтөрүү мүмкүнчүлүгү бар механизм. Бул буюм автомобилдерди көтөрүү үчүн көп колдонулат. **Кварц** – жер бетинде эң көп тарап, техникада кеңири колдонулган минерал. **Капот** – автомобилдердин алдыңкы кузовунун капкагы капот деп аталат. Капоттун астында

(ичинде) машиненин мотору, радиатору жана башка тетиктери болот. **Сапер** – жерге көмүлгөн миналарды издеп таба турган аскердик өтө баалуу буюм – курал. **Шасси** машинанын жана башка техниканын дөңгөлөктөрү чогуусу менен шасси деп аталат. **Бульдозер** – жерди атайын омкоруп тегидеп же бузган трактордун бир түрү, жол солгонга жана башка жумуштарга колдонулат. **Грейдер** – кум төшөлгөн жолдорду тегиздеп жылмалап туруучу атайын машина. **Детектор** – радиоприёмниктердин кайсы бир деталы детектор деп аталат. **Сейф** – акча жана башка өтө баалуу буюмдарды сактоо үчүн атайын жасалган темир сандык. Сейфтин ачкычы да жалгыз болбой бир нече болот, жашырын ачкычтар да колдонулат сейфтерде. **Танкер** – суюк заттарды ташый турганга ылайыкталып атайы жасалган кеме. Танкерлер менен көбүнчө нефти заттары ташылат. **Телевизор** – алыскы аралыка атайын нурлар аркылуу жиберилген берүүлөрдү кабыл алып көрсөтө турган аппарат. Гректин **теле** – *алыс* деген сөзүнөн жасалган бул сөз, телевизор деген сөз, бүткүлдүйнөгө англис тилинен таралган. **Арка** – эки дубалдын же эки мыкты устундун баштары туташтырылып жасалган курулуш. Бул эшиги жок дарбазага окшош болот. **Каюта** – жүргүнчү ташый турган кемелердин кишилер олтуруп же жатып эс алып кете турган атайы бөлмө сыяктуу орундары каюта деп аталат. **Компас** – географиялык, б.а., магниттик меридианды көрсөтүүчү буюм (прибор). Анын жардамы менен жол багыты, ориентир багыты аныкталат. Сууда сүзүүдө, самолеттордо, кургак жердеги саякаттарда, тоо иштеринде, артиллерияда ж.б. компас кеңири колдонулат. Дүйнө тараптарын (*чыгыш, батыш, түндүк, түштүктү*) түндүк уюлга карата көрсөтө турган магнит ийненин (стрелканы) байыркы замандарда эле кытайлар ойлоп таап колдонушкандыгы болжол менен биздин заманга чейинки 2700-жылдар деп айтылат. **Мачта** – кемелерде парустар асылып коюла турган атайын бийик-бийик устундар. **Трап** – аэропорттордо самолёттордун эшигине алып барып, аны менен жүргүнчүлөр түшө турган шаты. Азыркы самолётторго алып баруучу траптар атайын автомобилдердин өздөр менен кошо болот.

2) Музыка жана башка искусствого байланыштуу сөздөр-терминдер

Театр – жаратылыштын жана коомдун көркөм чагылдырылышын кыймыл-аракет, пикир-алышуулар аркылуу көрсөтүүчү искусствонун бир түрү. Мына ушундай искусствонун имараты да театр деп аталат. Кыргыз Республикасында бир нече театрлар бар. **Эпилог** – көркөм чыгарманын аягында кыскача тыянак сыяктуу болуп, корутунду катары жазылгандар (грекче **эпи** – *кийин*, **логос** *сөз, айтылган кеп* деген сөздөрүнөн келип чыккан). **Эпос** – татаал сюжеттүү болуп бир нече каармандар катышкан көркөм чыгарма (грекче **эпос** – *сөз, аңгеме, ыр* деген сөзүнөн келип чыккан). Жомоктор, поэмалар, аңгемелер, повесттер, романдар, элдик эпикалык оозеки чыгармалар эпостук чыгармалар болуп саналат. **Этимология** – тил илиминдеги сөздүн келип чыгышы тууралуу илим (грекче **этимон** – *чын теги* жана **логос** – *окуу, түшүнүк* деген сөздөрүнөн келип чыккан). **Аншлаг** – театрда, киного, стадионго кандайдар бир оюнду көрүү үчүн сатылуучу билеттердин бардыгынын сатылып кеткендиги. Айрыкча театрда билеттер калбай калса, *аншлаг болду* деп коюшат. **Карнавал** маскарад, бий жана ар түрдүү оюндар менен коштолуп, ачык асман астында болчу элдик майрам. Башталышы Италиядан башталып азыр көпчүлүк элдерде карнавал майрамы болот. Айрыкча Түштүк Америка өлкөлөрүндө, мисалы, Бразилияда, Аргентинада жана башка мамлекеттерде бул майрам миндеген кишилердин катышуусу менен өтөт. **Квартет** – төрт үн менен ырдала турган же музыкалык төрт аспап менен аткарыла турган чыгарма. Италияча **квартетто** – *төрт, төртүнчү* деген сөздөн келип чыккан. **Комедия** – драмалык чыгармалардын сатиралык жана күлкүлүү окуялар менен аткарылган бир түрү. **Лирика** – көркөм адабияттагы үч түрдүн бири, жеке адамдын ички сезимдерин, толкундоолорун билдирет. Грекче *лирикос* – музыкалуу, ыр менен айтылуу деген маанилерди билдирет. **Мелодия** – тыбыштардын уккулуктуу болуп созулуп же кайталанып айтылышы,

гректин *мелодия* ыр, обон деген сөзүнөн келип чыккан. **Театр** – жаратылыштын жана коомдун көркөм чагылдырылышын кыймыл-аракет, пикир-алышуулар аркылуу көрсөтүүчү искусствонун бир түрү. Мына ушундай искусствонун имараты да театр деп аталат. Кыргыз Республикасында бир нече театрлар бар. **Трагедия** – каармандардын кыймыл-аракеттери, өз ара сүйлөшүүлөрү аркылуу көркөм баяндалып жазырган көркөм чыгарманын бир түрү. Трагедияда негизги каармандын өлүмү менен окуя аяктайт. **Танец** – бий. Шаардык кыргыздардын тилинде кыргыз тилинин өзүнүн бий деген сөзү унутулуп, башка тилден кабыл алынган танец деген колдонулуп баратат. **Актёр** – кино өнөрүндө каармандын ролун аткарган артист. Кыргыз киносунда Сүймөнкул Чокморов деген легендарлуу актёр болуп, көп баш каармандардын ролун аткарган. **Жанр** – көркөм чыгармалардын мазмундук өзгөчөлүктөрүнө жараша бири-биринен айырмаланган түрлөрү. Кыргыз элинин ооз эки чыгармаларынын эпос, поэма, жомок, ырлар, анын сүйүү ырлары, эмгек ырлары, балдар ырлары, кошоктор, армандар деген сыяктуу жанрлары бар. **Режиссёр** – кинону тартуучу, театрларда драмалык оюндарды коюучу адис. **Репертуар** – театрларда, циркте коюла турган оюндардын бир айлык же эки айлык расписаниеси. **Роль** – театрларда, циркте коюлган оюндун, драмалардын ж.б. каармандарынын кыймыл-аракеттери. Аны аткаргандар роль аткаруучулар болуп эсептелет. **Роман** - сюжети кенен жана татаал, каармандары көп көлөмдүү көркөм чыгарма. Мисалы, “Кыямат”, “Сынган кылыч” жана башка чыгармалар романдар болуп саналат. **Рояль** – ианино сыяктуу абдан чоң, бир гана ордунда тура турган музыкалык аспап. **Аккорд** – бир канча музыкалык үндөрдүн көп тон менен бирге чыгышы аккорд болуп саналат, бул музыкалык термин. **Ария** – операда каармандын оркестрге кошулуп ыр менен айткандарынын бир түрү. Негизи ария бир үнгө арналган вокалдык чыгарма болуп саналат. **Балерина** – балет театрдык оюндарында бийлеген адис артист, ал үнсүз бийлеп ойду түшүндүрөт. **Виолончель** (*итал.* violoncello < viola) – кыяк (скрипка) түрүндөгү төрт кылдуу музыкалык аспап. Ал он алтынчы кылымдын биринчи жарымында пайда болгон. Италиялык усталар (мастерлер) тарабынан он жетинчи-он сегизинчи кылымдарда бир топ өркүндөтүлүп жасалган нускалары азыр да колдонулат. **Капелла** – башта чиркөөдө ырдалган хор болуп, кийин жалпы эле хор маанисин билдирип калган сөз. Театрларда музыкалык коштоосуз ырдылган хор болуп эсептелет. **Баритон** – бас менен тенордун орто аралыгындагы эркектердин үнү, бул сөз музыкалык термин болуп саналат. **Бас** – музыкалык термин. Эркектердин жоон үнүн музыкада бас деп айтышат. Жоон үндүү обончу, аткаруучу да бас деп аталат. **Сольфеджио** – музыкалык көндүмдөрдү калыптандыруучу вокалдык көнүгүүлөр. Ушундай мазмундагы окуу предмети. **Студия** – көркөм өнөр кадрларын, театр артисттерин даярдап чыгаруучу мекеме. Художниктин мастерскою. **Сценарий** – драмалык чыгарманын планы, пьеса катары жазылган үлгүсү. Кинолордун жазылган мазмуну да сценарий деп аталат. Адегенде сценарийи жазылып анан ошол сценарий боюнча кино тартылат же театрдагы оюндар коюлат. **Тенор** – өтө бийик чыккан эркектердин музыкалык үнү. Ушундай үнү бар, ушундай үн менен ырдаган артист. **Трафарет** – кандайдыр бир документ үчүн атайын жасалган үлгү жазылыштар. **Гитара** – жети же сегиз кыл тартылып, чертилип ойноло турган музыкалык аспап. Дүйнөнүн көп өлкөлөрүнө гитараны таркаткан испандыктар болуп саналат. **Либретто** - өтө көлөмдүү вокалдык-музыкалык чыгармалардын, текст менен кыскача жазылган мазмуну. Опералык, балет, кинолордо адагаенде либреттосу жазылып, анан аткарылат же музыкасы жазылат да аны артисттер аткарышат. **Эстрада** – жеңил музыка менен ырдалчу ырлар жанры. Эстрада ырчылары эстрадалык чыгармаларды ырдашат. **Этюд** – жаратылыштын бир бөлүгүнүн тартылган сүрөтү этюд деп аталат.

3) Тамак-ашка байланыштуу сөздөр

Бутерброд – майнан, май кошкон нан. Немистер нанга май же сыр кошуп жегенди ушинтип айтып, **бутер** – май, **брот** – нан деген сөздөр биригип **бутерброт** болуп дүйнөгө таанылып кеткен. Кыргызстандагы ар кайсы тамактанчу жайларда азыр *бутерброттор* сатылат, аны **нанмай** десек эле болот. **Вафли** – кант кошулуп атайын тордолуп жасалган печение. Бул сөз азыркы кыргыз тилинде активдүү лексикага кирет, муну айрыкча балдар жакшы көрүшөт. **Пюре** – бышырылган картошканы эзип гарнир кылып тамакка кошуп берилгени. **Рагу** картошканы, этти аралаштырып даамдуу кылып майга кууруп жасалган тамак. **Ресторан** – адамдар тамактана турган өтө мыкты ашканалар ресторан деп аталат. **Сосиски** – кичинекей-кичинекей кылынып жасалган колбасалар сосискилер деп аталат. **Соус** – тамакка кошумча куюла турган коюу суюк кошумчалар. Ашканаларда котлетке, бифштекске ж.б. соус кошулуп берилет. **Салат** – шакарап. Бирок салаттар ар кандай болуп жасалат, муну негизги тамактын алдында дасторконго коюшат. **Карамель** – ичине кайсы бир мөмөнүн ширесин кошуп жасалган конфеттин бир түрү. **Сигарет** – тамекиден киши түтөтүп, түтүнүн соро турган кылып кагазга бекем трубочадай кылып бекем ороп, күйгүзүп түтүнүн киши ичине тарта турган зат. **Томат** – орусча помидор. Помидор – жашылча өсүмдүк болуп саналат. Анын кызыл-кызыл болуп бышкан мөмөсү суусунду кандырган азык зат. **Лимонад** - таттуу ичимдик. Лимонад алкогольдук эмес ичимдик болуп саналат. Лимонаддын бир нече түрлөрү бар. **Мармелад** – жумшак таттуу, конфета сыяктуу десерт тамак.

АДАБИЯТТАР

1. Абдувалиев И. Кыргыз терминологиясынын калыптаныш принциптери, булактары. – Китепте: Мыйзам чыгаруудагы мамлекеттик тил маселелери. Бишкек, 2015. 244-255-б.
2. Жумагулов Ч. Кыргыз тилиндеги өздөштүрүүлөрдүн жана термин жасоонун бүгүнкү абалы. –Китепте: Мыйзам чыгаруудагы мамлекеттик тил маселелери. Бишкек, 2015. 197-218-б.
3. Кыргызча-орусча сөздүк. / Русско-киргизский словарь. Түзгөн К. К. Юдахин. Москва: Советская Энциклопедия, 1965.
4. Мамытов Ж., Кулумбаева З. Азыркы кыргыз тили: лексикология. Фрунзе, 1966.
5. Орусча-кыргызча сөздүк. К.К.Юдахиндин редакциясы астында. Москва: Издательство иностранных и национальных словарей, 1956.
6. Сапарбаев А. Кыргыз тилинин лексикологиясы жана фразеологиясы. Бишкек, 1997.

АДАБИЙ ОКУУ САБАГЫНДА ЖОМОКТОРДУ ОКУТУУНУН ЫКМАЛАРЫ

Кубатбек кызы Элнура - ОшМПУнун магистранты

МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ СКАЗКИ НА УРОКЕ ЛИТЕРАТУРЫ

Кубатбек кызы Элнура – Магистранты ОшГПУ

METHODS OF TEACHING A FAIRY TALE IN A LITERATURE LESSON

Kubatbek kyzы Elnura - Master students of OshSPU

Аннотация:

Бул макалада жомокторду айтып берүү жана аларды көрсөтүү менен окуучулар алдын ала даярдалып турары маалым. Бул иш аркеттин башкы көрсөткүчү – баланын ой – кыял, мүдөөсүн жогорку деңгээлде өнүгүшүнө салым кошо алат. Фольклордук жанрдагы жомокторду окутуу менен балдарга чыгармачылыгын өстүрүү үчүн чыгармачылык окуу методун көп пайдаланары да таасирдүү экенин баса белгилеп жазылды. Бала ошол жомокту угуп атып текстти кабыл алат жана аны жашоосунда элестетип өзүнө туура тарбия ала алгыдай болоруна шарт түзөт. Жомоктор баланын ой – чабытын өнүктүрүп, баланын ойлоо жөндөмдүүлүгүн арттырат. Илгертен абышка – кемпирлерлер жаш балдарды чогултуп алып, турмушта акылдуу болууга, жашоого даярдоо үчүн жомок айтуу менен уктатып, жомок угуу менен жан – дүйнөсүн байытып, толтуруп келет. Ошондуктан бул макалада жомоктун кайсы түрүн мисалга албайлы – адабий окуу сабагын өтүп жаткан учурунда же үйрөтүп жаткан учурда окуучулар алдын ала даярдалууга тийиш. Бул даярдыктын башкы көрсөткүчү – баланын кыял чабытынын жогорку деңгээлде өнүгүшүнө салым кошот.

Түйүндүү сөздөр: көрсөткүч, жомок, жанр, илгерки, ой-кыял, окуучу, турмуш, эпика, фольклор, дүйнө, көз караш, проблема, композиция, лингвистика, комплекс.

Аннотация:

В этой статье известно, что студенты заранее готовятся, рассказывая истории и показывая их. Эта деятельность может способствовать высокому уровню развития мыслей, мечтаний и интересов ребенка. Подчеркнуто, что использование творческих методов обучения для развития творчества детей путем обучения народным сказкам также впечатляет. Ребенок слушает сказку, принимает текст и представляет его в своей жизни, создавая условия для того, чтобы он мог получить должное образование. Сказки стимулируют воображение ребенка и повышают способность ребенка мыслить. Старухи издревле собирают маленьких детей и готовят их к сообразительности в жизни, усыпляют, рассказывая сказки, обогащают и наполняют их душу и мир, слушая сказки. Поэтому, какой бы вид сказки ни использовался в качестве примера в данной статье, учащиеся должны быть заранее подготовлены при изучении или проведении литературного урока. Главным показателем этого препарата является то, что он способствует высокому уровню развития воображения ребенка.

Ключевые слова: показатель, сказка, жанр, древний, мысль, ученический, быт, эпос, фольклор, мир, точка зрения, проблема, композиция, языкознание, комплекс.

Annotation:

This article is about the life of an old woman in the village and the way of life in which she earns little money for her life there. Because they had no other choice. The old woman distributed the money earned by her old man to everyone. This is how they made a living and lived in the market of life.

The fact that the money earned in the market is only enough for the old man's daily fuel proves that money plays a role even in such a fast or working life. He did not want to look at the old man when he wanted to collect a lot of firewood.

Key words: indicator, fairy tale, genre, ancient, thought, student, life, epic, folklore, world, point of view, problem, composition, linguistics, complex.

Жомок – адабий окуу сабагында үйрөнүлүүчү жанрлардын бири болуу менен андай чыгармаларды кабыл алуу үчүн окуучулар алдын ала даярдалууга тийиш. Бул даярдыктын башкы көрсөткүчү – баланын кыял чабытынын жогорку деңгээлде өнүгүшүнө салым кошот. Жомокторду окутууда биз чыгармачылык окуу методун көп пайдаланабыз. Ал ошол жомокту үйрөнүү процессинде текстти көркөм кабылдоо менен байланышат. Жомоктор баланын ой – чабытын өнүктүрүп, баланын ойлоо жөндөмдүүлүгүн арттырат. Илгертен абышка – кемпирлерлер жаш балдарды чогултуп алып, турмушта акылдуу болууга, жашоого даярдоо үчүн жомок айтуу менен уктатып, жомок угуу менен жан – дүйнөсүн байытып, толтуруп келген.

Эпикалык мурастардын, анын ичинде жомоктордун н көркөм текстти азыркы окуучулар үчүн интерпретациялоодо бир топ педагогикалык-психологиялык жактан кыйынчылыктарга туш болуп жатканын [1, 554]. А.Муратов мындай көрсөтөт:

«*Биринчиси*, азыркы окуучулардын, мисалы, мындан элүү-алтымыш жыл мурдагы окуучулардан, же өздөрүнүн аталарынан, чоң аталарынан алда канча алыс калгандыгы;

Экинчиден, Батыштан, Чыгыштан, Түндүктөн, Түштүктөн келип жаткан маалыматтардын эсепсиз көптүгүнөн, заманбап технологиялардын таасиринен улам азыркы окуучулардын аң-сезимине кабыл алуу үчүн, жалпы эле кабылдоо үчүн фольклордук тексттерге «бош орундун» аздыгы;

Үчүнчүдөн, кыргыздардын байыркы түшүнүктөрүн, жоокердик замандагы дүйнөкараштарын азыркы окуучулардын туура кабылдап, ар тараптуу кароого жетише албагандыгы;

Төртүнчүдөн, эне тилинин байлыктарын унутуп калган учурдагы мектеп окуучусунун «Манастын», «Эр Табылдынын», «Кожожаштын» тил байлыктарын түшүнүүдө, кабылдоодо олуттуу кыйынчылыктарга учурашы, тексттин бир катар жерлерин түшүнбөй калышы ж.б.» [5, 176].

Ошонун натыйжасында бизге төмөнкүдөй окутуунун натыйжары керектүү деп эсептеп, талдоонун төмөнкү түрлөрүнө басым жасадык:

1. Проблемалык-тематикалык талдоо; Мында окуучулар чече турган, ой – кыялдарын айта ала турган, жан дүйнөсүнөн оргуштаган ойлор чыга турган көйгөй жаратуу болуп саналат.
2. Каармандарды талдоо; Негизинен кайсы адбий чыгармалар болбосун ар бир чыгармадагы каармандар менен окурман жашап, элестетип, ыйласа ыйлап, күлсө күлүп чыгармачылык эргүү жана жан дүйнө азыгын ала алат.
3. Талдоонун «Авторду ээрчип» талдоо; мында автордун берейин деген оюн кууп, чечип, ар кейипкер аркылуу чечип көрсөтүү.
4. Композициялык курулушун талдоо; Чыгармалардагы ар бир эриод, деталдарга чейин кеңири талдоо жүргүзүү.

Жомокторду окутууда башталгыч класстардын 3-классында берилген «Кумурска менен жалкоо» жомогун окутууга токтолсок да болот. Балдар мында композициялык курулушуна, андагы каармандар аркылуу негизги идеяларынын байланышын аныкташат алат; жомоктон далилдердерди айтуу менен өз ойлорун билдиришет; чыгармада берилген түйүндүү сөздөрдүн маанисин аныктоо үчүн глоссарий же сөздүктөр сыяктуу ресурстарды жана контексттик таап, падалана алышат; Класстагы окуучулар жупта жана топто иш алып барыша алат. [3].

Ар бир жуптар өз алдынча иш алып бара баштайт. Мугалим балдарга төмөнкү табышмактарды айтат:

1-табышмак:

Тап, табышмак
Өзү тегерек,
Жарыгы эң керек
Күндүз көрөм,
Түндөсү көрбөйм.
(Күн)

2- табышмак

Күнү-түнү тынбаган,
Бөлө чапса сынбаган.
(Суу)

Каза берсе түбү жок
Кайда барса жүгү жок
"Кадры" бар үнү жок
(Ой)

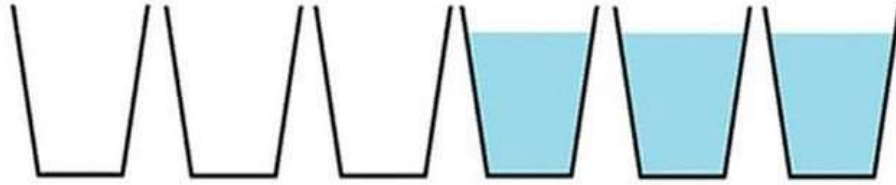
Эки күлүк бар
Биринен бири озот
Алдыны көздөй
Кадам созот
(Бут)

Бели ичке кылдай,
Бир мүнөт жөн турбай.
Көтөрөт тал куурай,
Өзүнөн кырк курдай.
(Кумурска)

Ар бир табышмактын жообун айтуу менен бала, тапкычтыкка, туура ойлого, элестетүүгө, фантазиясы өчрүү менен турмуштун да табышмагын табууга машыга алат.

Андан соң тактайчага бир нече суроолор илинет. Ага окуучулар ар бир жуптан бирден чыгып жооп беришет.

- Сүрөттөн канча бут жана канча кол бар?
- Адам уйкудан туруп биринчи кайсы жакты карайт?
- Ал кандай сапаттарга ээ деп ойлойсуңар?
- Сүрөт сиздерге кандай таасир калтырды?
- Эмне үчүн сүрөттөгү адамдардын баары жаткан абалда?
- Сиздин бүгүнкү жана эртеңки ойлоруңуз?
- Сиздерде ата – эненин жана баланын кыйышпас орду?
- Табышмак менен жомоктун ортосундагы байланыш жана окшоштук?
- Парковка орунунун номери канча?

Столдо катары менен 6 стакан бар. Биринчи үчөсү бош,
кийинки үчөсүндө суу бар.
Бир стаканды эле кармоо
менен, бош жана суусу бар
стакандарды кезек кезеги менен кылыш керек.
Кантип кылса болот?

«Адабий кечелер» өткөрүүлүдө окуучулар ролдорун тандай алууга, сахнада эркин алып жүрүгөөбөлгө түзүлөт. [1].

«Адабий кечелер» стратегиясы менен иштөө процессинде окуучулардын ролу:

Талкуулоонун модератору:

Модератор талкуулоону башкарып, топко берилген тапшырманы аткарууга багыттап турат. Натыйжалуу жүргүзүүнүн максатында модератор (алып баруучу) топко төмөнкү суроолорду бериши мүмкүн:

- Өтүлгөн теманын негизги идеясы (негизги ою) кандай? Андагы айтылуучу ойлор окурмандын жашоосуна кандай таасир берет?

- Бул чыгарманы окуп баштаган кимдерде кандай пикирлер пайда болду?

- Чыгарманы окуп бүткөндөн кийин окурманда андан ары кандай ой жүгүртүү пай болуп жатат?

Эпизоддун чебери:

Окуучу бир нече орчундуу эпизоддорду тандап алат (же чыгарманын эпизоддорун) жана бүт текстти түшүнүү жана тандоонун себебин билүү үчүн алардын маани-маңызын топко түшүндүрөт.

Сөздүн чебери: Окуучу 7-8 сөздөрдү тандап алып, сөздүктү же глоссарийди пайдалануу менен алардын маанисин токтолот. Андан ары окуучуга кызыктуу болгон сөздөрдү тандап алып топко сунугай алат.

Бириктирүү чебери: Мында топтор жомоктогу окуя менен учурдагы жашоосунда болуп жаткан окуяларга салыштыра алышат.

Толуктоо чебери: Окурман окуучулардын жалпы айткан пикирлерине таянып жокмотун окурманга берейин деген бүтүмүн соңуна чыгарып, жалпы жыйынтык жасашат.

Башталгыч класстарда жомокторду пайдалануу үчүн бир гана ушул жомокторду пайдаланбастан бир нече түрүн да пайдаланып келсек болот. Жомок – адам баласынын жашоосу, ой – кыялы, жан дүйнөсү, турмуш чебери.

Адабияттар:

1. **Муратов А.Ж.** Кыргыз адабиятын окутуу: теориясы жана практикасы [Текст] / А.Муратов. – Б.: 2013. – 554 б.
2. **Мухина, С.А.** Нетрадиционные педагогические технологии в обучении [Текст] / С.А. Мухина, Соловьева А.А. – Ростов на Дону: Феникс, 2004.
3. **Новиков, Н.В.** Образы восточнославянской волшебной сказки [Текст] / Новиков Н.В. -Л: 1974.-256 с.

4. **Новикова, А.М.** Творческий портрет сказочницы А.К. Барышниковой (Куприянихи). Публикацию подготовила Т.В. Зуева//Сказки и несказочная проза: Сб. науч. трудов. [Текст] / Новикова А.М. -М., 1992. - С.136-150.
5. **Новикова, Т.А.** Эпос и миф. [Текст] / Новикова Т.А. - СПб: Наука, 2001.- 194 с.

УДК. 37.82-3

<https://doi.org/10.56122/.v1i1.73>

АДАБИЙ ОКУУ САБАГЫНДА ЖОМОКТОРДУ ОКУТУУНУН ЫКМАСЫ

Кубатбек кызы Элнура - ОшМПУнун магистранты

МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ СКАЗОК НА ЛИТЕРАТУРНОМ УРОКЕ

Кубатбек кызы Элнура – Магистранты ОшГПУ

METHODS OF TEACHING FAIRY TALES IN A LITERARY LESSON.

Kubatbek kyzy Elnura - Master students of OshSPU

Аннотация:

Бул макалада кыштактагы кемпир-чалдын жашап өткөнү жана ал жердеги жашоосуна деген акчасы аз тапкандыгындагы тиричиликтин бүтпөстүгү камтылат. Анткени аларда башка айла жок болчу. Кемпири болсо ошол абышкасы тапкан акчаны үнөмдөп баарына жеткирип күн кечирчү. Мына ошентип алар күн көрүшүп бу жашоодогу тирүүлүктүн базарында жашашчу.

Ошончо базарда күндө жүрүп тапкан акчасы абышканын күндө алган отунуна гана жетип жүргөнү жашоонун ушунчалык тез, же машакаттуу өтүшү да акчанын ролу бар экенин тастыктайт. Көп отун алып жыйып коёюн десе абышканын ага каруу да келчү эмес.

Мына ушундай макалада жомоктун балдарга тийгизген таасири, пейилдин бузулушу эмнеден улам келип чыгат. Азыркы учурдагы жаш муундун психологиялык абалы. Жан дүйнөсүнүн тардыгы, жаш балдарды жомок менен тарбиялоо канчалык деңгээлде балага таасирдүүлүгү жана энелердин, чоң аталардын ролу тууралуу баяндалган.

Түйүндүү сөздөр: пейил, абышка - кемпир, сценарий, инценировка, отун, балта, акча, май, кант, чай, мокок, методика, моюн.

Аннотация:

В этой статье рассказывается о жизни старухи в деревне и образе жизни, при котором она зарабатывает мало денег за свою жизнь там. Потому что другого выхода у них не было. Старуха всем раздавала деньги, заработанные ее стариком. Так они зарабатывали на жизнь и жили на рынке жизни.

Тот факт, что денег, заработанных на рынке, хватает только на ежедневное топливо старика, доказывает, что деньги играют роль даже в такой быстрой или трудовой жизни. Он не хотел смотреть на старика, когда хотел собрать много дров.

В данной статье влияние сказки на детей, что вызывает упадок морального духа. Психологическое состояние современного молодого поколения. Описаны узость души, степень воздействия на ребенка воспитания маленьких детей сказками, роль мамы и бабушки.

Ключевые слова: старик, старуха, сценарий, постановка, дрова, топор, деньги, масло, сахар, чай, мокок, прием, шея.

Annotation:

In this article, an old woman lived in a small village, and the old man always bought and sold firewood to earn money. Because they had nothing else to do. As for the old woman, she went to the market with the money that her old man found and bought bread, butter, sugar and tea every day. At the same time, they are used to living in the market of this life to earn money.

The fact that the money earned in the market is only enough for the old man's daily fuel proves that money plays a role even in such a fast or working life. He did not have enough strength to buy firewood.

In this article, the influence of fairy tales on children, which causes a decline in morale. The psychological state of the modern young generation. It was told about the narrowness of the soul, about how the upbringing of small children with fairy tales affects the child, and about the role of mothers and grandfathers.

In this article, the influence of fairy tales on children, which causes a decline in morale. The psychological state of the modern young generation. The narrowness of the soul, the degree of influence on the child of raising small children with fairy tales, the role of mother and grandfather are described.

Key words: old man, old woman, script, staging, firewood, axe, money, oil, sugar, tea, mococo, reception, neck.

Адабий окуу – башталгыч класстардагы эне тили (окуу) предмети адабий окуу деп аталгандай балдарга адабий окуу аркылуу көп нерсени үйрөтүп алуубуз абзел. Ал чыгармаларды адбият сабагынан окуткан сыяктуу эмес. Адабий окуунун негизин «окуу» түзүп, анын адабий багыты күчөтүлөт берилет. Анда тексттерди, чыгармаларды, жомокторду, ырларды окуудан баштап, айтып берүү, суроолорго жооп берүү, текстти өзгөртүп түзүү, кыскартып, жактарын өзгөртүп айтуу, текстти бөлүктөргө бөлүп, аларга ат коюу, бөлүктөрдүн ортосундагы байланышты аныктоо, план түзүү, [каармандардын](#) ортосундагы окшоштуктарды, айырмачылыктарды аныктоо, жаратылыш көрүнүштөрүн сүрөттөгөн, каармандарга тиешелүү сапаларды ачык көрсөткөн көркөм сөз каражаттарын таап, аларга талдоо жүргүзүү, текстти улантуу, тексттеги жыйынтыкка башкача жол менен келүү, макал, ылакаптарды пайдаланып текст түзүү, автордун чеберчилигин көрө билүү, андан өзү үчүн жаңылык ачуу, мурда аткарылбаган жаңы деңгээлдеги өз алдынча текст жаратууга чейин камтылары белгилүү. Адам баласы адабий окуу аркылуу балдарын тарбиялоого, тарыхын, үйрп – адатын билдирүүгө, патриоттук сезимдерин ойготууга багыттоочу окуу деп алсак болот.

Төмөндө ушул айтылган багытта аткарылган бир ишти көп кылып кетели, ал класстан тышкары учурда 4-класста аткарылган инценировка боюнча сахнаштырылган оюн болуп саналат. Ал С.Рысбаевдин «Пейилдин бузулушу» аттуу жомогунун негизиндеги даярдалган сценарийдин каармандары: жомокчу, абышка, кемпир жана арча. Аталган сценарий боюнча окуучулар ролдорго бөлүнүшүп, образдарды жаратышат. Окуучулар образдарды аткаруу менен ошол адамдын жашоосуна кирип, өзүнө жаңы жашоо, жаңы идея тартуулоосу керек. Себеп дегенде балдар угуудан мурда, аткаруу менен эсинде көп нерсени сактап алат. Миң уккандан, бир көргөн артык.

Мисалы:

Жомокчу: Кичинекей кыштакта бир абышка-кемпир жашачу. Абышка дайым отун алып сатып, акча тапчу. Андан башка кылар иши жок эле. Кемпири болсо, абышкасы таап келген бир аз акчаны алып барып базарга барчу да, күнүгө жей турган нан, май, кант, чай ала турган. Ошону менен алар күн көрүшчү. [4].

Абышканын күндө алган отуну ошого жетчү. Көп кылып отун алганга кудурети да жетчү эмес. Мына ошондогу абышканын кандай күнү өткөнүн, канча жашка чыкканын балдардан болжолдуу түрдө сурап алуубуз шарт. Себеби балдар ар түрдүү пикирлерди айтышып, элестөөлүн өстүрүү менен ой – кыялдарын чабыттатат жана ар ким өз чоң аталарын эстөөлөрү толук ыктымал.

Ошентип жүргөн кыштын бир күнүндө анын отун аларга алы келбей калды. Бул кемпири экөөнүн күнүнүн бүткөнү сыяктанды. Бирок, айласы куруган абышка бар кайратын жыйнап, балтасын алып, жибин курчанып, отунга жөнөй турган болду. Бир топ жашка чыгып калса да абышка жашоо үчүн күрөшүп, күнүмдүк жылуулукка отун алууга бара жатканын балдардын

элестөөлөрү менен аткартып, сөздөрүн сүйлөтүп көрүү да мүмкүн балдарга таасирдүү болуусу абзел.

Абышка: Балтам мокоп калыптыр, байбиче. Отунга өтө турган эмес...Колундан келишинче курчутуп бер. Мен токойго барайын да, эптеп отун алып келейин. Эмне үчүн абышка кемпирге балтаны курчутуусун суранат, азыркы учур менен салыштырганда бул үй – бүлөдө абышка кожоюн эмес, кемпир билермандай туюлуп жаткансыйт. Мына ошондо балдардын ойлорун угуу, аларга туура анализ берүү мугалимдин билгичтиги.

Жомокчу: Кемпири балтасын эптеп-септеп курчутумуш болуп берип, белине байлады да, отунга узатты абышкасын.

Абышка токойго келип, майда отун таппады. Таппады да бир арчага келди. Кемпир кайдан балта курчутсун ээ, себеп бычагы мокок болсо, ошол үйдүн кожоюну бош же үйгө карамы жок экенин айтышчу. Ошол себептен кандай болгондо да эркек кишинин инструментин аял киши кароого мүмкүн эмес. Ыңгайсыздык...

Абышка: Токойдо майда отун да калбады. Ушуну кыйсам жазга чейин отун болор... Мына ушундай кыска ой менен абышка баягы баалуу арчаны кыймакчы болуп, ниети бузулуп, байлыкка көзү тойбой балтасын көтөрөт. Аттиң адамзаттын ач көздүгүн кара.

Жомокчу: –деп ойлоду да, абышка балтасын бар күчү менен арчага чаба турган болду. Ошондо баягы арчага адамча тил бүтүп, мээримдүү сүйлөдү.

Арча: О, ак ниет абышка, сен мени кыйба... Арча абышканы тааныбай калды да жазасын бермекчи болду, чындыгында табигат дагы адамзатка сөзсүз түрдө кайтармасын берери даана көрүнүп турду.

Жомокчу: Абышка арчага таң кала карап, жерге отурду. Алсыз дем алып, чекесинин терин сүрттү.

Мына ошондогу жаратылыштын жандуу образда сүйлөөсү ага да бул жашоодо жашоо керек экендиги, жөнү жок аларды кыюу мүмкүн эместигин баса белгилеп айтып кете жатканыбыз балдарга тассирдүү жана жаратылышка зыян келтирүүгө болбостугун билип туруусуна шарт түзүп бере алабыз.

Абышка: О арча! Сени кыйбасам, күндүн суугунда кемпирим экөөбүз кантебиз. Үйдө жээрге бир сындырым наныбыз калбады... Отун сатып жан баккан бир бечарамын да... Адам башында өзүн бечера көрсөтсө жараткан ага бир жолу жакшылыккылып жардам берет экен. А бүгүн болсо, андай нерсе жок баары бүтүн, баары кыйын. [2].

Арча: Мен сенин абалыңды түшүнөм, ак ниет абышка. Андан көрөкчө, менин бутагымды карачы. Бутагымда кичинекей баштык илинип турат. Колуңа алсаң, ичинде алтын тыйындар бар. Алгын да, ыраазы болуп, үйүнө жөнө... анадн кийин абышка ага эмне кыларын кийинки сюжеттерден көрө алабыз.

Жомокчу: Абышка элендеп өйдө турду. Ырас эле, өзүнө карай ийилген бутакта кичинекей бир баштык илинип туруптур. Алып, ичин караса, алтын тыйындар! Мына ошондогу абышканын кубанычында чек жок. Аалам жарык, көңүлү куунак үйүнө кайтты.

Абышка арчага үч ийилип таазим этти да, алтын тыйындарды алып коюнуна ката койду. Бирөө көрө коюп, тартып ала тургандай, коркуп кетти. Анан мындай деди:

Абышка: О, касиеттүү ыйык арча! Менин абалымды түшүнүп, мендей бир бечерага жардам бергениңе миң ыраакмат. Мен бул жакшылыгыңды өмүрүм өткөчө эч качан унутпаймын! Мен бул акчанды кемпириме алпарып, жегенге нан, кийгенге кийим алып, эл катары оокат кылалы. Абышканын абалын түшүнүп арча абышкага бир акча берип, ошондогу акчанын

сүйүнүчү менен жашоонун сонун күнүн баштамакчы болгон абышка аягы барып эмне болорун кийинки уландысынан көрөбүз.

Жомокчу: Абышка арча берген акчаны алып, үйүнө барат. Болгон окуяны кемпирине айтты эле, кемпири тыйындарды көрүп сүйүнүп, базарга барып, экөөлөп оокат алып келишти. Кыштын аяздуу шамалы шыкаалаган үйүнүн тешиктерин бүтөшүп, жылуу кийимдерди сатып алышты, жазга жетерлик оокатты кенен камдап алышты. Эми буларга мындан башка эч нерсенин кереги жок эле.

Бир кызык жери: баягы арча берген алтын тыйындардын касиети бар белем, тыйындар азаймак түгүл, күн сайын кайтадан көбөйүп жатты. Жазга чейин эмес, бир канча жыл бою, керек болсо өмүрлөрү өткөнчө да түгөнөр эмес.

Ошентсе да, жылуу үйдө, бардар оокатка туйтуна түшкөн абышка, бир күнү кемпирине мындай деди:

Абышка: Кемпирим, сен бүгүн балтаны мурдагыдан да мыктылап курчут. Мен баягы арчага барайын да, мындан да көп алтын акчаларынан алып келейин... Тиги Тентимиш байдан кембизби? Биз дагы бай болуп, карыганда малай жумшап оокат кылалы да. Кандай дейсиң? Же бул оюм жаманбы?

Кемпир: Туура айтасың, абышка. Балтаңды апкел. Мен аны баягыдан да мыктылап курчутуп берейин. Арча курч балтаңды көргөндө, сага мурдагыдан да көп алтын акчаларын бере турган болсун.

Абышка: Ошент, кемпирим.

Жомокчу: Көрсө, дүнүйөнү ойлогондо, адамдын пейили бат эле бузулат тура! Кемпири чалынын айтканына сүйүнүп, балтасын мыктылап курчутту да, белине байлап берип, отунга узатты. Бүгүн ал эптеп алып келер бир байлам отун эмес, бир кап алтын акчанын келишин күтүп кала берди.

Абышка токойго келип, баягы арчаны тапты. Жанына келди да, бүгүн мындан көп алтын алууну ниет кылып, колтугун кере көтөрүп, балтаны арчага чаба турган болду. Абышка күндөн – күнгө ач көз болуп жаткан баяндамадан көрүп атабыз. Адам берип койсо көөп кетет, алып койсо кемип кетет. Бербей койсо кейип кетет. Негизинен адам баласына оңой оокат көпкө буйрубайт тура. Ошончо жакшылык кылса да абышканын пейили бузулуп, ичи тарып, көзү тойбой, арчаны кыйып алып кетүүгө чамына баштады. Андан ары окуяны улайлы...

Арча: Абышка, мени кыйбагың...

Абышка: Кыйбаганда кантем. Үйдө отунум жок. Бир сындырым нан калбады... Кемпирим экөөбүз эптеп өлбөстүн күнүн көрүп жатабыз. Кыш катуу. Үйүм суук...

Жомокчу: -деди абышка, калп эле күрс-күрс жөтөлүп.

Мына ушундай соо жанын соодагерге кошкондор да бар экенин көрүп таң калабыз [3].

Арча: Жалган! Баягыда бечера кейпинде келгенинде сени чындап эле аяган элем. Сен анда ак ниет жакшы адам элең. Азыр сен ак нээтиң менен эмес, көп акча алууну эңсеп, ач көз нааданга айланып, пейлиң бузулуп келдиң. Эми сага эч нерсе бере албайм... Кеткин бул жерден! Канчалык суранса да абышка ага көнбөй, акыркы берешен колу арчанын, жан дүйнөсү ачкөз абышкадан тарып, абышкага көздөй ниети онунан чыкпай, кайраттуу гана аны акылга салууга ашыгып калат.

Абышка: Жок! Азыр мен сени түбүндөн кыямын. Болбосо, сен мага баягыдан да көп алтын акчаларыңды бересиң! Уктунбу?! Кыюу менен көп нерсеге жетем деген абышка, аягында жашоосунан да, жарык дүйнөдөн да айрылмакчы болоруна шек жок болуп калды [2].

Жомокчу: Абышка «Чаппагын!» деген арчанын сөзүнө көнбөй, курч балтасын өйдө көтөрдү... Ошондо арчанын баягы бутагы чалдын мойнуна ороло түштү. Бутак чалдын мойнуна бекем оролуп муунта баштады. Бутак оролгондон ороло берди... Абышка турган ордунда муунуп өлүп баратты. Муунгандан мууна берди, көздөрү чанагынан чыгып кетти... Анан ал ташка айланды. Арчанын бутагы ташты чырмап кала берди... Канчалык суранса да кудай урган абышка арчаны чаап үлгүрүп, чапкан бутагы мойнуна оролуп, ошондогу табияттын жообун карагын, баягы бутак акыры абышканы өлтүрүп тынды.

Мына көрдүнөрбү балдар, канча алган алтынга алымснбай абышка акыры бул жашоодон, жаратылыштан запкы жеди, ошондуктан кудайым берген ырыскыга каниет кылып, жакшы жашоо үмүт кылам деп, чоң зыян келтирип алуудан жаа боюу качып, жашоону оңой күтпөстөн, ар бир нерсенин узагынан берүүсүн жараткандан тилеп, бир мага гана болсун дебестен элге да кошо тилеп, эл менен бирге болгон жакшы.

Арчанын бутагы оролгон ошол таш бүгүн да турат дейт...

Көрдүнөрбү, балдар. Байлыкка азгырылып, ак ниет арчанын айтканына көнбөгөн ач көз абышка ошентип, токойдо эч ким көрбөй, өлүп тынган экен.

Кыргызда жакшы кеп айтылат, жалгыз өлүп калуу, өлүгү талаада калган менен барабар, бул өлүм да адамдардын пейилине, напсинин кенен жана тардыгына жараша берилет. Адамзатты алла талаам берип анан алып сынайт, экөөсү тең адамдын жашоосунда карама – каршы келип кетчү көрүнүштөр. Ошол себептен адамзат кандай жашоо болсо да даяр туруп, ошол сыноодон туура жол менен өтүүсү керек.

ТАЛДОО: Андан ары окуучулардын оюн мугалим улантуусу керек.

Класстан тышкаркы окуулар аркылуу окуучунун окуу жана түшүнүү ишмердүүлүгү кантип уюштурулат? Ушул тууралуу сөз кылып өтөлү.

Негизинен жашоодо да дал ушундай жакшылыкты билбеген, адамдардын ач көз, кара санатай болуп өзгөрүшүнө болор болбос дүйнө көздөрүн көргөзбөй караңгылатат. Азыркы учурда да мындай адамдар өтө көп. адам баласы барга да, жокко да каниет кылып жашашты үйрөнүшүбүз керек.

Мына ушундан улам балдарды тарбиялоодо, жашоону өзгөртүүдө илгертен эмне үчүн кыргыздар небере баккан, ошол эле учурда атайы чоң ата, чоң энесинин тарбиясын корсун дешип атайы айылдарга жиберип турушчу. Азыркы убакта андай маселеле жокко эсе. Жашоодо кундон – кунго татаал, а бирок жашообуз жеңил, жашоонун татаалдыгы бул элдин аң-сезиминин өйдө өспөстөн, төмөндөшү. Ал эми аялдардын бу жашоодо орду акча таап үй- бүлө бакмай, эркек кишилер болсо тескерисинче үйдө жатмай болуп адамдардын психологиясы таасир этүүчү фактор катары көрүнүп калды. Адамдардын сезимдери, ой – кыялдары бакча табуу, балдардын айтканын аткаруу, жашоодо үй, машина алып жеңил жашоо өткөрүү. Мындай нерселерге кантип жетебиз деген суроо туулбайт, сөзсүз баарына оңой жол менен жетүүгө ашыгышып келет. Себеби жомокто айтылгандай балдарды жаштайынан биз жашоого эмес, дүйнөгө топтоого тарбиялап, азгырып, акча таап мени багасың балам, сен табарман болосуң, паланчанын баласындай деген таттуу сөздөрдү айтып жаткандай сезебиз, а бирок жашоодо андай эмес болуп чыгат, абышкадай азга көнбөй, көпкө тойбой, аягы барып өлүмгө дуушар болот, чындыгында өлүмдүн да ак болушу керек. Адам байлыкка эмес барга шүгүр кылууну, жокко тобо кылууну үйрөнүп жашап кетсек бул жашоонун өзгөчөлүгү ошондо. Эң башкысы жүрөгүндө ыйман, жүзүндө жылуулук болуусу керек. Кандай жашоо кечирбесин, кандай күнгө дуушар келбесин адам баласын шүгүр кылып, эртеңки күнүн жакшылык менен тосуп алуусу абзел. Көз эч качан тойбойт. Жеген тамакка да, кийген кийимге, окуган билимге да, алган акчага да, кудай кошкон

жарга да тойбойт. Ай аттиң мындай болгондо сонун болмок деп жүрүп жашоосун жарга такап, жаңылдым деп жаагын таянып, көзүн басып жүргөн жарандар канча. Демек, адам баласы ач көздүктөн жакшылык таппайт экенбиз, канча дүнүйө топтобойлу баары артта калат, мунун баарына жашоону күнөөлөбөй көзүбүздү ачып, көөнүбүздү ток кылып жашообуз керек экендигин сездирип, балдарды жомок айттыруу, аткартуу, угузуу, көргөзүү менен көп нерсеге тарбиялап алсак болот.

Демек адамзат бул жашоонун бардыгына шүгүр деп жашоону, тагдырына балта чаппай, байлыкка азгырылбай, бар туруп дагы болсун дебей жашоону үйрөнүүсү керек экендигин ушул жомоктор аркылуу билип, жашоого болгон көз караштарын ой толгоп жашоосу абдан керектүү. Эмнеге дегенде адамзат бүгүн барбыз, эртең жокпуз дегендей. Кмиде ким берген аллахка дагы да нааразы болуп, шүгүр кылбаса арчанын бутагындай ийилип ташка айланткандай жашоодо эч кимге керексиз кылып коёрун билдик. Анткени таштан катуу, балдан таттуу, канттан ширин эч нерсе жок. Ташка айландырганы таштай катып ордуна козголбой жата бер дегенби, айтор эң сонун жашоосун, үй-бүлөсүн көрүүдөн баш тартты. Жашоосу жалаң гана ордуна туруу менен өттү. Мына ушундан улам окуучуларга төмөнкүдөй суроолордун тегерегинде кайрылсак болчудай:

- Балдар силердин оңар кандай?
- Силер автор болгондо эмне кылмаксыңар?
- Эмнеге автор арчаны акылдуу, берешен кылып алды?
- Арча акырында абышканы эмне кылды?
- Абышканын кылганы туура болдубу?
- Арча балким башка дарак болгондо окшошо беле?
- Адамды ач көздүк эмнеге алып баратат?
- Ач көз болуу менен адам өз өмүрүн эмне кылды?
- Жашоодо дагы арча сыяктуу адамдар барбы?
- Ач көз абышкадай кимдерди билесиңер?
- Дүйнө топтоо, тойбой коюунун аягы эмнеге алып барат экен?
- Биздеги берешендик, жаратылыштагы сүйүү аягы бар көздүн тойбостугунан эмне болду?

Ач көздөр

Арам ой, арам тамактан, Алданып калбай жашагын.
Ар качан ойлоп эртеңин, Адамдын адамын карагын.
Ансызда дүйнө караңгы, Ааламда ачка азгырат
Адаштырып жолуңдан, Аз дүйнөгө мас кылат.
Ашыгып акча табам деп, Абышкага айланба
Абайлап жасап кадамды, Ак иштөөдөн айдалба.

Адабияттар:

1. Адабий окуу, усулдук колдонмо, 2-класс
2. "Кыргыз педагогикасы: энциклопедиялык окуу куралы". Мамлекеттик тил жана энциклопедия борбору. Башкы редактор: Ү.Асанов, жооптуу редактор: И.Бекбоев. Бишкек - 2004.
3. Чыманов Ж. Кыргыз тили. Окутуу методдору: Окуу куралы[Текст] Ж. Чыманов.// -Б.,2007. - 100 б.
4. Рыбникова.М.А. Очерки по методике литературного чтения. [Текст] М.А.Рыбникова. // -М. Просвещение. Владос, 1994,-304 с.
5. Рыбникова М.А.Очерки по методике литературного чтения. [Текст]
6. М.А.Рыбникова., // Издания четвертое. _ М.: Просвещение, 1985,-С.450. 169-193-б, ошондой эле «Теория литература в V-VII классах.

ПЕДАГОГИКАЛЫК ИЛИМДЕР

УДК 1-177.Г.7

<https://doi.org/10.56122/..v1i1.50>

**ШКОЛЬНАЯ ФОРМА -ОБЪЕКТИВНЫЙ ИНСТРУМЕНТ ЭСТЕТИЧЕСКОГО
ВОСПИТАНИЯ**

Амердинова Магира Мунаждиновна
доктор философских наук, профессор, профессор
Кыргызского государственного университета имени И. Арабаева
Акматова Гульнара Эргешовна
старший преподаватель, завед.каф.Прикладная
механика и дизайна Кыргызско-Узбекский
международный университет им.Б. Сыдыкова
cholpon170268@mail.ru

МЕКТЕП ФОРМАСЫ- ЭСТЕТИКАЛЫК ТАРБИЯЛООНУН ОБЪЕКТИВДУУ КУРАЛЫ

Амердинова Магира Мунаждиновна -
Философия илимдеринин доктору, профессор,
И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети
Акматова Гульнара Эргешовна –
Б. Сыдыков атындагы Кыргыз-Өзбек эл аралык
университети Колдонмо механика
жана дизайн кафедрасынын башчысы, ага окутуучу

THE SCHOOL UNIFORM IS AN OBJECTIVE TOOL OF AESTHETIC EDUCATION

Amerdinova Magira Munazdinovna -
Doctor of Philosophy, Professor, Professor of the Kyrgyz
State University named after I. Arabaev
Akmatova Gulnara Ergeshovna
senior lecturer, head.caf.Applied Mechanics and Design
Kyrgyz-Uzbek International University named after B. Sydykov
cholpon170268@mail.ru

Аннотация:

Школьная форма рассматривается как исполнительское явление, которое активно обсуждается в медиа-пространстве, а также в ходе прямого взаимодействия родителей, учителей и школьников. Ношение школьной формы анализируется как дисциплинарная практика, способ показать социальное неравенство и элемент социальной эстетики. Одной из причин формирования является эстетически правильное воспитание детей. Основная задача эстетического воспитания-научить людей чувствовать красоту своих отношений, эстетику своего поведения. Благодаря использованию школьной формы школьное пространство будет отражать обычную рутину: прибытие и отъезд, уроки, изменения, награды и наказания. Возникающее эстетическое чувство регулирует чувство удовлетворения или гнева. Рекомендации экспертов-школьная форма должна поддерживаться государством.

После того, как дети надели школьную форму, они как обычно переоделись. Во-первых, и на публике, и в школе он чувствует ответственность и старается быть чистым. Кроме того, из-за того, что в нашей школе есть городские и круглые сироты, иногда могут возникать недопонимания и унижения. Эта унифицированная школьная форма положила конец всем нерешенным проблемам учеников, таким как социальное неравенство, религия и этническая

принадлежность. Дети искали знаний и начали забывать об одежде. Это делает нас очень счастливыми

Ключевые слова: школьная форма, дисциплина, социальное пространство, социальное неравенство, эстетическое чувство, эстетическое воспитание.

Мектеп формасы медиа-мейкиндикте, ошондой эле ата-энелердин, мугалимдердин жана окуучулардын түздөн-түз өз ара аракеттенүүсүнүн жүрүшүндө активдүү талкууланып жаткан аткаруучулук көрүнүш катары каралат. Мектеп формасын кийүү дисциплинардык практика, социалдык теңсиздикти көрсөтүүнүн жолу жана эстетиканын элементи катары талданат. Калыптануунун себептеринин бири-балдарды эстетикалык жактан туура тарбиялоо. Эстетикалык тарбия берүүнүн негизги милдети-адамдарды мамилелеринин сулуулугун, жүрүм-турумунун эстетикасын сезүүгө үйрөтүү. Мектеп формасын колдонуу менен мектеп мейкиндиги кадимки тартипте чагылдырат: келүү жана кетүү, сабактар, өзгөртүүлөр, сыйлыктар жана жазалар. Пайда болгон эстетикалык сезим канааттануу же ачуулануу сезимин жөнгө салат. Эксперттердин сунуштары-мектеп формасы мамлекет тарабынан колдоого алынышы керек.

Балдар мектеп формасын кийгенден кийин, алар кадимкидей өзгөрүштү. Биринчиден, эл алдында да, мектепте да ал жоопкерчиликти сезип, таза болууга аракет кылат. Мындан тышкары, биздин мектепте шаардык жана жетим балдар бар болгондуктан, кээде түшүнбөстүктөр жана кемсинтүүлөр болушу мүмкүн. Бул бирдиктүү мектеп формасы окуучулардын социалдык теңсиздик, дин жана улут сыяктуу чечилбеген бардык көйгөйлөрүн токтотту. Балдар билим издеп, кийимдерин унута башташты. Бул бизди абдан кубандырат.

Ачкыч сөз: мектеп формасы, тартип, социалдык мейкиндик, социалдык теңсиздик, эстетикалык сезим, эстетикалык тарбиялоо.

Abstract:

The school uniform is considered as a performing phenomenon, which is actively discussed in the media space, as well as in the course of direct interaction between parents, teachers and schoolchildren. Wearing a school uniform is analyzed as a disciplinary practice, a way to show social inequality and an element of social aesthetics. One of the reasons for the formation is the aesthetically correct upbringing of children. The main task of aesthetic education is to teach people to feel the beauty of their relationships, the aesthetics of their behavior. Through the use of school uniforms, the school space will reflect the usual routine: arrivals and departures, lessons, changes, rewards and punishments. The resulting aesthetic feeling regulates the feeling of satisfaction or anger. Expert recommendations school uniforms should be supported by the state.

After the children put on their school uniforms, they changed their clothes as usual. Firstly, both in public and at school, he feels responsible and tries to be clean. In addition, due to the fact that there are urban and round orphans in our school, sometimes misunderstandings and humiliations may arise. This unified school uniform put an end to all unresolved problems of students, such as social inequality, religion and ethnicity. The children were looking for knowledge and began to forget about clothes. It makes us very happy.

Keywords: school uniform, discipline, social space, social inequality, aesthetic sense, aesthetic education.

В сегодняшнем глобализованном мире политические, экономические, духовные и нравственные явления достигли критического уровня. Процесс глобализации искоренил представления о национальности, уничтожил великое сознание национальной государственности, национального духа, национального менталитета, национальной идентичности, стер нравственные и духовные ценности общества, перевернул представления об обществе и нациях. Специальные мировые организации работают над тем, чтобы превратить национальную страну в «без национальную».

В последнее время общество деградировало еще больше, чем когда-либо прежде: изменилась психология людей, особенно молодого поколения, ухудшилось моральное, эстетическое и этическое поведение, усилился атеизм, национальное сознание, менталитет, обычаи, традиции и образование. Изменились люди: растет количество поступков, противоречащих нашему воспитанию.

В эпоху глобализации общество столкнулось с проблемами утраты национальной культуры, идентичности, языка, истории, и попытки изобразить глобализацию в качестве примера усилило привлечение молодежи на свою сторону, что создало угрозу национальной идентичности и духовным, и нравственным ценностям.

Идея эгоцентризма навязывается в умы людей, особенно молодого поколения, различными способами, методами и средствами и пытается создать нейтральное отношение к аморальности, космополитизму, манкуртизму, национализму и другим моральным принципам, усилилось подражание Западу.

Следует отметить, что из-за сложившейся ситуации государство не смогло провести последовательную системную политику, не смогло предложить общественности четкую приемлемую модель политической реформы, социально-экономического развития или модернизации общественного сознания. Это встревожило нашу широкую общественность и привело к появлению самых разных мнений. Возросло негодование и возмущение общества на бездействие или неплототворные меры со стороны государства к процессам распада культурного общества в стране.

Поэтому современное кыргызское общество должно работать над преобразованием и модернизацией общественного сознания, основываясь на общечеловеческих и национальных ценностях. Самое главное то, что будущее нашего молодого поколения и духовное, нравственное, историческое и образовательное развитие общества в целом — это задача сегодняшних властей и общества Кыргызстана.

Сегодня время, когда в истории кыргызского государства меняются ценности, меняется общественное сознание, психология, нравственные нормы, отвергаются национальные традиции жизни, усиливается подражание Западу.

В этой исторической ситуации с особым упором на общечеловеческие, особенно национальные: семья, школа, социальное образование, образование, наука, культура, духовность, мораль, нравственность, действия в этой сфере основываются на национальных ценностях. При этом каждый человек, каждый гражданин должен измениться, узнать, кто он, на основе чего изменится общественное сознание, психология, и постепенно сформируется идеал национального образования.

Одна из причин этого - эстетическое воспитание детей. Основная задача эстетического воспитания - научить людей чувствовать красоту человеческих взаимоотношений, эстетику поведения.

Мы можем рассмотреть вопрос о школьной форме для формирования эстетических ощущений и воспитания детей.

Вопрос о школьной форме следует решать на общественном, государственном и национальном уровнях, не считая того, что это проблема одной и той же школы, учителей, родителей и учеников.

Считать и поддерживать школьную форму как один из государственных символов - это государственная поддержка социального, психологического, эстетического воспитания и знаний подрастающего поколения.

Для детей символика школьной формы указывает на их статус в школе. Есть разница: первоклассники ощущают повышение своего социального статуса, что важнее дошкольников, поэтому для первоклассников школьная форма является предметом гордости, признаком этого статуса, а также этичностью и нравственностью первоклассников. эстетические шаги.

Эксперты: учителя, администрация школ, врачи и дизайнеры объясняют причины введения школьной формы или дресс-кода.

Есть три основных аргумента:

- единая форма дисциплинирует детей;
- форма уравнивает социальные различия;
- форма создает эффективность в обучении, ребенок в форме адекватно воспринимается как школьник.

Можно рассмотреть каждый аргумент более подробно. Дисциплинарный характер формы легче всего обсуждают в СМИ. Учителя и родители первыми говорят о дисциплине.

Второй аргумент в пользу школьной формы в пояснительных схемах связан со способностью школьной формы преодолевать социальные различия. В классе, где дети носят школьную форму, социальные различия сглаживаются, выравниваются, и интерес к обучению возрастает.

Следуя по стопам Д. Макдугалла, внесшего значительный вклад в анализ понятия «социальная эстетика», мы считаем, что каждую школу и все образовательное пространство следует рассматривать как «культурный ландшафт». Эта концепция, в свою очередь, совпадает с концепцией «социального пространства» Пьера Бурдьё.

По словам Д. Мак Дугалла, некоторые общества, сообщества и институты можно назвать «гиперэстетическими», потому что они используют социальную эстетику наиболее систематическим образом. Среди них есть учебные заведения.

Эстетический дизайн включает строительные планы, внешние и внутренние украшения, одежду и прически для учителей и учеников, а также аксессуары и товары, которые сопровождают их деятельность. Элементы, из которых они состоят, могут быть тонкими или утомительными, но они всегда имеют «знакомое» качество. «Поэтому сложно отличить эстетические законы от других социальных факторов: политических, экономических, исторических, идеологических» Мы видели в средствах массовой информации, что обсуждение школьной формы превратилось в экономически жизнеспособный или убыточный проект, как элемент государственного управления, как исторически сложившийся элемент системы школьного образования. Для нас школьная форма особенно важна как репрезентативный элемент, а во-вторых, она четко ассоциируется со стратегиями правительства, потому что требование носить школьную форму следует рассматривать как ее проявление. Таким образом, школьную форму можно понимать, как элемент школьного пейзажа, а точнее, как некий материальный объект, созданный социальной эстетикой школьного класса.

В Кыргызской Республике Министерство образования и науки предложило носить школьную форму в 2014-15 учебном году и объявило конкурс. Форма победившего дизайнера теперь носит добровольно в школах, и теперь мы видим, что школьная форма не обрабатывается на высоком уровне.

Однако руководство школы говорит, что они заметили, что школьная форма изменила не только аккуратный и похожий внешний вид учеников, но и их психологию.

«После того, как дети надели школьную форму, они как обычно переоделись. Во-первых, и на публике, и в школе он чувствует ответственность и старается быть чистым. Кроме того, из-

за того, что в нашей школе есть городские и круглые сироты, иногда могут возникать недопонимания и унижения. Эта унифицированная школьная форма положила конец всем нерешенным проблемам учеников, таким как социальное неравенство, религия и этническая принадлежность. Дети искали знаний и начали забывать об одежде. Это делает нас очень счастливыми ”.

Вывод: на основе изучения школьной формы удалось определить наличие разных определений реальности в сфере образования. Использование школьной формы отражает обычный порядок в школьном пространстве: прибытие и отъезд, уроки, изменения, награды и штрафы. Возникающее эстетическое чувство регулирует чувство удовлетворения или гнева. Учителя заинтересованы не только в устных инструкциях, учащихся, но и в поддержании порядка в окружающей среде.

Библиография

1. Бурдые П. Практический смысл. СПб: Алетея, 2001. 562 с.
2. МакДугалл Д. Социальной эстетики и Дунская школа / сокращенный перевод В.Л. Крокина // Визуальные аспекты культуры - 2007. Ижевск: УдГУ, 2007. С.215-228.
3. Сыртбай Мусаев, председатель Национальной комиссии по государственному языку при Президенте Кыргызской Республики, доктор филологических наук, профессор.
4. T.A. Vlasova. School uniform in the space of power/knowledge
5. The present article attempts to consider the phenomenon of a school uniform as a way to introduce imperious strategies. School uniform is considered as a performative phenomenon that is discussed in media and in the course of interaction between parents, teachers and school students. Wearing school uniform is analyzed as a disciplinary practice, a method of manifestation of social inequality and an element of social aesthetics.
6. *Keywords:* school uniform, habitus, discipline, social space, social inequality, social aesthetics.
7. Журнал "Вестник" Власова Татьяна Анатольевна "Удмуртский государственный университет" 426034, Россия, г. Ижевск, ул. Университетская, 1 (корп. 6) E-mail: tavlasovo@yandex.ru

УДК 37.013.2

<https://doi.org/10.56122/.v1i1.74>

ААЛАМДАШУУ ШАРТЫНДА ЖАШ МУУНДАРДЫН ЭСТЕТИКАЛЫК БААЛУУЛУКТАРЫНЫН КАЛЫПТАНЫШЫ

Амердинова Магира Мунаждиновна -
Философия илимдеринин доктору, профессор,
И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети
Акматова Гульнара Эргешовна –
Б. Сыдыков атындагы Кыргыз-Өзбек эл аралык
университети Колдонмо механика жана дизайн
кафедрасынын башчысы, ага окутуучу

ФОРМИРОВАНИЕ ЭСТЕТИЧЕСКИХ ЦЕННОСТЕЙ МОЛОДОГО ПОКОЛЕНИЯ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Амердинова Магира Мунаждиновна -
доктор философских наук, профессор, профессор
Кыргызского государственного университета имени И. Арабаева
Акматова Гульнара Эргешовна -
старший преподаватель, завед.каф.Прикладная
механика и дизайна Кыргызско-Узбекский
международный университет им.Б. Сыдыкова
cholpon170268@mail.ru

+996554420059

FORMATION OF AESTHETIC VALUES OF THE YOUNGER GENERATION IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION

Amerdinova Magira Munazdinovna
Doctor of Philosophy, Professor, Professor of the Kyrgyz
State University named after I. Arabaev
Akmatova Gulnara Ergeshovna
senior lecturer, head.caf.Applied Mechanics and Design
Kyrgyz-Uzbek International University named after B. Sydykov
cholpon170268@mail.ru

Аннотация

Бул макалада эстетиканын калыптанышындагы негизги этаптар каралат киргизүү мисалында Кыргызстандын жаш муунунун баалуулуктары негизинде бирдиктүү мектеп формасынын билим берүү мекемелери аймактын этникалык жана маданий өзгөчөлүктөрү. Бир катар тыянактар чыгарылды. Мектеп формасын киргизүү сунушундагы негизги оң жагдай, окуучулар социалдык теңсиздиктин тегизделишин белгилешти. Кыргызстанда маданий көп түрдүүлүк жана көп улуттуулук маселеси өтө татаал жана көйгөйлүү, ал этностор аралык тирешүүгө айланат.

Ошондой эле, артыкчылыгы форма окуучулардын ортосундагы байланышка тоскоол болбой, тескерисинче, алардын бири-бири менен көбүрөөк баарлашуусуна түрткү болот. Бул өсүп келе жаткан муундун курчап турган дүйнө менен, башка маданияттар менен, улуттар менен терең таанышуусуна жана адам катары өзүн-өзү билүүсү менен эстетикалык табитин калыптанышына таасирин тийгизет.

Ачкыч сөздөр: ааламдашуу, мектеп формасы, билим берүү, эстетикалык баалуулуктар

Аннотация

Данная статья рассматривает основные этапы формирования эстетических ценностей подрастающего поколения Кыргызстана на примере введения в общеобразовательных

учреждениях единой школьной формы, основанной на этнических и культурных особенностях региона. Сделан ряд выводов. Основным положительным моментом в предложении ввести школьную форму было то, что учащиеся отметили сглаживание социального неравенства. Проблема культурного многообразия и многонациональности в Кыргызстане очень сложна и проблематична, она перерастает в межэтническое противостояние.

Кроме того, преимущество форма в том, что он не мешает общению между учащимися, а, скорее, побуждает их больше общаться друг с другом. Это влияет на то, как подрастающее поколение глубоко знакомится с окружающим миром, другими культурами, национальностями, а также на формирование своего самосознания и эстетического вкуса как личности.

Ключевые слова: глобализация, школьная форма, образование, эстетические ценности

Annotation

This article examines the main stages of the formation of aesthetic values of the younger generation of Kyrgyzstan on the example of the introduction of a single school uniform in educational institutions based on the ethnic and cultural characteristics of the region. Several conclusions have been drawn. The main positive aspect of the proposal to introduce school uniforms is that students noted the eradication of social inequality. The problem of cultural diversity and multiculturalism in Kyrgyzstan is very complex and problematic, it develops into an interethnic confrontation.

In addition, the advantage of the form is that it does not interfere with communication between students, but rather encourages them to communicate more with each other. This affects how the younger generation gets deeply acquainted with the surrounding world, other cultures, nationalities, as well as the formation of their self-awareness and aesthetic taste as a person.

Key words: globalization, school uniform, education, aesthetic values

Бүгүнкү күндө Кыргызстандын учурдагы өнүгүү этабы коомдогу глобалдык өзгөрүүлөр менен мүнөздөлөт. Ааламдашуу процесси көбүнчө экономикалык өнүгүү процессине коз кааранды, бирок адамзаттын социалдык, маданий, руханий, адеп-ахлактык жана башка чөйрөлөрү да олуттуу өзгөрүүлөргө дуушар болушат. Чакан этникалык маданияттарды жалпы бирдиктүү маданиятка интеграциялоону болжолдогон, маданий глобалдашуу процесси жигердүү технологиялык жана коммуникациялык өнүгүүнүн фонунда жүрүп жатат. Мындан улам, аймактын экономикалык көйгөйлөрү менен катар баалуулуктар тутуму жана коомдун жашоо образы жалпы глобалдашуу процессине олуттуу тоскоолдуктар болуп саналат.

Адамды айлана-чөйрө менен өз -ара байланышын шайкеш келтирүү, анын сезүү жана дүйнө кубулушунун аң-сезимине сиңирүү эстетикалык тарбия берүүнүн жана тарбиялоонун негизги милдеттери болуп саналат [2 менен 4].

Жеке адамдын эстетикалык өнүгүшүнүн негизги баскычы - бул кабылдаган нерсени кабыл алуу жана тажрыйба алуу жөндөмүн өркүндөтүү. Айланадагы жагымдуу атмосфера жана таасир адамда анын айланасында дайыма ушундай атмосфера түзүүнү каалоону пайда кылат. Жана ошол эле процессти же кырдаалды тез-тез кайталоо менен, кабылдоонун курчтугу жогорулайт, бул эстетикалык кабылдоону калыптандырат жана индивиддин калыптанышына негиз салат.

Башка сөз менен айтканда, ушул этапта адам айлана-чөйрөнү анын маанисине, жеке баалуулук багыттарына жана идеалдарына таянып кабылдоо жана түшүнүү жөндөмүн тарбиялайт.

Мектеп билим берүү мекемеси катары адамга жана анын бүткүл келечектеги жашоосуна чоң таасирин тийгизери белгиленген. Жаш муундардын социалдык жана психологиялык жактан өнүгүшүнө өбөлгө түзгөн мектеп. Бирок, билим берүү процесси билим берүү мекемесинин негизги милдети эмес, тескерисинче, коомдун сырттан орнотулган күтүүлөрү менен шартталган. Жумушта [3, 154-б.]

Советтик мектеп бир түрдүүлүктү, кандайдыр бир деңгээлде социалдык пассивдүүлүктү адамдын адеп-ахлактык мүнөзүнө багыттоону талап кылган, бирок бүгүнкү күндө уникалдуулук идеясы кеңири жайылган, бул көбүнчө ааламдашуу процессине байланыштуу.

Бирдиктүүлүк, бул учурда бирдиктүү мектеп формасын гана эмес, бирдиктүү окуу материалдарын, программаларын жана башкаларды киргизүүнү билдирет, бирок бул эмгекте мектеп формасынын тарбияга жана билимге тийгизген таасири жөнүндө кеңири изилденген.

Иштин жыйынтыгынан [1, 72 б.] 8-класстын окуучулары арасында жүргүзүлгөн сурамжылоолордун негизинде 41% (20 окуучу) мектеп формасын киргизүүгө терс көз карашта экендигин, 25% (12) позитивдүү маанайда экендигин байкаса болот. жана 34% (16) - кайдыгер.

Дагы бир эмгекте [6, 75 б.] Сурамжыланган мектеп окуучуларынын 83% мектеп формасынын киргизилишине оң баа бергендиги жөнүндө маалыматтар келтирилген. Бирок сурамжылоого катышкандардын 51% мектеп формасы өзгөчө элемент же аксессуар болушу керек деп эсептешет.

Мектеп формасын киргизүү сунушундагы негизги оң жагдай, окуучулар социалдык теңсиздиктин тегизделишин белгилешти. Кыргызстанда маданий көп түрдүүлүк жана көп улуттуулук маселеси өтө татаал жана көйгөйлүү, ал этностор аралык тирешүүгө айланат. [4, 10-б.] Белгиленгендей, бул көйгөй ксенофобиялык жана репрессиялык саясатка кайтып келүүгө түрткү берет, бул билим берүү тутумуна дагы таасирин тийгизет.

Башкача айтканда, Кыргызстандын билим берүү мекемелерине мектеп формасын киргизүү өспүрүмдөрдүн социалдык теңсиздикке болгон мамилесине гана эмес, алардын толеранттуулугуна жана башка маданияттарга болгон сый мамилесине да оң таасирин тийгизиши мүмкүн. Мындай чөйрөнүн болушу окуучулар арасында атаандаштык аспектинин жана снобизмдин жоктугуна алып келет жана окуу процессине көңүл топтоого мүмкүнчүлүк берет.

Корутунду.

Көптөгөн социалдык педагогдор белгиленгендей, бирдиктүү мектеп формасын киргизүү идеясын колдошот. Окутуу жана тарбиялоо процессинде мектеп формасы окуучунун уюшкандыгына, тартиптүүлүгүнө жана жоопкерчилигине жакшы таасирин тийгизет. [3]

Ошондой эле, артыкчылыгы форма окуучулардын ортосундагы байланышка тоскоол болбой, тескерисинче, алардын бири-бири менен көбүрөөк баарлашуусуна түрткү болот. Бул өсүп келе жаткан муундун курчап турган дүйнө менен, башка маданияттар менен, улуттар менен терең таанышуусуна жана адам катары өзүн-өзү билүүсү менен эстетикалык табитин калыптанышына таасирин тийгизет.

Мектеп формасынын терс жагдайыда жок эмес. Окуучуларды мектеп формасын кийүүгө мажбурлоонун натыйжасында, алардын метеп формасына болгон көз карашын терс жагдайга алып келет.

Библиографиялык тизме

1. Иванова А.В., Шеймарданов Ш.Ф. Мектеп формасынын окуу процессине таасири // NovaInfo.Ru - 2019. №104 б.72-73
2. Киященко Н. И. Ааламдашуу жана цивилизациялардын өзгөрүү доорундагы эстетикалык билимдин трансформациясы // Дүйнөлөшүү доору 2010. №2. 127-138-бб
3. Люцева И.Ю. Окуучунун жеке сапаттарын калыптандырууга мектеп формасынын таасири // Заманбап педагогика. 2014. No7 [Электрондук ресурс]. URL: <http://pedagogika.snauka.ru/2014/07/2507>
4. Мурзакулова А.Дж., Дятленко П.И. Кыргызстандагы этномаданий ар түрдүүлүктү башкаруу саясаты: өткөн, азыркы, келечек? // Бишкек 2012. 67-бет

5. Толстых Н.Н. 2 сааттын ичинде өнүгүүнүн социалдык психологиясы.1-бөлүк: студенттер жана магистратура программалары үчүн окуу куралы / Н.Н.Толстых [жана башкалар]; Н. Н. Толстых тарабынан редакцияланган. - Москва: Юрайт Басмаканасы, 2019. - 216 б.
6. Щербак А.А., Богданова А.О. Заманбап коомдогу мектеп формасы // Илим жана билим берүү маселелери. 2019. № 12 (59), - [Электрондук ресурс]. URL: <https://scientificpublication.ru/images/PDF/2019/59/shkolnaya-forma.pdf>
7. Школьная форма и ее влияние на учащихся ISBN978—7477-5312-9 ББК 60.542.15-26.М 696.Сборник.Социальная интеграция и развитие этнокультур в евразийском пространстве. Том1.-Барнаул.Алтай.ГУ,2021.-265.207
<http://elibrary.asu.ru/xmlui/handle/asu/10144?show=full>
8. Akmataliyev, A., Manashov, M., Abdykaarova, T., Salimov, R., Karabaeva, S., Tilenbaeva, G. URL: https://www.e3s-conferences.org/articles/e3sconf/abs/2021/34/e3sconf_uesf2021_07014/e3sconf_uesf2021_07014.html [Электронный ресурс] В сборнике: E3S Web of Conferences. Сер. "Ural Environmental Science Forum "Sustainable Development of Industrial Region", UESF 2021", Том 258. 2021. (дата обращения: 8.01.2022).
9. Акматалиев, А.Т., Акматова, Г.Э. Коомдун руханий жашоосунун диалектикасы. URL: <http://not.kg/wp-content/uploads/2022/10/%D0%9D%D0%9E%D0%A2-2-2022.pdf> [Электронный ресурс] // «Наука. Образование. Техника» (НОТ). –Ош, 2022. – С. 95-98. (дата обращения: 8.01.2022).

УДК 373.3.

<https://doi.org/10.56122/.v1i1.75>

КЕНЖЕ МЕКТЕП ОКУУЧУЛАРЫНА МАТЕМАТИКАЛЫК БИЛИМ БЕРҮҮДӨ АТА-ЭНЕЛЕРДИН ОРДУ

Какиева Гулзада Алимбековна – ОшМПУ, окутуучу

РОЛЬ РОДИТЕЛЕЙ В МАТЕМАТИЧЕСКОМ ОБРАЗОВАНИИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Какиева Гулзада Алимбековна – Преподаватель ОшГПУ

gulzadkakleva@gmail.com

THE ROLE OF PARENTS IN THE MATHEMATICAL EDUCATION OF YOUNGER SCHOOLCHILDREN

Kakieva Gulzada Alimbekovna – Teacher OshSPU

gulzadkakleva@gmail.com

Аннотация.

Бул статьяда ата-эне, бала сөздөрүнүн маани мазмуну ачып көрсөтүлдү. Ата-эненин балдарды тарбиялоодогу ролу жана ага карата окумуштуулардын учкул сөздөрү мисалга келтирилди. Башталгыч мектепте терең билим берүү педагог менен ата-эненин биргеликте кызматташуусунун негизинде ишке ашары бизге белгилүү, ал үчүн ата-энелер кандайдыр бир даражада математикалык билимге ээ болуусу абзел. Айрыкча башталгыч, ал гана эмес мектепке чейинки математикалык билим берүүдөгү математикалык көндүмдөрдү калыптандыруу жана өнүктүрүү, балдардын орто билим берүүчү мектептеги билим алуусуна негиз болот. Кыскасы балдардын билим берүү мекемелеринде алган математикалык билимдерин бышыктоо максатында үйгө берилген тапшырмаларды кээ бир окуучулар өз алдынча аткарат, ал эми кээ бирлери ата-эненин жардамына муктаж.

Бул статьяда ата энелерге математикалык түшүнүктөрдү калыптандыруу жана өздөштүрүүгө жөнөкөй тексттик маселелерди чыгарууга КГА ыкмасын колдонуу мисал катары берилди. Балдар математикалык терең билимге ээ болуу менен келечекте билимдүү, илимдүү, эрудициясы күчтүү инсандардан болушу шексиз.

Ачкыч сөздөр: ата-энелер, окуучулар, математика, конкреттүү, графикалык, абстракттуу ыкмалары, маселе.

Аннотация.

В данной статье раскрыто значение слов родитель, ребенок. В качестве примера приводится роль родителей в воспитании детей и восторженные отзывы ученых по этому поводу. Нам известно, что углубленное образование в начальной школе осуществляется на основе совместного сотрудничества педагога и родителей, для чего родители должны иметь определенную степень математического образования. Формирование и развитие математических навыков, особенно в начальном, а не только в дошкольном математическом образовании, является основой обучения детей в средней школе. Короче говоря, домашние задания, предназначенные для закрепления математических знаний, полученных детьми в образовательных учреждениях, некоторые ученики выполняют самостоятельно, а некоторые нуждаются в помощи родителей.

В этой статье в качестве примера было приведено использование метода КГА для решения простых текстовых задач на формирование и усвоение математических понятий. Дети, несомненно, станут образованными, учеными, эрудированными людьми в будущем, обладающими глубокими математическими знаниями.

Ключевые слова: родители, ученики, математика, конкретные, графические, абстрактные методы, задача.

Annotation.

This article reveals the meaning of the word parent, child. As an example, the role of parents in the upbringing of children and the enthusiastic reviews of scientists on this occasion are given. We know that advanced education in primary school is carried out on the basis of joint cooperation of the teacher and parents, for which parents must have a certain degree of mathematical education. The formation and development of mathematical skills, especially in primary, and not only in preschool mathematical education, is the basis of teaching children in secondary school. In short, homework assignments designed to consolidate mathematical knowledge acquired by children in educational institutions, some students perform independently, and some need the help of parents.

In this article, as an example, the use of the KGA method for solving simple text problems for the formation and assimilation of mathematical concepts was given. Children will undoubtedly become educated, scientists, erudite people in the future, with deep mathematical knowledge.

Keywords: parents, students, mathematics, concrete, graphic, abstract methods, task.

Ата-эне балдары үчүн эң зарыл мээрим булагы. Эне таалим көргөн ыймандуу, ыкластуу инсан. Акылга салып таразалап көрсөк, кичинекей алсыз балдар төрөлүп, чоңоюп, таалим тарбия алууда ата-эненин жардамына муктаж болушат. Ата-эне болсо аларга тарбия берип жана бактылуу кылып чоңойтуп, өстүрүү үчүн канчалаган азап кыйынчылыктарды көрөт. [1]

Ата-эне болуу бул чоң жоопкерчилик. Атанын да балдар алдында өз милдеттери жоопкерчилиги бар. **Ата** балдарынын тышкы дүйнөгө ишенимдүүлүгүн, ийкемдүүлүгүн, байланышын калыптандырат. Бекеринен кыргыз эли “Атаң барда эл тааны, атың барда жер тааны” деген эмес. Ал эми **эне** балдарды мээримдүүлүккө, сүйүүгө болгон керектөөсүн тынчтыгы жана тең салмактуулугун камсыздайт. “Ата-энелер балдарга билим-тарбия берүүдө алардын руханий керектөөсүн байкап, билип, өнүктүрүп турса бул балага дем күч болот”. [4. 12-б.]

Ата-эне баланын билим-тарбия алуусуна чын дилден көңүл бурса, балдарды тарбиялоо жана билим берүү үчүн атайы китептерди окуп бала тарбиясына өз алдынча изденип, даярданып, көңүл бөлүп, убактысын арнаса, коомго да, ата-эненин өзүнө да пайдалуу, билимдүү инсан болуусуна

өбөлгө болот. Демек бала тарбиялоо-коомдун алдында жоопкерчиликтүү маселе экендигин ар дайым эске тутуу маанилүү. Балага туура билим жана тарбия берүүдө кичинесинен баштап, чоң турмушка карай туура багыт берүү турмуштун талабы. Себеби балдар биздин келечегибиз. Бала үчүн эң негизгиси ата-эне менен бирге болуусу, мээримдүү баарлашуусу, ата-эненин алардын жан дүйнөсүнө сүңгүп кирүүсү, ой бөлүшүүсү, эркелетүүсү. Демек, ата-эне өз алдынча окуп, өзүн-өзү тарбиялап, баланын билим жана тарбия алуусуна бала төрөлө электен баштоосу керек.

Кыргыз элинин “Азаматты жаман деп, баатырды кайдан табасын”-дегендей ар бир бала турмушта өз ордун табууга, ата-эне баланын кызыгуусуна карап билим, тарбия берүүсү абзел. “Ийгиликке жетүү үчүн адамга 2% талант жетет. Калган 98% бул өзүн-өзү тарбиялоо, өстүрүү экен. Мында баланын 2% таланттын өстүрүүдө ата-эне бала менен эмгектенүүдө гана баланын билим, тарбия алып, өсүп өнүгүүсүнө жетише алат. Ар бир ийгиликке жеткен адамдын аркасында эне турат”. [5. 9-б.]

Ошондой эле Гапыр Мадаминовдун “Акыл эмгеги маданияты”- деген чыгармасында “Акылсыздан генийге” аталыштагы турмуш сабагынан алынган окуяны карайлы.

“Томас Алва Эдисон мектептен үйгө келип, мугалими берген катты апасына карматат. Апасы көзүнөн жашы тамчылаган калыбында үнүн чыгарып катты окуп берет: “Сиздин уулунуз гений. Мектепте алып жаткан билим, уулунуз үчүн жетишсиз болгондуктан, сиздин уулунузга керектүү билимди бере турган мугалим да жок. Өтүнүч, уулунузду билим алуусуна шарт түзүңүз.

Арадан бир нече жылдар өтүп, апасы көз жумат. Бул учурда Томас Эдисон кылымдын улуу ойлоп табуучуларынын бирине айланат. Күндөрдүн биринде эски сүрөттөрдү барактап отуруп, баягы бир мезгилде апасына алып келген, катка көзү урунат. Катты колуна алып, ачып окуп баштайт: “Сиздин уулунузду акыл-эси кем. Биз мындан ары уулунузду **башка** окуучулар менен бирге окута албайбыз. Ошондуктан, аны өз алдынарча үйдө окутууну сунуштайбыз.

Катты окуган Томас Эдисон бир нече саатка көзүнүн жашын токтото албады. Анан өзүнүн күндөлүгүнө төмөндөгү эскермени жазды: “Томас Альва Эдисон акыл-эси кем бала болчу. Бирок, алкышка арзыган апасынын көмөгү менен өзү жашаган кылымдын генийи боло алды” . [6. 56-б.]

Баланы билимге гана ээ кылбастан балдарды эмгекти сүйүп, тырышчаак болууга тарбиялап, мүнөзүн калыптандыра турган күнүнө ырааттуу уюштурулуп жаткан окуу ишмердүүлүгүнө кызыктыруу. Айрым ата-энелер баланын окуу ишмердүүлүгүн уюштуруудагы үй-бүлөнүн ролун өтө тар түшүнөт же такыр эле түшүнбөйт. Алар керектүү нерселерди сатып берип, иш ордун ырастап коюп, өтө кыйналган учурда гана жардам берген болушат. Бул таптакыр жетишсиз. Үй-бүлөдө баланын алган баасы гана кызыктырбастан, анын турмушуна кирип жаткан жыңылыктар да кызыктырууга тийиш. Анын үй тапшырмасын гана көзөмөлгө албастан, бала менен анын окуусуна байланыштуу темада аңгемелешип, анын жаңылыктар менен турмуштук фактылар менен байытып, мектепте үйрөнгөн ык машыгууларын бышыктай турган көнүгүүлөрдү аткарып, үйдө түрдүү китептерди окуусун уюштуруу маанилүү.

Улуу педагог А.С.Макаренко “Баланы үй-бүлөдө туура тарбиялоо ата-эненин бактылуу карылыгы, ал эми туура эмес тарбиялоо ата-эненин кайгысы, муну жана келечектеги көз жашы”-деп белгилейт. [3. 15-б.]

Окуучулардын математикалык билимин калыптандыруу жана өнүктүрүүдө ата-энелердин ролу абдан маанилүү. Эгерде ата-энелердин математикалык билими болсо, ата-энелер балдар менен үйгө берилген тапшырманы аткарууда чоң жардам беришет.

Учурда математикадагы «модель» деген сөз же түшүнүк максаттуу математикалык идеяларды көрсөтө турган каалагандай сүрөткө, схемага же предметтерге тиешелүү болот (Sitabkhan ж.б., 2019). Моделдер таякчалар же боо сыяктуу физикалык предмет, же схема сыяктуу

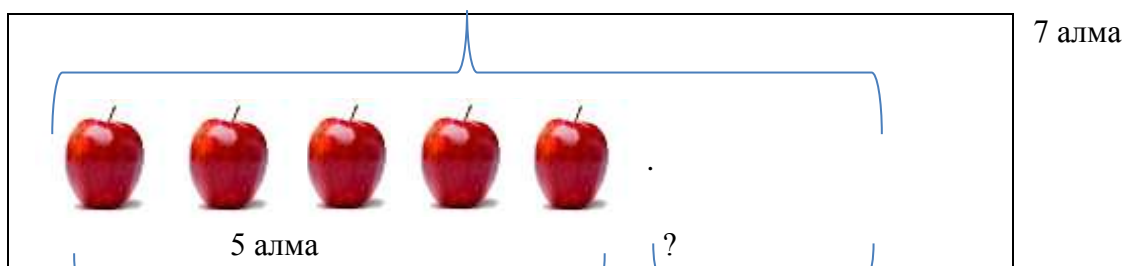
визуалдык берилиш, же сан туюнтмасы, теңдеме сыяктуу символдук берилиш болгондугуна карабастан, окуучуларга математикалык түшүнүктөр жөнүндө элестөөлөрдү түзүп берет. Башталгыч билим берүүдөгү өтө керектүү болгон КГА ыкмасына токтололу. Моделдер үч категорияга бөлүнөт: **конкреттүү, графикалык жана абстракттуу**. [2. 15-б.]

Конкреттүү моделдер - бул кармап көрүүгө жана манипуляция жасоого мүмкүн болгон физикалык предметтер. Ошондуктан кээде буларды «манипулятивдик материалдары» деп да аташат.

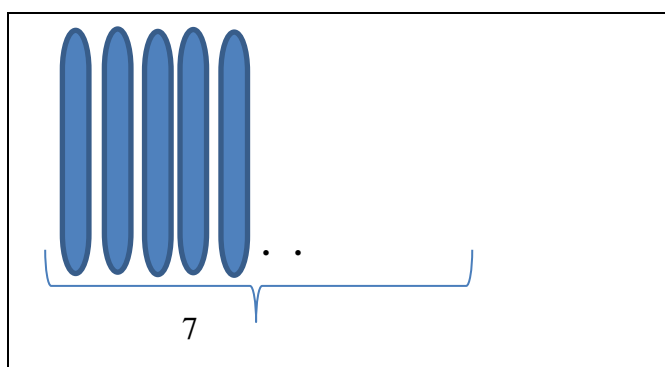
Графикалык моделдер - бул математикалык түшүнүктөрдү визуалдуу түрдө берүүдө колдонулуучу сүрөттөлүштөр. Графикалык моделдин мисалы болуп сан шооласы эсептелет. Сан шооласы - бул шооладагы чекиттер менен сандардын көптүгүнүн өз-ара бирден-бир туура келүүчүлүгүн көрсөтүүчү сүрөттөлүш.

Абстракттуу моделдер математикадагы идеяларды көрсөтүү үчүн символдорду колдонушат. Маселени карайлы: Асанда 5 алма болгон. Ага дагы бир нече алма бергенден кийин, Асанда 7 алма болду? Асанга канча алма беришти?

КГА ыкмасы боюнча ата-эне маселенин шартын жана талабын конкреттүү моделдер менен түзүүсү керек.

Ал эми **графикалык моделде** алсак, төмөндөгүдөй болот.

Берилген тексттик маселени абстракттуу моделде алсак $5 + = 7$

Мына жогорудагыдай тапшырмаларды

аткарууда КГА ыкмасын пайдалануу ата-энелер үчүн бир топко ыңгайлуу.

Ошентип, ата – эне, бала турмуштагы бири биринен ажырагыс, тыгыз байланыштагы субъектилер. Балдарга таалим тарбия, билим берүүдө ата эненин ролу өтө чоң экендиги талашсыз. Балдарга таалим, тарбия билим берүүдө, айрыкча математикалык билим берүүдө ата энелердин өздөрү өтө билимдүү, адеп ахлактуу, айрыкча математикалык билимдүү болуусу керек. Жогоруда математикалык билим берүүдөгү эң мазмундуу, маанилүү, математиканын негизи болгон тексттик маселен чыгарууда КГА ыкмасын колдонууну мисал катары берилди.

Балдар билимдүү, өзгөчө математикалык билимге ээ болуу менен турмуштагы, жашоосундагы ар кандай маселелерди чечүү жөндөмдүүлүгүнө ээ болору чындык.

Адабияттар:

1. Ата-эне – Википедия [wikipedia.org](https://ky.wikipedia.org) <https://ky.wikipedia.org> > wiki
2. Башталгыч класстардын мугалимдери үчүн USAIDдин «Окуу керемет!» долбоорунун Математика боюнча 6-10 модулдары. / Түзгөн А.М. Аликова ж.б. – Б.:2022. -382 б.Бишкек-2022-ж. 15-б.
3. Гребенников И.В. Мектеп жана үй-бүлө. Фрунзе.-1989-ж. 15-бет.]
4. Мадаминов Г.М. Ата-энелер сиздер үчүн. Бишкек 2020-ж. 12-б.
5. Мадаминов.Г.М. Өзүн-өзү тарбиялоо-асыл инсандык сапат. Бишкек-2021-жыл. 9-б.
6. Мадаминов Г.М. Акыл эмгегинин маданияты. Бишкек-2022-ж. 56-б.15-басылышы.

УДК 37.79

[https://doi.org/10.56122/..v1i1%20\(21\).76](https://doi.org/10.56122/..v1i1%20(21).76)

СПОРТ ЖАРАЯНЫНДА ИНСАНДЫ РУХАНИЙ АДЕП-АХЛАККА ТАРБИЯЛОО

Сариева Матлюба Акимовна - улук окутуучу ОшМУ

ВОСПИТАНИЕ ЛИЧНОСТИ В ДУХОВНОЙ МОРАЛИ В СПОРТИВНОМ ПРОЦЕССЕ

Сариева Матлюба Акимовна - старший преподаватель ОшГУ

PERSONAL EDUCATION IN SPIRITUAL MORALITY IN THE SPORTS PROCESS

Matlyuba Akimovna Sarieva - Senior lecturer OshSU

Аннотация.

Ар бир элдин басып өткөн тарыхый жолун, социалдык, экономикалык жана маданий жактан калыптанышына байланыштуу өзгөчө таалим- тарбияга болгон көз караштары, мекенге болгон сүйүүсү, патриоттуулугу, келечек жаштарды тарбиялоо боюнча мүдөөлөрү, салт – санаалары болору шексиз . Ушул жагдайдан алып караганда дени сак улутту түптөөдө дене тарбия менен спорт тармагын мамлекеттик колдоого алуу абдан маанилүү экендигин учурдун талабы көрсөтүп турат. Анткени, жан дүйнөсү нарк-насилге толгон, адеп-ахлактуу, билимдүү, күч-кубаттуу, сергек жашоону туу туткан жаш муунду тарбиялоо менен калыптандырып алсак, сөзсүз бакубат өлкө курууга жетишерибизде шек жок. Мында, дене тарбия жана спорт кызматкерлеринин жаш спорттун күйөрмандарын руханий адеп- ахлакка тарбиялоодо орду толгус мээнети бар экендигин белгилеп, коомдун өзгөрүү доорунда айрыкча спорт жаатында болуп көрбөгөндөй ийгиликтер, жетишкендиктердин жаратмандары болгон уул- кыздарыбыз элибиздин намысына бекем туруп, эл аралык спорттук аренада ийгиликтерди жаратуусуна зарыл шарттары түзүү учурдун көйгөйлөрү экендигинде. Андыктан, спорттун өзгөчөлүк тараптарын белгилей кетүү менен адамды ар тараптан тарбиялоодо анын өсүп- өнүгүүсүндө , ден соолукту чыңдоону камсыз кылып, өзүнүн массалуулугу менен мүнөздөлүп, спорттук мелдештерге жана машыгууларга катышуу ден соолукту чыңдоо, бош убакытты максаттуу пайдалануунун эң мыкты шарттарынын бирин көрсөтүп тургандыгы менен маанилүү маселелердин катарын толуктап турат. Ошондуктан дене тарбия жана спорт коомдун жашоосунда зор мааниге ээ экендигинин далили катары кыргыздын спортчулары ири эл аралык мелдештерде, дүйнөлүк чемпионаттарда жеңишке жетишип, кыргыз коомунун сыймыгы болуп, жаштарды патриоттуулукка, адеп- ахлакка тарбиялоодо өрнөк көрсөтүп, элибизди сыймыкка бөлөө учурдун талабы экендиги макаланын мазмунун түздү.

Ачкыч сөздөр: коом, спорттук арена, ден соолук, мелдеш, ийгилик, бедел, эрк, патриоттуулук.

Аннотация.

Несомненно, у каждого народа будут свои взгляды на историческое прошлое, социальное, экономическое и культурное становление, особые взгляды на воспитание, любовь к Родине, патриотизм, стремление к воспитанию будущей молодежи, традиции. С этой точки зрения, требование времени показывает, что очень важно оказывать государственную поддержку отрасли физической культуры и спорта в формировании здоровой нации. Потому что, если мы будем формировать молодое поколение, чья душа полна ценностей, воспитывая нравственное, образованное, сильное, здоровое, здоровое, мы обязательно сможем построить процветающую страну. При этом отмечая, что работники физической культуры и спорта прилагают неоценимые усилия для воспитания юных любителей спорта в духе нравственности, отмечая, что в эпоху перемен в обществе, особенно в области спорта, создание необходимых условий для того, чтобы наши сыновья и дочери, являющиеся творцами достижений, стойко отстаивали честь нашего народа и добивались успехов на международной спортивной арене, является проблемой современности.

Поэтому, выделяя специфические стороны спорта, необходимо отметить, что в всестороннем воспитании человека, его росте и развитии, обеспечении укрепления здоровья, характеризующегося своей массовостью, участие в спортивных соревнованиях и тренировках дополняет ряд важных вопросов, указывая на одно из лучших условий для укрепления здоровья, целенаправленного использования свободного времени. Поэтому, как доказательство того, что физическая культура и спорт имеют большое значение в жизни общества, кыргызские спортсмены, побеждая на крупных международных соревнованиях, чемпионатах мира, являясь гордостью кыргызского общества, показывая пример в воспитании молодежи в духе патриотизма и нравственности, являются предметом гордости нашего народа.

Ключевые слова: Общество, спортивная арена, здоровье, соревнования, успех, репутация, воля, патриотизм.

Abstract.

Undoubtedly, each nation will have its own views on the historical past, social, economic and cultural formation, special views on education, love for the Motherland, patriotism, the desire to educate future youth, traditions. From this point of view, the demand of time shows that it is very important to provide state support to the field of physical culture and sports in the formation of a healthy nation. Because if we form a young generation whose soul is full of values, bringing up moral, educated, strong, healthy, healthy, we will definitely be able to build a prosperous country. At the same time, noting that workers of physical culture and sports make invaluable efforts to educate young sports fans in the spirit of morality, noting that in an era of changes in society, especially in the field of sports, the creation of the necessary conditions for our sons and daughters, who are the creators of achievements, to steadfastly defend the honor of our people and achieve success in the international sports arena, it is a problem of our time. Therefore, highlighting the specific aspects of sports, it should be noted that in the comprehensive education of a person, his growth and development, ensuring the strengthening of health, characterized by its mass character, participation in sports competitions and trainings complements a number of important issues, pointing to one of the best conditions for health promotion, purposeful use of free time.

Therefore, as proof that physical culture and sports are of great importance in the life of society, Kyrgyz athletes, winning major international competitions, world championships, being the pride of Kyrgyz society, showing an example in educating young people in the spirit of patriotism and morality, are the pride of our people.

Keywords: Society, sports arena, health, competitions, success, reputation, will, patriotism.

Киришүү.

Ар бир элдин басып өткөн тарыхый жолун, социалдык, экономикалык жана маданий жактан калыптанышына байланыштуу өзгөчө адеп – ахлакка, таалим - тарбияга болгон көз караштары, мекенге болгон сүйүүсү, патриоттуулугу, келечек жаштарды тарбиялоо боюнча мүдөөлөрү, салт – санаалары болоору шексиз (1). Ушул жагдайдан алып караганда дени сак улутту түптөөдө жана спорт жараянында дене тарбия менен спорт тармагын мамлекеттик колдоого алуу абдан маанилүү экендигин учурдун талабы көрсөтүп турат. Анткени, жан дүйнөсү нарк-насилге толгон, адеп-ахлактуу, билимдүү, күч-кубаттуу, сергек жашоону туу туткан жаш муунду калыптандырып тарбиялоо менен, сөзсүз бакубат өлкө курууга жетишерибизде шек жок. Мында, инсанды руханий жактан адеп – ахлакка табиялоодо, дүйнөгө болгон көз карашын калыптандырууда, эрктүү, сабырдуу спорт оюнчусун даярдап чыгарууда дене тарбия жана спорт кызматкерлеринин орду толгус мээнетти бар. Андыктан, коомдун өзгөрүү доорунда айрыкча спорт жаатында болуп көрбөгөндөй ийгиликтер, жетишкендиктердин жаратмандары болгон уул- кыздарыбыз элибиздин намысына бекем туруп, эл аралык спорттук аренада ийгиликтерди жаратуусуна зарыл шарттары түзүлүүдө. Өзгөчө дүйнөсү жөнүндө сөз баштоодон мурда спорт деген түшүнүккө сүңгүп кирип анын маанисин кандай чечмелелөөгө болоруна сарасеп салып көрүүгө болот. **Спорт** (англисче sport, алгачкы эски французча desport сөзүнүн кыскартылышы — «оюн», «көңүл ачуу») — адамдардын (спортчулардын) физикалык жана интеллектуалдык жөндөмдүүлүктөрүн салыштыруудан турган, белгилүү эрежелерге ылайык уюштурулган иш-аракеттердин жыйындысы болуп саналат. Ал ар кандай дене тарбиялык көнүгүүлөр боюнча окуу-машыгууну жана мелдештерди уюштуруу жана өткөрүү системасы болгондуктан, адамдын ден соолугун калыптандырып чыңдоодо, мелдеште жогорку көрсөткүчкө жана жеңишке жетүү максатын көздөө дене тарбиянын негизги бөлүгүн ээлеп коомдо өз ордун жоготпой келүүдө. Спорттун тарых барагына көз жүгүртүп сарасеп салсак, эң алгач 1975- жылы СССРде жалпысынан 4704 спорт мектептери курулуп, (4) жогорку чеберчиликтеги спортсмендерди даярдоочу адистештирилген окуу – тарбия мекемелери пайда боло баштаган да, жыйынтыгында 3 негизги типке бөлүнүп келишкендигин спорт тарыхынан баамдоого болот. Ал эми кыргызстанда 1979 –жылы алгач 82 спорттук мектеп түзүлүп, алардын ичинен 13 спорттун чеберчилиги түзгөн. Ал мектептерден СССРдин, Европанын, дүйнөнүн чемпиондору өсүп чыккандыгын тарых барактарынан билүүгө болот. мезгил мерчеми улам убакыт өткөн сайын өзгөрүп эгемен мамлекет болгондон бери спорттун ар кандай түрлөрү, оюндары, коомдору, комитеттери пайда болгондуктан, атайын дене тарбиялык көнүгүүлөр боюнча окуу-машыгууну жана мелдештерди уюштуруу, өткөрүү системалары тузүлүп, аны менен тыгыз байланышта болуп, жаш спортчуларды дүйнөлүк аренага чейин чыгаруу максатын көздөп келишүүдө. Себеби, спорт мелдешүү, жеңүү, эң жогорку спорттук жетишкендиктер — рекорддорго жетишүү максатын көздөгөндүктөн, учурдун талабына ылайык келген мындай жакшы жышааналардын болушу мамлекет үчүн зор мүмкүнчүлүктөрдү жаратты.

Колдонулган методдор жана ыкмалар: Спорттун ар бир түрү , маселен жеңил атлетика болубу, күрөштүн ар кандай түрлөрүн үйрөтүү аркылуу инсанды адеп- ахлакка , патриоттуулукка үндөө.

Талкуу жана натыйжа. Андыктан, спорттун өзгөчөлүк тараптарын белгилей кетсек, адамды ар тараптан өнүгүүсүн, ден соолукту чыңдоону камсыз кылып, өзүнүн массалуулугу менен мүнөздөлүп, спорттук мелдештерге жана машыгууларга катышуу ден соолукту чыңдоо, бош убакытты максаттуу пайдалануунун эң мыкты шарттарынын бирин көрсөтүп турат. Спорт чечкиндүүлүк, туруктуулук, тартиптүүлүк, коллективди сүйүү, жеңишке умтула билүү жана

башкалар баалуу сапаттарды өнүктүрөт. Ошондуктан дене тарбия жана спорт коомдун жашоосунда зор мааниге ээ экендигин далили катары кыргыздын спортчулары ири эл аралык мелдештерде, дүйнөлүк чемпионаттарда жеңишке жетишип, кыргыз коомунун сыймыгы болуп, жаштарды патриоттуулукка тарбиялоодо өрнөк көрсөтүп, элибизди сыймыкка бөлөп келгендиги маалым. Буга мисал катары Кыргызстандык спортчулар көптөгөн мелдештерде, анын ичинде Олимпиада оюндарында, Азия оюндарында, Паралимпиада оюндарында өлкөбүздү татыктуу көрсөтүп келүүдө. Айрыкча Токиодо өтө турган XXXII Жайкы олимпиада оюндарына биздин 5 спортчубуз лицензия алып кыргызстандын желегин көптөгөн мамлекетерге таанытканыдыгы менен белгилүү. Алар Олимпиада оюндарында жеңишке ээ болуп, пьедесталга көтөрүлө алат деп терең ишенимди актап келерине кыргыз коомчулугу көптөн күткөн үмүтү болорунда шек жок. Мындан сырткары Түркияда боло турган IV Дүйнөлүк көчмөндөр оюндарында Кыргызстандын спортчулары өлкөбүздүн туусун бийик көтөрөт деп зор ишеним артып келүүдө айрыкча дүйнөлүк көчмөндөр оюндары ар дайым өлкөбүздүн атын чыгарып, эл сыймыгына татып келүүдө. Атап айтсак, 2021- жылы спорт жана дене тарбия тармагында кесипкөйлүк ишмердүүлүгүндө зор ийгиликтерге жетишкен жана спорттун өнүгүшү менен жайылышына өзгөчө салым кошкон спортчуларга “SPORTS AWARDS - 21” сыйлыгына ээ болушкан. Албетте, мындай чоң ийгиликтердин артында дене тарбия жана спорт кызматкерлери өлкөбүздүн өнүгүүсү үчүн чоң салымы эбегейсиз зор экендигин дүйнөдөгү жана өлкөдөгү эпидемиологиялык кырдаалга карабастан, алар сергек жашоо образын пропагандалоо боюнча иштерди жигердүү жүргүзүп, дене тарбия жана спорт менен машыгуу үчүн альтернативдүү мүмкүнчүлүктөрдү түзүп жатышкан аракеттеринен байкоого болот. Анткени спорт машыгууда ары татаал, түйшүктүү эмгектин үзүрү албетте ар бир спортчунун машыгуу жөндөмүнөн, аракетинен, мээнеткечтигинен, адеп-ахлагынан, сабырдуулугунан көз каранды экендигин эстен таяууга болбойт тургандыгын байкоого болот. Анткени, спорт менен машыгуу нерв-психикалык, оор күч келүү менен байланыштуу болгондуктан ага ден соолугу чың, медициналык кароодон өткөн адамдар катыша алары белгилүү (5). Махмуд кашкари Чыгыштан туруп: “Адамга эн оболу саламатчылык, анан тынччылык керек” деген насыякатын айтса, батыштан Генрих Гейне: “Мен бир гана жападан жалгыз сулуулукту билем. Ал – ден соолук” деп дүйнөгө жарыялап турган сыңары адамдын ден соолугу чың, бакубат болуп турса гана жашоодо ийгиликтерди жарата алат (3). Анткени, такай машыккан адамдардын келбети сымбаттуу болуп, органдар менен системаларынын түзүлүшү, функциясы жакшырып, жашоо образында мотивациялык өзгөрүүлөр пайда болуп, алардын машыгууларынын натыйжасында сөөктөр бышык болуп, булчуңдар чоңоёт, кыймыл-аракет жакшырат, сергек болот, түрдүү ооруларга туруктуулугу жогорулайт. Машыгуунун жыйынытыгы дайыма спорт менен машыгып ага жумшалуучу күч машыгуучулардын күчүнө, жашына жана жынысына ылайык келүүгө тийиш экендигин далилдеп туруу керектигин айгинелеп турат. Узак убакыт, үзгүлтүксүз спорт менен машыгуу ден соолукка жакшы таасир берип, мезгилсиз картаюунун алдын алары чындык. Бирок, жаш өткөн сайын оор күч менен байланыштуу машыгууларды азайтуу талапка ылайык. Күрөш, футбол, оордуктарды көтөрүү сыяктуу спорттун түрлөрү менен машыгуу пайдасыз. Ал эми сууда сүзүү, жай чуркоо, лыжа тебүү, бадминтон, теннис, волейбол ойноо орто жаштагы жана улгайып калган кишилер үчүн жеңил болот.

Корутунду. Жыйынтыктап айтканда, Эл аралык жана дүйнөлүк мелдештерде байрагыбызды бийик желбиреткен спортчуларыбыздын аркасы менен акыркы жылдары республикабыздын булуң-бурчунда активдүү жашоо образын тандаган, спорт менен машыккандардын саны өскөндүгүн жана булардын баары спорт тармагында иштеген, өз ишин

так билген жана чын жүрөктөн сүйгөн кызматкерлердин талбаган эмгегинин салымы эбегейсиз зор экендигин баса белгилеп кетүү менен, спорт жаатындагы илимпоздордун айтымында спорт жөнүндө ар кадай ой- пикирлерин айтып келишкендигин Америкалык илимпоз Ульрих Поплоу физикалык көнүгүүнү адамды жаратылыш жана анын кудайлары менен байланыштырган кеңири руханий сезимге ээ иш - аракет деп мүнөздөөгө болорун жогорудагы белгилеп өткөн тарых барактарынан, спорт чеберлеринин ийгиликтеринен жана алдыда боло турган дүйнөлүк аренадагы мелдештерге катышууга аракет кылып даткан эр жүрөк спорт чеберлеринин иш – аракеттеринен байкоого болот. Андыктан спорт жолундагы жетишкендиктер мамлекеттин бакубаттуулугунун, биримдигинин жана өнүгүүсүнүн көрсөткүчү деп билебиз. Мындай үмүтү чоң учурдагы татаал жагдайга жана жетишсиз инфратүзүмгө карабастан, дене тарбиянын жана спорттун мамлекетти өнүктүрүүдөгү маанилүүлүгүн жакшы түшүнүү менен кабыл алып, президентибиздин Жарлыгы инсандын руханий, адеп-ахлактык өнүгүүсү жана дене тарбиясы жөнүндө болгондуктан, сергек жашоо мүнөзүн жана дене тарбияны пропагандалоо иштерин жүргүзүп жаткан коомдук институттарга мамлекеттик колдоо көрсөтүлүп келгендигин баса белгилөө аркылуу спорттук инфратүзүмдү өнүктүрүү, дене тарбия жана спорт кызматкерлеринин эмгек шарттарын жакшыртуу, массалык жана кесиптик спортту өнүктүрүү мамлекеттик саясаттын маанилүү багыттарынын бири болуп калгандыгы белгилүү. Өлкөбүздө дене тарбия жана спорт - мамлекеттин социалдык-экономикалык өнүгүүсүнүн башкы багыттарынын бири болуп келген жана болуп кала берет. Албетте, спорттун өнүгүшүнө жана эл аралык аренада жогорку жетишкендиктерге жетишүү үчүн коомдун күзгүсү болгон ар тараптуу спортчулардын талыкпас мээнети, түйшүктүү иш-аракети, кайраттуу мүнөзү, тайманбас эр жүрөктүгү жана мекенге болгон патриоттуулугу, эң жогорку руханий адап-ахлагы менен спорт ааламын багындырууга жол ачып, анын артында зор эбегейсиз руханий жана физикалык күч турары шексиз.

Адабияттар:

1. Асипова Н. Билим философиясы жана тарыхы. Б.: 2010. 191- бет.
2. Байгазиев С. Канткенде адам уулу адам болот? 4-том. Б.: 2020 139-бет.
3. Д. Уернер Үй- бүлөнүн ден соолугу Б.: 2004. 108-бет.
4. КСЭ. Ф. : 1980. 414-бет.

**А. МЫРСАБЕКОВ АТЫНДАГЫ ОШ МАМЛЕКЕТТИК ПЕДАГОГИКАЛЫК
УНИВЕРСИТЕТИНИН
ЖАРЧЫСЫ**

**ВЕСТНИК
ОШСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО ПЕДАГОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ
А. МЫРСАБЕКОВА**

Редактор: Зулуев Бекмурза Бекболотович

Техредактор: Абсаров Равшанбек Ракманалиевич

Калыпка салган: Койлубаева Элвира.

Терүүгө берилди 25.05.2023-ж. Басууга 30.06.2023-ж.

А. Мырсабеков атындагы Ош мамлекеттик педагогикалык университетинин басмаканасында
басылды. Нускасы 200 даана

Ош шаары, Исанова көчөсү 73.
